

De boeken van de roeping aller volken nevens andere schriften

<https://hdl.handle.net/1874/17094>

319.H.1.
DE BOEKEN

VAN DE

ROEPINGE

ALLER

VOLKEREN.

*Nevens andere Schriften, vertaeld
en opgesteld*

DOOR A. V. S.

T. UTRECHT.

M. D. CC.

I N H O U D T

Van dit Boek.

DE Boeken van de Roepingen aller Volkeren. Door den H. Prosper: of naer 't gevoelen van een hooggeleerden Man, door den H. Paus Leo I. beschreven.

Eenige Brieven van de heilige Oudvaders, Jeronimus en Augustinus.

Verzugtingen, en Meditatien in den Advent, en op het Hoogtijdt van Kersmis.

Kort Berigt van den Staet der Kerke ten tijde der Arschvaderen, en onder de Wet van Moises.

Iets uit de Gedenkschriften van Mijnheer D. Tillemont, over het Leven onzes Heere Jesus Christus, vertaald.

Brief aen een Priester, behelzende een Naemrolle van onze Vertalingen, en andere Nederduitsehe Schriften.

Koomt tot my alle die belast en beladen zijt, en ik zal u verquikken. Matth. xi. 28.

Niemand kan tot my koomen, 't en zy de Vader, die my gezonden heeft, hem trekke. * Al die van den Vader gehoord en geleerd heeft, koomt tot my. Johan. vi. 44 45.

Werkt uwe zaligheid met vreeze en agterdenken. Want het is Godt die in u werkt het willen en 't volbrengen naer het welbehagen. Philip. ii. 12. 13.

Godt wilt dat alle menschen zalig worden, en tot de kennisse der waerheit koomen. i. Timoth. ii. 4.

Broeders, doet uw beste om uwen roep en verkiezinge te verzékeren door goede werken. ii. Pet. i. 10.

De Heer handelt langmoedelijk om uwen 't wille, niet willende dat'er eenige verlooren gaen, maer dat zy alle weder tot bekeeringe koomen. ii. Pet. iii. 9.

Dit is de liefde Gods dat wy zijne geboden waernemen: en zijne geboden zijn niet swaer. i. Johan. v. 3.

Godt gebiedt geen onmoogelijke dingen: maer door 't gebieden vermaent hy u te doen het gene gy kunt, en te bidden om 't gene gy niet en kunt: en hy helpt u, op dat gy zoudt kunnen. Wiens geboden niet swaer zijn: wiens juk zoet, en wiens last ligt is. * Godt verlaet ze niet die eens door zijne genade geregtvaerdigd zijn, 't en zy hy eerst van hen verlaten worde. *Koncilie van Trente vi. Handl. xi. Hoofds.*

DE BOEKEN

VAN DE

ROEPINGE

ALLER

VOLKEREN.

Door den H. Prosper : of naer 't gevoelen van een hooggeleerden Man, door den H. Paus Leo I. beschreven.

BERIGT.

Eel te lang is dit deftig Werk onder het deksel der Latijnsche tale voor onze landgenooten verborgen gebleeven: daer het mischien vooral tot ophelderinge der geschillen van deze tijden had behooren in het licht te verschijnen. Over tien jaren, als ik my eenige dagen in 't bezoeken van goede vrienden ophield, alwaer toen juist geen verschot van Godgeleerde boeken was, vond ik daer een zeer ouden druk der Werken vanden H. Ambrosius, onder dewelke ook deze Boeken van de Roepinge aller Volkeren stonden: waer van ik by die geleegendheit 't eerste Boek daer ter plaetse tot mijne oeffeninge, en om't verdriet van leedigheid te weiren, ging vertalen: 't welk onder Gods voorzienigheid dus lange in't

A duis

duister geleegeen hebbende, nu eindelijk ook met het tweede Boek verrijkt, zig koomt in het licht vertoonen.

Wegens den Schrijver van dit Werk heeft men overlang getwift: hoewel het by de meesten op den naem van den H Prosper gaet, welken d' Abt Anthelmy dan ook nog onlangs met alle magt van bewijsredenen in zijn bezit poogt te handhaven en te bevestigen. De hooggeleerde Vader P. Quenel tragt het met een andere bende van dringredenen aen den H. Leo, eersten Paus van dien naem, bygenaemd den Grootten, toe te schrijven: 't welk dan 't gezag en de waerdigheid van 't Werk niet weinig zoude doen steigen. Dog om in dit geschil niet dieper in te treden, mag men zig vernoegen met de verzékeringe, dat het buiten aller tegensprake van een agtbaren en geleerden Oudvader in de V. eeuw, als de geschillen over de hulpe der Genade Gods met den aenkleeve nog voor d'eerste mael in swang gingen, voordgeteeld is. Dat de Schrijver zijne stoffe in deze Boeken overtreffelijk verhandeld heeft, zal de Lezer veel beter door het aendagtig lezen der zelve, dan door onze betuiginge mogen leeren.

In Oegstmaend des jaers M. DC. XCIX.

EER.

ROEPINGE aller VOLKEREN.

I. HOOFDSTUK.

Van het geschil tusschen de Voorstanders van den Vryen wille, en de Verkundigers der Genade: als ook van het oogwit, en de werkschikkinge des Schrijvers.

Daer is van overlang een groot en swaer geschil geweest tusschen de Voorstanders van den Vryen wille en de Verkundigers der Genade Gods. Want de vraeg is, of *Godt wilt dat alle menschen zalig worden*. En dewijl dit niet en kan geloochend worden, zoo onderzoekt men verders waerom de wil van den Almoogenden niet volbragt word: 't welk indien men meint uit den wille van de menschen voord te koomen, zoo schijnt het dat men de Genade uitsluit: dewelke is't dat zy naer de verdiensten gegéven word, zekerlijk geen gifte, maer een schuld is. Waer uit wederom deze swarigheid ontstaet, namelijk hoe het koomt dat die gave, zonder dewelke niemand zalig word, van hem *die wilt dat alle menschen zalig worden*, niet aen alle menschen gegéven word. En aldus blijven de twistpunten

A 2

der

der verscheiden gevoelens dueren zonder einde: terwijl men niet en onderscheidt tuschen het gene hier openbaer en het gene verborgen is. Ik zal dan met Gods hulpe tragten t'onderzoeken, wat mate wy in deze verschillende gevoelens moeten houden, oeffenende mijn klein verstand in het gene ik met der herte, en zoo ik meinc, naer het regt geloove, heb ingezoogen: op dat indien mijne penne zoodanige regels voorschrijft, die niet aenstootelijks of niet quaeds in zig behelzen, het niet alleen ons, maer ook anderen mag nut en dienstig wezen, dat wy de palen eenigzins aengewezen hebben, die wy niet en moeten te buiten treden.

Voor eerst dan moeten wy handelen van de verscheiden bewegingen van den menschelijken wille: want sommigen de genade Gods en dezen wille al t'onwijselijk tegen een doen strijden, meinende dat door het precken en verbreiden der Genade de Vrijwil geloochend word: en zy bemerken niet dat men hen met de zelve reden zoude kunnen te gemoedt voeren, dat zy de Genade loochenen, wanneer zy die aldus willen doen begrijpen, als of zy den menschelijken wille niet voorging, maer flegs nevens of agter hem aenquam. Want indien men den wille wegneemt, waer is de grond der ware deugden? Dog zoo men de genade verzaekt, waer zal men d'oorzake der goede verdiensten vinden?

II. HOOFDSTUK.

Van den wille der menschelijke ziele, en hoe dat hy van verscheiden slag is: als mede dat Godt t'allen tijde zorge draegt voor alle menschen.

LAet ons nu met de hulpe van *Christus* gaen beginnen, t'gene wy ondernoomen hebben te verhandelen. Daer is in de zielen van alle menschen, zoo veel wy kunnen verstaen en ondervinden, van nature een zekere wil, waer door wy begeeren het gene ons bchaegt, of mijden het gene ons mishaeft. Deze wil, zoo veel aengact de natuerlijke beweginge, die door de zonde der eerste overtredinge verzwakt is, is tweederleide, te weeten, of een zinnelijke, of een enkel menschelijke wil. Maer als'er de genade Gods tegenwoordig is, dan koomt'er door de gave des H. Geests nog een derde slag by: op dat de wil ook geestelijk mag worden, en door deze overtreffelijke beweginge alle genegendheden, van waer die ook mogen voordspruiten, naer de wet der opperste reden beftieren.

De zinnelijke wil, dien men ook den vleeschelijken wille mag noemen, verheft zig niet hooger dan tot de bewegingen die uit de lichamelijke zinnen haren oorsprong neemen: gelijk men ziet in de zielen der kleine kinderen,

die alhoewel zy geen oordeel of reden gebruiken, egter toonen dat zy het een willen, en't ander niet en willen, als zy ziende, hoorende, riekende, proevende, en voelende, beminnen 't gene hen behaegt, en haten het gene hen misnoegt. En wat is dog beminnen anders als willen? Of wat is haten anders als niet willen? Die kinderen hebben dan ook hunnen wille, die alschoon hy onmagtig en onkundig is om iets te voorzien of te beraden, nogtans zijn behagen neemt in die dingen welke de zinnen van het vleesch, vleyen en streelen: ter tijdt toe dat de kragt van het redelijk verstand, door het acnwassen des lighaems 't welk zijn werktuig is, wakker worde, en tot het gebruiken der lidmaten, die de ziele ten dienste zijn, nu niet meer door de beweginge van een ander, maer naer zijn eigen welgevallen beweegd worde.

Van dezen zinnelijken lust, in welken sommige menschen blijven, die wy zien dat ook wanneer zy nu tot hunne jaren koomen, bot en dom en zonder verstand zijn, treedt men voord tot den menschelijken wille: dewelke eer hy door den geeft Gods gedreven word, hoe-wel hy zig boven de zinnelijke beweginge verheffen kan, egter zonder de mededeeling van des zelfs liefde in d'aerdsche en vergankelijke dingen blijft hangen. Door dezen wille verkrijgen de menschelijke verstanden, ook die de
lig-

lighamelijke wellusten niet schandelijk en dienen, en die hunne begeerlijkheden door de wetten der regtvaerdigheid en eerbaerheit matigen, niets boven de vergeldinge van een tijdelijke cere. En alhoewel zy het tegenwoordig leven schoon weeten op te pronken, zoo hebben zy nogtans het loon der eeuwige zaligheid niet: om dat zy hunne goede werken en betragttingen niet en bestieren tot lof en eere van den genen, van wien zy de verhéven wijsheit, door dewelke zy in het menschelijk verstand boven anderen uitmunten, ontvangen hebben.

Want sommigen zijn wel door de schandelijkheid huns verstands, niet alleen tot kennisse van hoognutte kunsten en vrye wetenschappen, maer ook tot het onderzoeken van 't opperste Goedt doorgedrongen; en hebben d'onzichtbare Godheit door de schepselen gekend en gezien: edog nadien zy Godt niet bedankt hebben, nog beleeden dat hy d'oorfprong en de gever van die bequaemheit was; maer zig zelve wijs genoemd, dat is, niet in Godt, maer in zig zelve geroemd hebbende, als of zy door hunne naerftigheid en redenkavelingen tot kennisse der waerheit gekoomen waren: zoo zijn zy verydeld in hunne gedagten. En het gene zy door de verligtinge der genade Gods gevonden hadden, hebben zy verblind door hoovaerdyc wederom verlooren, zijnde vervallen van het opperste licht tot hunne duifterniffen, dat is, van

het onveranderlijk en eeuwig goedt tot de veranderlijke en vergankelijke fchepfelen.

Als dan zoodanige menschen tot d'eigen liefde vervallen, en zig zelve aldus behagen, dat al wat zy loffelijks meinen te bezitten, zy dat niet aenzien als gaven Gods, maer zig zelve en de betragtinge van hunnen eigen wille toefchrijven, zoo zijn zy verre vervreemd van dien geestelijken wille, en hebben niets in zig, waer door zy bevoorderd worden tot het eeuwig leven: jae zy beginnen dan ook die tijdelijke gaven Gods in zig zelve te bederven, en van het goed gebruik der zelve over te gaen tot een gewoonte van ontelbare zonden.

Nu alhoewel'er geschréven staet: * *Als d' Alderhoogste de Volkeren verdeelde, gelijk by Adams kinderen verdeeld heeft, dat by d' afscheidingen der Volkeren gesteld heeft naer 't getal der Engelen Gods: en dat het lot des Heere geworden is het volk van Jakob, en Israël zijn toegemeeten erfdeel: en dat'er ook staet, dat de Heer tot Israël zeit: † Gy zult my heilig zijn, want ik heilig ben, de Heer uw Godt, die u luiden uit alle volkeren voor my afgezonderd heb.* Hoewel'er ook geschréven is in het boek Hester, dat Mardocheus zeide: *Wy danken u, Heere, dat gy nieuwe tekenen en wonderen gedaen hebt, hoedanige onder de Heidenen niet geschiedt zijn, gy die alle eeuwen in twee deelen*

* *Psalms LXXVII.* † *Levit XIX.*

len verdeilende, het eene, namelijk dat van u volk, voor u zelven uitkieft, en 't andere laet voor de Heidenen: en dat Paulus en Barnabas zeggen: *Wy zijn ook sterflijke menschen gelijk gy zijt, en verkundigen u dat gy u zoudt bekeeren tot den levenden Godt, die hemel en aerde, de zee, en al wat'er in is, gemaakt heeft: die in de voorleeden eeuwen alle de Heidenen hunne wegen heeft laten wandelen. Alhoewel, zeg ik, de Schriftuer die waeragtig is, deze en veele diergelijke dingen verkundigt, zoo gelooven wy nochtans, en belijden godvrugtelyk volgens de zelve Schrifture, dat de zorg der goddelijke Voorzienigheid noit aen eenige menschen heeft onbrooken: die hoewel zy haer uitverkooren volk door besondere onderwijzingen tot de godvrugtigheit bestierd heeft, egter de gaven harer goedheit geenen geslagte van menschen heeft onttrokken: in voege dat het bleek, dat zy de woorden der Profeeten, en de geboden der Wet, in de gediensstigheden en getuigenissen van de scephelen dezer wereld, als in een boek konden lezen. Weshalven zy nu ook niet te verschoonen zijn, die zig Goden gemaakt hebben van de gaven Gods, en de dingen die geschapen waren om te gebruiken, met goddelijken dienst geëerd hebben. Tot welke godloosheit dat volk, 't welk de Heer zig uit alle volkeren afgezonderd had,

ook geheel zoude vervallen hebben, 't en ware hy door de fchikkinge zijner barmhertigheid d'uitverkoornen tegen den val voorkoomen en onderfchraegd had. Want de boeken van 't Oude Testament zijn vol van 't verhalen des afvals van 't volk van Ifraël, zoo dat het openlijk blijkt, dat het altijd gehangen heeft van de goddelijke genade, dat dit volk niet geheel van Godt den Heere is afgevallen.

Aldus is de menfchelijke natuer, die door d'overtreedinge van den eerften menfch gefchonden is, ook tuffchen de weldaden, tuffchen de bevelen en de hulpe Gods, altijd meer geneigd om het quaedt te willen: aen dewelke overgelaten te worden niet anders is dan verlaten worden. Deze wil dan die los, onzeker, onftandvaftig, onwijs, fwak om iets uit te werken, ftout in 't onderneemen, blind in zijne lufften, opgeblazen in eere, angstig in bekommeringen, ongeruft door argwaen en agterdenken, begeeriger tot roem dan tot de deugd, meer bezorgd voor den naem dan voor 't gemoedt, en naer alle ervarendheit ellendiger is, wannecr hy geniet het gene hy begeerde, dan als hy 't moet onbeeren, heeft niets in zijne kragten, dan dat hy ligtelijk kan vallen. Want de veranderlijke wil, die niet van den onveranderlijken wille beftierd word, nadert zoo veel te raffer tot de zonde, hoe hy met meerder vyerigheit zijn werk behertigt.

Zoo

Zoo lang dan de mensch behagen heeft in de dingen die Gode mishagen, zoo is zijn wil een enkel menschelijke wil. Want alſchoon hy goed van zeden is, hy leeft nog qualijk, zoo lang hy niet ter eere Gods leeft. Want dit is het eigen en 't voornaemſte in de godvrugtigen, dat zy hunnen roem in Godt ſtellen, en zig zelve niet anders dan in Godt beminnen. Want die beminnen zig wel, die in zig de werken Gods beminnen: dewijl ook Godt zelf in ons bemint het gene hy gemaakt heeft, en haet het gene hy niet gemaakt heeft. Indien wy dan het werk Gods in ons beminnen, zoo beminnen wy te regt in ons den goeden wille: dewelke zoo hy het werk van Godt niet en was, niet en zoude moogen bemind worden.

Nu wat mensch is'er, 'ten zy hy quaed van wil is, die den goeden wil in zig niet en beminne, welke d'eerſte planting van den opperſten Bouwman is? Want vermits de Waerheit zeyt: * *Alle planting, die mijn hemelſche Vader niet geplant heeft, zal uitgeroeyd worden*: zoo is het gewis, dat al het gene niet en moet uitgeroeyd worden, van den Vader geplant is. Dog de goede wil is d'eerſte ſpruit van alle deugden: en op dat zy opregt geeſtelijk zy, ſteunt en ruſt zy op haren oorsprong, dat is, op dien eeuwigen en onveranderlijken wille.

* *Mat. xv.*

wille. *Want die Gode aenhangt, is een zelve geest met hem, dewijl door de gemeenschap van den verligter en den genen die verligt word, van den regtvaerdigmaker en den geregtvaardigden, van den bestierder en den genen die bestierd word, alle werken tot een en 't zelve einde geschikt worden, en 't gene tot het zelve einde geschikt word, het werk van beide te samen is. Want het kan Gode niet ontzeidt worden, die 't gegéven heeft; nog ook den mensche niet, die 't ontvangen heeft.

III. HOOFDSTUK.

De Schrijver verhandelt deze vrage: Als de mensch begint van goeden wille te worden, of dan zijn voorgaende wil verbeterd, dan of hem een andere gegéven word. En dat in de H. Schrifture ALLEN somwijlen voor SOMMIGEN genoomen word.

Hier dunkt my dat wy moeten onderzoeken, of als de mensch begint van goeden wille te worden, de zelve wil, die in hem was, verbeterd word, dan of hem een andere wil, dien hy niet en had, en die strijdig is tegen den voorgaenden, gegéven word. 'T welk op dat het te duidelijker blijke, zal 't ons niet verveelen de zake van wat hooger op te halen.

Wy

* I Kor. VI.

Wy menschen zijn alle in den eersten mensch zonder gebrek geschapen, en wy hebben alle d'ongeschondenheit onzer nature door d'overtreedinge van den zelve mensch verlooren. Hier van is de sterfelijkheid: hier van is de veelvuldige bederffenis, zoo in ziele, als in lighaem: hier van zijn d'onwettendheit en de moeyelijkheid, d'onnutte bekommelingen, ongeoorloofde begeerlijkheden, heiligschendinge dwalingen, ydele vrees, schadelijke liefde, onregtvaardige vreugden, ligtvaardige raedslagen, en geen mindere meeninge van ellenden, dan van zonden en booze daden voordgekoomen. Deze dan en meer andere qualen de menschelijke natuer overrompelende, en 't geloove verlooren, de hope verlaten, het verstand verblind, en den wille gevangen zijnde, zoo vond niemand in zig zelve waer door hy mogt hersteld worden: want hoewel'er geweest zijn, die door 't natuerlijk verstand getragt hebben de gebréken tegen te staen, zy hebben flegs dit tijdelijk leven vrugteloos versierd, maer tot de ware deugden en d'eeuwige zaligheid zijn zy niet gevoorderd. Want buiten den waren Godsdiens is, ook het gene deugd schijnt te wesen, zonde: en niemand kan Gode zonder Godt behagen. Nu die aen Godt niet en behaegt, wien zal die anders als zig zelve en den Duivel behagen? Door den welken als de mensch beroofd wierd, is hy niet van zijnen wille,
maer

maer van d'ongefchondenheit zijns wils ontbloot geworden: want hy konde uit den staet der onnoozelheit niet geftooten worden, 't en ware hy door zijnen wille gezondigd had. Zoo dat de wil, die van nature goed was, naderhand van gedaente veranderd is. En die beweging der ziele, welke niet kan zonder d'eene of d'andere liefde, dat is, zonder wille zijn, heeft zijne willekragt niet verlooren, maer zijne geneegendheit veranderd, acnneemende door begeerte het gene hy door de reden moeft verwerpen.

Deshalven als de mensch wederkeert tot de godvrugtigheit, van den welken gezeid word, dat hy is *Een geest die gaet, en niet en keert*, om dat 't en ware Godt hem bekeerde, hy niet en zoude wederkeeren: zoo word'er geen nieuw maeksel, geen nieuw schepfel, of enig nieuw wezen in hem geschapen: maer de zelve die gefchonden was, word hersteld. En daer word niet anders van hem weggenoomen als het gebrek, 't welk hy van nature niet gehad heeft. Want de natuer is zonder gebrek geweest in Adam, die door d'ongehoorzaamheit zijns wils veele qualen behaeld, en in zijne nakoomelingen overgestort heeft, om daer nog meer en meer vermeenigvuldigd te worden. En daer is niets 't welk dezelve doet verwinnen en te niet brengen, dan alleen de genade des Zaligmakers, die zijn werk door zijn werk herstelt

stelt. Want gelijk d'Apostel Joannes zegt:
* *Daer toe is de Zoone Gods verscheenen, op dat hy de werken des Duivels zoude te niet doen.*

De Zaligmaker breekt niet alleenlijk de boeyen van den gevangen, hy kleedt ook de naektheit van den beroofden, hy geneest ook de wonden van den gequetsten: in dier voege, dat het gene hy in den mensch doet, te gelijk door den mensch zelf gedaen word: den welken het gansch niet nut is, zonder beschermmer tegen zijnen vijand te vegten. Want hy heeft te strijden met den genen, van wien hy wel eer overwonnen is. Zoo dat hy op zijne kragten niet en mag betrouwen, die ook als zy nog geheel en gaef waren, geen stand gchouden hebben: maer d'overwinninge door hem moet zoeken, die alleen niet overwonnen is, en die voor allen gewonnen heeft. En als hy hem zoekt, zoo moet hy niet twifelen of hy heeft de begeerte om te zoeken, van hem dien hy zoekt, gekreegen. Nog hy moet niet denken, als hy door den geest Gods gedreeven word, dat hy daerom geen vryen wille heeft: dien hy ook zelfs toen niet verlooren had, als hy zig vrywillig aen den Duivel gegéven heeft, door wien de vryheit zijns wils bedorven, maer niet weggenomen is. Het gene dan niet omgebragt is door den genen die hem gewond heeft,
word

* *I. Joan. III.*

word niet weggenoomen door den genen die hem weder gezond maakt. De wonde word geneezen, maer de natuer niet afgenoomen. Dog het gene in de nature bedorven was, word niet hersteld dan door den Instelder der nature.

Aldus zeit de Heer: * *Ik zal den huize van Israël en den huize van Juda een nieuw verbond stellen, niet naer het verbond 't welk ik hunnen vaderen gesteld heb, ten dage als ik ze by de hand greep, om hen te leiden uit Egyptenland: want zy zijn by mijn verbond niet gebleeven, en ik heb ze versmaedt, zeit de Heer. Dit is dan het verbond 't welk ik den huize van Israël gesteld heb: Naer die dagen, zeit de Heer, zal ik mijne wetten in hun verstand geven, en in hun herte zal ik ze schrijven, en ik zal hen tot een Godt zijn, en zy zullen my tot een volk zijn. En dan zal eenyder zijnen naasten niet leeren, nog de broeder zijnen broeder, zeggende: Kent den Heere. Want zy zullen my alle kennen van den minsten onder hen tot den meesten: want ik zal hunne boosheden genadig zijn, en aen hunne zonden niet gedenken. En ik zal hen een anderen weg en een ander herte geven, op dat zy my vreezen alle de dagen, tot hun heil, en tot heil hunner kinderen, die naer hen koomen. En ik zal hen vaststellen een eeuwigh verbond, 't welk ik naer hen niet en zal wegneemen: en mijne vreeze zal ik*

* Jerem. xxxi.

ik in hun herte geven, op dat zy van my niet afwijken, en ik zal hen bezoeken, op dat ik ze goed make.

By Esaias voorzeit de Heer ook het zelve van zijne Genade, door dewelke hy uit alle menschen een nieuw schepsel maekt, aldus: * Zie ik zal nieuwe dingen doen, die nu zullen opkoomen, en gy zult ze kennen, en ik zal de wildernisse een weg maken, en waterstroommen in de dorre landen. De beesten des lands zullen my looven, de meerminnen en de struisvogelen, dat ik in de woestijne water gegéven hebbe, en watervloeden in de drooge landen, om mijn uitverkooren geslagte te laven, mijn volk't welk ik voor my opgenoomen heb, op dat zy mijne kragtdadigheden verkundigen. En wederom: † Ik sweer by my zelven, dat de gerechtigheit uit mijnen mond zal uitgaen, en mijne woorden zullen niet afgekeerd worden: want my zullen alle knyen buigen en alle tongen zullen Godt belijden.

Overmits het dan onmoogelijk is dat deze dingen niet en zouden geschieden, nadien de voorzienigheit Gods niet onzeker, nog zijn besluit veranderlijk, nog zijne wil kragteloos, nog zijne belofte valsch is, zoo worden alle die genen, van dewelke dit voorzeit is, zonder iemand uit te neemen, zalig. Want Godt geeft zijne wetten in hun verstand, en hy schrijft

B

die

* Esaias. XLII. † Esaias. XLV.

die met zijnen vinger in hunne herten: zoo dat zy de kennisse Gods niet door menschelijke onderwijzingen, maer door d'onderregtingen van den opperften Leeraer ontvangen. * *Want nog die plant is iet, nog die natmaekt: maer Godt die den wasdom geeft.*

Alle de genen, van dewelke dit voorzeidt is, van den minsten tot den meesten, kennen Godt den Heere: want zy hebben van den Vader gehoord en geleerd, op dat zy tot *Christus* zouden koomen. Zy worden alle uitgeleidt uit de doolingen, en bestierd op den weg des levens. 'T word hen alle gegéven met een bekeerd en veranderd herte het goed te kennen en te willen. Hen allen word de vrees ingeplant, waer door zy in Gods bevelen onderwézen worden. Daer word een weg gemackt in de wildernisse, en de dorre aerde word bevogtigt met vloedende wateren: Zoo dat de genen die te voore den mond niet en openden om Godt te belijden en te looven, en die als stomme en redenlooze dieren overgegaen waren tot den aerd der wilde beesten, nu door de springende wateren der goddelijke woorden gereinigt, Godt looven en danken, verhalende de krachten en wonderdaden zijner barmhertigheid, die hen uitverkooren, tot kinderen aengenoomen, en erfgenamen des Nieuwen Testaments gemackt heeft. Nu dog indien, gelijk d'Apostel

* I *Korinth.* III.

stelsprekt, * *Niemand het verbond zelfs van een mensch, als het bevestigd is, zal vernietigen of veranderen*: hoe kan 't geschieden dat de goddelijke belofte in eenigen deele zoude vernietigd worden?

Het blijft dan vast en 't word dagelijks volbragt, het gene de Heer aen Abraham zonder voorwaerde beloofd, zonder eenig beding geschonken heeft. † *Want alschoon'er sommige van hen, aen wie deze dingen verkundigd zijn, niet geloofd hebben: hunne ongeloovigheid heeft de getrouwigheid van Gods beloften niet verydeld. Want Godt is waeragtig, maer alle mensch is leugenagtig.* En ondertuschen zijn de genen die het Evangelie, 't welk zy gehoord hadden, niet en hebben willen gelooven, onverschoonlijker geworden, dan of zy de waerheit niet en hadden hooren verkundigen. Edog 't is zeker dat zy naer Gods voorzienigheid Abrahams kinderen niet en waren, nog dat zy niet geteld zijn onder het lot der genen, van dewelke gezeidt is: ‡ *In uw zaedt zullen alle geslagten der aerde gezégend worden.* Want hy heeft beloofd dat zy gelooven zullen, die gezeidt heeft: † *Dan zal eenyder zijnen naesten niet leeren, nog de broeder zijnen broeder, zeggende: Kent den Heere. Want zy zullen my alle kennen van den minsten onder*

B 2

hen

* *Gal. III.* † *Rom. III.* ‡ *Schep. xxvi.*
† *Jerem. xxxi.*

hen tot den meesten. Hy heeft beloofd dat zy met hem zullen verzocnd worden, dewelke gezeidt heeft: *Ik zal hunne boosheden genadig zijn, en aen hunne zonden niet gedenken.* Hy heeft beloofd dat zy zullen gehoorzamen, als hy zeide: *Ik zal hen een anderen weg en een ander herte geven, op dat zy my vreezen alle de dagen.* Hy heeft beloofd dat zy volharden zullen, zeggende: *Ik zal mijne vreeze in hun herte geven, op dat zy van my niet afwijken: en ik zal hen bezoeken, op dat ik ze goed make.* Ten laetsten hy heeft dit van hen allen beloofd, zonder iemand uit te neemen, als hy gezeidt heeft. * *Ik sweer by my zelven, dat de gerechtigheit uit mijnen mond zal uitgaen, en mijne woorden zullen niet afgekeerd worden: want my zullen alle knyen buigen, en alle tongen zullen Godt belijden.*

Is 't dat wy alhier zeggen dat het niet en geschiedt, 't gene Godt geuwooren heeft te zullen geschieden, zoo schrijven wy hem valscheit toe ('T welk Godt verhoede) en aen de waerheit leugentale. Maer indien, gelijk de godvrugtigheit en 't geloof ons leeren, Gods woorden niet en missen; maer het gene hy beslooten heeft, gewisfelijk geschiedt: hoe zal de vastigheit der waeragtige belofte ons blijken, terwijl'er nog veele duizenden van menschen de Duivelen dienen, en voor d'Afgoden hunne knyen bui-

* *Esaias XLV.*

buigen: 't en zy wy verstaen dat diergelijke voorzeggingen Gods uitgesproken zijn naer die onveranderlijke weetenfchap, in dewelke 't geheel menschelijk geflagt nu reeds by hem onderscheiden is: en 't zy hy van de goeden, 't zy van de quaden spreekt, dat hy op die wijze van 't eene deel gewaegt, als of hy niemand van de menschen overfloeg.

Want ook d'Apofstel als hy zeyt: * *D'oude dingen zijn voorbygegaen: alles is nu nieuw geworden*: schijnt hy niet te zeggen dat alle menschen vernieuwd zijn? Of als hy zeyt: † *'T heeft den Vader wel behaegt dat alle volheit in Christus zoude woonen, en dat hy door hem alles met zig zelven verzoenen zoude*: spreekt hy niet al eveneens of hy wilde te kennen geven dat'er niemand van deze verzoeninge verfteeken is? Of wanneer hy zeyt: ‡ *In deze laetste dagen heeft Godt ons gesproken door zijnen Zoone, welken hy gesteld heeft tot erfgenaem van alles*: luidt deze manier van spreken wel anders, dan dat alle menschen van den Vader in het erfdeel van *Christus* overgeschreven zijn, naer de voorzegginge van David, die aldus spreekt: † *Eisch van my, en ik zal u de Heidenen ten erve geven, en d'uitbreidinge des aerdrijks ten eigendomme?*

Zoo ook als de Heer *Jesus* zeyt: * *Ik zal*

B 3

bat

* *II. Kor. v.* † *Kollos. I.* ‡ *Heb. I.* † *Pfalm II.* * *Joan. XII.*

het, als ik van d'aerde zal opgehéven zijn, al tot my trekken: schijnt het niet dat hier de bekeering van alle menschen beloofd word? Of als'er van de Kerke gesproken en voorzeidt is: * *Alle dat zal gevuld, en alle berg en heuvel zal vernéderd worden, en de kromme wegen zullen recht, en d'onoffene essen worden*: schijnt'er wel een eenig mensch overgelaten, van den welken niet betékend word dat hy *Christus* zal onderdanig zijn? Wederom als'er gezeidt word: *Alle vleesch zal voor mijn aenschijn koomen om t'aenbidden in Jerusalem, zeit de Heer*. Of als'er staet: *En 't zal geschieden in die dagen, dat ik van mijnen geest zal uitstorten over alle vleesch*? Of ook: † *De Heer heft op alle die vallen: en hy rigt op alle die ver슬agen leggen*: worden deze dingen niet aldus verkundigd, als of'er niemand van deze gunste Gods uitgeslooten was?

Men moet dan bemerken dat het volk Gods een zekere volheit van getal heeft, en alhoewel een groot deel van de menschen de Genade des Zaligmakers verstoot of verwacrllooft, zoo vind men egter in d'uitverkoornen die Godt voorzien heeft, en die uit de gansche meenigte afgezonderd zijn, een zeker besonder getal 't welk zijne volheit heeft: in voege dat op een zekeren zin de geheele wereld uit de geheele wereld verlost is, en alle menschen uit alle

men-

* *Esaias XL.* † *Psalme CXLIV.*

menschen zijn aengenomen.

Insgelijks ook als'er gewag gemaekt word van de godloozen, gebruikt Gods woord zoodanigen stijl van spreken, dat het gene van een zeker gedeelte gezeidt word, alle menschen schijnt te raken. Gelijk het gene Joannes de Dooper zeit: * *Die van den hemel gekoomen is, is boven allen: het gene hy gezien en gehoord heeft, dat getuigt hy: en niemand neemt zijne getuigenisse aen.* Als ook dat van den Apostel: † *Zy zoeken alle hun eigen belang niet dat van Jhesus Christus.* En't gene David zingt in den Psalm: ‡ *De Heer heeft van den hemel nedergezien op de kinderen der menschen, om te zien of'er iemand was die Godt kende of die hem zogte. Zy zijn alle afgeweeken, zy zijn te samen onnut geworden: daer is niemand die goed doet, daer is'er ook niet een.*

Door deze en meer andere bewijsstukken, die in grooter getal van de genen die ze willen opzoeken, kunnen bygebracht worden, word dan ontwijfelijk bewezen, dat somtijds de gansche aerde voor een gedeelte der aerde, en de geheele wereld voor een deel der wereld, en alle menschen voor een gedeelte der menschen genoemd worden. Zoo nogtans dat doorgaens de Schriftuer d'onderscheidinge wel haest doet blijken: op dat de lezer dat deel verstaen mag,

B 4

't welk

* *Joan. III.* † *Philip. II.* ‡ *Psalms. XIII.*

't welk onder d'algemeine benaminge betékend word. Zoodanig is het gene d'Apostel zeyt: **Wy verkundigen Jesus Christus den gekruisten, die den Jooden wel een struikelsteen, en den Heidenen een dwaesheit is: edog dien Christus, welke den geroepen Jooden en Heidenen, Gods kragt en Gods wijsheit is.* Was Christus dan de kragt Gods voor dezelve, voor wie hy tot een struikelsteen was: of de wijsheit voor de zelve, voor wie hy een dwaesheit was? Neen dog. Maer overmits sommige van hen door 't geloove zouden geregtvaardigd, en sommige door hunne godloosheit verhard worden, zoo heeft *Paulus* het zelve volk, bestaende uit geloovigen en ongeloovigen, door den naem van Geroepenen onderscheiden: om te toonen dat die, dewelke hy wilde betékenen van 't geloove vervreemd te zijn, alſchoon zy het Evangelie gehoord hadden, egter aen dien roep niet deelagtig waren.

Volgens dezen regel belooft Gods woord door den mond van *Eſaias*: † *Ik zal de blinden geleiden op een weg, die zy niet en weten: en paden die zy niet en kennen, zullen zy betreedden. En ik zal hen de duisternissen doen in licht veranderen, en de kromme in regte wegen. Deze dingen zal ik doen, en ik zal hen niet verlaten.* Maer het gene volgt: *Dog zy zijn agterwaers gekeerd,* moet van een zeker deel van 'tzelve

* I Kor. I. † Eſaias, XLII.

't zelve volk verstaen worden, en niet van hen van dewelke hy zeit: *Ik zal ze niet verlaten.* Wederom spreekt Godt tot Jakob: **Vrees niet, want ik ben met u. Van het Ooste zal ik uwe kinderen gaen halen, en van het Weste zal ik u vergaderen. Ik zal het Noorde zeggen, Breng ze hier, en het Zuide, Belet ze niet. Breng mijne zoonen van verre landen, en mijne dogteren van het niterste der aerde, alle de genen onder wie mijn naem genoemd word. Want te mijner heerlijkheit heb ik ze bereidt, geschapen en gemaekt.* Maer het gene'er volgt: *En ik heb een blind volk voordgebracht: hunne oogen zijn blind, en zy hebben doove ooren: kan geen sijn pasen op de genen, die Godt getuigt dat hy te zijner heerlijkheit bercidt heeft.* Want in alle deze woorden die van een en 't zelve volk spreken, worden d'eerste aen deze, en de laetste aen andere persoonon toegepast.

Van gelijken word ook by den Apostel onder den naem van 't geheele volk verhaeld, het gene in een gedeelte van het volk volbragt word: en van de genen die hy d'overblijvende nocmt, word gelijk van alle gesprocken. Want als hy handelde van de verblindheit der Jooden, en betoonde dat'er eenige van hen uit genade behouden wierden: † *Nu vraeg ik dan, zeit hy: Heeft Godt zijn volk verstootten? Dat zy verre. Want ik ben ook een Israëliet,*

B 5

van

* *Esaias XLV.* † *Rom. XI.*

van Abrahams afkoomſte, uit den ſtamme van Benjamin. Godt heeft zijn volk, 't welk hy te voore gekend heeft, niet verſtooten. Dit volk, 't welk van Godt te voore gekend en niet verſtooten is, zijn de genen die in *Chriſtus* geregtvaerdigd zijn. En't gene van alle d'Israëlicten ſchijnt gezeidt te worden, word alleenlijk in hen voltrokken, welke de verkiezing der Genade voor zig overgehouden heeft: gelijk de volgende woorden des Apoſtels verklaren. Want hy voegt'er by, en vracgt: *Weet gy niet wat de Schriftuer van Helias zeit, hoe hy Godt aenſpreekt tegen Israël? Heere, zy hebben uwe Profeeten gedoodt, uwe outaren hebben zy omgeſmeeten: en ik ben alleen overgebleeven, en zy ſtaen ook na mijn leven. Maer wat word hem van Godt geantwoord? Ik heb my zeven duizend mannen overgehouden die de knyen voor den Baäl niet geboogen hebben. Aldus is'er dan ook in dezen tijdt een overblijffſel naer de verkiezinge der genade behouden. Nu indien 't uit genade is, zoo is't niet uit de werken: want anders was de genade geen genade. Overzulks is Israël niet geheel verworpen, of ook niet geheel uitverkooren: maer een deel is door vrywillige blindheit afgekeerd, een deel heeft de genadige verligting voor haer zelve bewaerd. En nogtans word'er in dier voege van hen gewag gemaekt, dat'er, of hy ſpreekt van de genen die verlooren gaen, of van de genen die*

zalig

zalig worden, niemand van 't gansch geslagte schijnt uitgenomen. Want als men leeft: *Zy zijn wel vyanden wegens het Evangelie, om wien't wille; maer wegens de verkiezinge zijn zy welbeminden om der vaderen wille:* luidt die spreuk zoodanig, als of hy de zelve welbeminden noemde, die hy vyanden genoemd had. Edog deze duisternisse heeft d' Apostel zelf verdreeven zeggende: *De verblindheit is ten deele over Israël gekoomen:* op dat wy verstaen zouden, dat het zelve geslagt in tweederleide deelen gescheiden is: en dat *alle menschen, alle de volheit, geheel Israël,* niet altijd van t'eenmael alle, maer dikmaels van een gedeelte moet verstaen worden.

Onder deze manieren van spreken moet men ook agt neemen in de H. Schrifture op die spreuken, in dewelke het gene op menschen van verscheiden tijden staet, aldus uitgesproken word, als of 't maer van het volk van eenen en den zelveu tijdt gezeidt wierd. Zoodanig is het gene de H. Apostel *Petrus*, schrijvende den volkeren van zijnen, en van den toekomenden tijdt, betuigt: * *Gy zijt een uitverkooren geslagt, een koninglijk priesterdom, een heilige afkoomst, een aengenoomen volk: op dat gy zijne grootheden zoudt verkundigen, die u uit de duisternisse tot zijn wonderbaer licht geroepen heeft. Gy die eertijds zijn volk niet en waert,*

waert, *maer nu Gods volk zijt: die geen barmhertigheid verkreegen hadt, maer nu barmhertigheid verkreegen hebt.* Wel waren dan die menschen, welke Godt alle in de voorgaende geslagten hunne wegen had laten wandelen, nog in het leven, als deze dingen verkundigd wierden: en wierden de zelve, die voorheen hunnen wille overgeleverd waren, nu uit de duisternisse tot het wonderbaer licht geroepen? Waren zy nu niet al dood, en dezer wereld overleden: zoo dat'er geen middel meer was om uit de doolinge tot de waerheit te koomen, voor de genen die al overlang gestorven waren? En evenwel om dat naer veele eeuwen den nakoomelingen der godloozen genade geschiedt, zoo is men gewend zoo te spreken, als of de zelve nu verkooren wierden, die eerst verlaten waren. Edog die dingen zien niet op de zelve menschen, maer op menschen van het zelve volk: nog de roep die verschijnt omtrent des werlds einde, loopt niet te rugge tot de voorleeden geslagten. In voege dat de genen, wien en van wie de gemelde dingen gezeldt worden, op een zekere wijze de zelve, en niet dezelve zijn: om dat'er iets is 't welk zy met elkanderen gemein hebben, en iets waer door zy onderscheiden worden.

IV. HOOFDSTUK.

Hy wederleit de betigtinge der genen die den
Schrij-

Schrijver te laste leggen, dat hy door het boven verhaelde den Apostel tegenspreekt, welke vaststelt: Dat Godt wilt dat alle menschen zalig worden, en tot kennisse der waerheit koomen. Ook dat de diepte der goddelijke geheimen en oordeelen van ons niet mag doorgrond worden.

Maer als zy deze dingen zullen lezen of hooren, die veel houden van twisten en kiyven, zullen zy zeggen' dat wy door deze uitleggingen den Apostel tegenspreeken, welke vaststelt: * *Dat Godt wilt dat alle menschen zalig worden, en tot kennisse der waerheit koomen*: welk gedeelte van des Apostels woorden wy in dier voege gansch en geheel aenneemen, dat wy'er niets van de voorgaende of navolgende, die tot deze spreuke behooren, willen af-trekken. Want om nu alle andere getuigenissen der H. Schrifture ter zijde te stellen, deze zelve plaets is genoeg om op te losfen het gene zy door twistzugt tegenwerpen, en om te verdedigen het gene zy ongodvrugtelijk ont-kennen.

D'Apostel Paulus dan schrijvende aen Timotheus spreekt aldus: * *Voor al vermaen ik u dat'er smeekingen, gebéden en dankzeggingen gedaen worden voor alle menschen: voor de koningen, en alle die in overheit gesteld zijn:*

op

* I Tim. II.

op dat wy een gerust en vreedzaamig leven mogen leiden, in alle godvrugtigheit en eerlijkheit. Want dat is goed en aengenaem voor Godt onzen zaligmaker: die wilt dat alle menschen zalig worden, en tot kennisse der waerheit koomen. Want daer is eene Godt, en eene Middelaer tuschen Godt en de menschen, Christus Jesus die mensch is. Die zig zelven tot verlossinge gegéven heeft voor alle menschen. Op dat wy nu van dezen regel der Apostolische leeringe, waer door de gheele Kerk onderrigt word, geen verkeerden zin naer ons goeddunken onbedagtelijk opvatten, zoo laet ons onderzoeken wat alhier 't gevoelen der algemeine Kerke is: want daer kan geen twijfel overblijven omtrent den zin van dit bevel, indien het overal op de zelve wijze eendragtelijk word gheoorzaemd, en in het werk gesteld.

D'Apostel dan heeft gebooden, ja Godt de Heer door den Apostel, die in zijnen Apostel sprak: Dat'er smeekingen, gebeden en dankzeggingen zullen gedaen worden voor alle menschen, voor de koningen, en voor de genen die in overheit gesteld zijn. Welke wet des gebeds alle Priesters en alle geloovigen zoo godvrugtelijk en eenstemmelijk onderhouden, dat 'er geen deel van de wereld is, daer dusdanige gebeden van de Christenen niet geoeffend worden. Zoo dat de Kerk Godt allenthalven smeekt, niet alleen voor de heiligen en die nu

in *Christus* herbooren zijn, maer ook voor alle ongelooovigen en vyanden des kruis van *Christus*, voor alle Afgodendienaren, voor alle die *Christus* in zijne lidmaten vervolgen; voor de Joodén, welker blindheit het licht van 't Evangelie niet en schijnt; voor de ketters en scheurlingen, die van d'eenigheit des geloofs en der liefde afgescheiden zijn. En wat verzoekt zy voor hen, dan dat zy hunne dwalingen verlatende tot Godt mogen bekeerd worden, 't geloove ontvangen, de liefde krijgen, en van de duisternissen der onweetendheit verlost zijnde, tot kennisse der waerheit koomen? 'T welk om dat zy zig zelve niet en kunnen geven, zijnde beladen met het gewigt der quade gewoonte, en met de banden des Duivels gebonden; en dat zy hunne doolingen niet en kunnen overwinnen, die zy zoo hardnekkelijk aenhangen; dat zy de valscheit zoo lief hebben, als zy de waerheid behoorden te beminnen: zoo wilt de Heer die barmhertig en regtvaardig is, dat men hem gebéden storten zal voor alle menschen: op dat als wy zien dat'er een ontelbare meenigte uit soo diepe ellenden getrokken worden, niet en zouden twijffelen of 't is Godt die dit uitgewerkt heeft, dewelke om het uit te werken gebéden is: en dat wy hem bedankende voor de genen die behouden zijn, zouden hoopen dat ook d' andere, die nog niet verligt zijn, door de zelve werkinge der

der goddelijke genade uit de magt der duisternissen zullen verlost worden, op dat zy, eer zy uit dit leven scheiden, mogen overgevoerd worden in het rijke Gods.

Edog indien de Genade des Verlosfers, gelijk wy zien geschieden, eenige voorbygact, en 't gebedt van de Kerke voor de zoodanige niet ontvangen word, zulks is onder de verborgen oordeelen der goddelijke regtvaardigheid te stellen. En wy moeten belijden dat de diepte van dit geheim ons in dit leven niet en kan geopend worden. ** Want onze kennis, en onze onderwijzing is dog onvolmaekt: en wy zien nu slegs als door een spiegel, en in een raedsel.* Ook zijn wy niet wijzer nog geleerder dan de heilige Apostel was, die als hy van de kragt der genade redenkavelde, intreedende in 't geheim der groote verborgendheden, onder de dingen, die 't hem onmogelijk was uit te leggen, besweeken is. Want als hy gezeyd had: ** Broeders, ik wil niet dat u dit geheim onbekend zy, op dat gy niet laetdunkend zijt by u zelve: namelijk dat de verblindheit ten deele over Israël gekoomen is, tot dat de meenigte der Heidenen zal ingegaen zijn: en dat alzoo geheel Israël zalig worde, volgens het gene'er geschréven staet: Daer zal een verlosser uit Sion koomen, die de godloosheit zal afwenden van Jakob. En dit zal mijn verbond*

** I. Kor. XIII. † Rom. XI.*

bond zijn met hen, als ik hunne zonden zal weggenomen hebben. Wegens het Evangelie zijn zy wel vyanden om uwen 't wille; maer wegens de verkiezinge zijn zy welbeminden om der vaderen wille. Want Gods gaven en zijne roep zijn onberouwelyk. Gelyk dan gy luiden ook eertjds Gode niet geloofd hebt, maer nu barmhertigheit verkreegen hebt om hunne ongeloovigheit: alzoo zijn zy nu ook ongeloovig geweest, op dat zy ook door de barmhertigheit die u geschiedt, eens barmhertigheit mogen verkrijgen. Want Godt heeft ze alle beslooten onder d'ongeloovigheit, op dat hy hen allen zoude barmhertig zijn. Naer dat hy, zeg ik, deze geheimstukken der goddelijke werken, die de palen van 't menschelijk verstand overtreffen, als door een verrukkinge zijns geests had uitgestort, zoo doet hy in plaets van reden of verklaringe te geven, niet anders dan zijne verbaesdheit betuigen, en roept over het gene hy opgehaeld had met verwonderinge uit: O diepte der rijkdommen van de wijsheit en de kennisse Gods! Hoe ondoorgrondelyk zijn zijne oordeelen, en hoe onnaspoorlyk zijne wegen! Want wie heeft den zin des Heere gekend, of wie is zijn raedsman geweest? Of wie heeft hem eerst gegéven, om vergeldinge daer voor t'ontvangen? Want uit hem, en door hem, en in hem zijn alle dingen. Hem zy heerlijckheit in der eeuwigheit. Amen.

V. HOOFDSTUK.

Waerom Godt in de voorgaende eeuwen alle de volkeren hunne wegen heeft laten wandelen, uitgenoomen het volk van Israël. En waerom Godt den eenen mensch de genade geeft, en den anderen niet.

De boven gemelde leere van *Paulus* gaf gelegenheit om veelvuldige vragen op te werpen, en de reden der verscheiden bedeeilinge van Gods Genade door zoo veele volkeren en tijden t'onderzoeken. Namelijk waerom Godt in de voorgaende eeuwen alle de volkeren hunne wegen heeft laten wandelen, uitgenoomen het volk van Israël, 't welk alleen door het goddelijk Woord onderwézen wierd, en tot de kennisse der waerheit verkooren was: wiens ongeloovigheit eindelijk plaetsé gemaakt heeft voor de zaligheid der Heidenen: even als of Godt zijne barmhertigheid aen d'andere volkeren niet en konde bewijzen, indien dat eene volk in 't geloove volhard had, en hem getrouw gebleeven was? Waerom ook de genen, welker vermindering de behouding der Heidenen is, van hunne verblindheit niet verlost worden, voor dat de meenigte der Heidenen eerst ingae: gelijk of zy niet met een alle te samen konden verligt worden, die dog alle, naer dat alle de volkeren zullen aengenomen zijn, moe-

ten zalig worden? Of hoe geheel Israël van de verblindheit moet ontslagen en behouden worden, daer een ontelbare meenigte van hen in hunne ongloovigheit gestorven zijnde, tot de tijden, welke tot hunne behoudenisfe beloofd zijn, niet en koomen? Of hoe men zeggen kan dat de volheit der Heidenen, die voorheen niet geroepen zijn, nu ingaet in de Kerke: dewijl'er zoo veele duizenden van menschen, van alle slag en van alle tijden, onder alle volkeren die onder den hemel zijn, zonder de regtvaerdigmakinge van *Christus* sterven.

Edog die godvrugtige en wijze Meester heeft d'oorzaken van deze geheimenisfe en oordeelen liever in de diepte der rijkdommen van de wijsheit en de weetenschap Gods willen laten beruften, dan de verborgendheit der opperste regtvaerdigheit en der barmhertige goedheit, die voor het menschelijk verstand verborgen is, door een vermeeten onderzoek te doorsnuffelen: niets agterlatende van het gene men behoort te weten, of ook niets aenroerende van 't gene niet geoorlofd is te kennen.

Want daer zijn veele dingen in de bedei-linge der goddelijke werken, waer van d'oorzaken verborgen, en d'uitwerkingen alleen bekend zijn: zoo dat de zaak wel blijkt die'er geschiedt, zonder dat de reden blijkt waerom die zaak geschiedt, zijnde het werk openbaer, maer d'oorzaak verhoolen: op dat in de zelve

zake door het gene ondoorgrondelijk is, de laetdunkendheit zoude getemd, en door het gene openbaer en bekend is, de valscheit zoude wederleidt worden. Want al weet ik niet waerom deze een Griek, en die een wilde vreedeling geschapen word: waerom deze in rijkdommen, die in armoede gebooren is: waerom d'een kloek, schoon en welgemaekt van lijf en leden is, d'ander swak, klein en ingedrongen van ledematen: waerom deze van Katholijke ouders gebooren, van in de wiege af in de waarheit opgequeekt: en die andere uit Onkatholijke voordgeteeld, het vergift der dwalinge inzuigt met het melk zijns moeders: eindelijk al weet ik geen reden te geven van duizend andere verscheidenheden in de gedaente der lighamen, in de hoedanigheden der gemoederen, in d'eigenschappen der tijden, in de zeden der landen en rijken: zoo ben ik egter niet onbewuft dat Godt de schepper en de bestierder van alle deze dingen is. Die immers de lighamen en de zielen van alle menschen in 't bezonder aldus geschapen heeft, dat hy ze behalven die vrywillige verscheidendheit, welke uit yders werken staet te volgen: ook van 't begin hunner scheppinge op ontallijke wijzen van elkanderen heeft doen verschillen.

Hier zouden ons de veelvoudige gevoelens der ydele klappers wel ontroeren en van ons stuk afbrengen, dewelke ter oorzake van die

geheimen tot onhebbelijke gedagten vervallen zijn, en deze oorspronkelijke ongelijkheden aen het noodlot, 't welk dog niet met al is, en aen de sterren hebben toegeschréven: 't en ware wy door zekere kennisse wisten, dat Godt de Schepper uit de natuerlijke grondstoffen yder vat van zoodanige gedaente maekt als hy wilt; en dat hy de zelve nature der zielen, de zelve nature der lighamen, mengt en vormt naer zijn welbehagen. Deze werken Gods zouden van het menschelijk verstand gevat worden, indien 't betaemt had dat zy bekend geweest waren: en 't zoude blijken waerom elke zaek geschiedt op dusdanige wijze, 't en ware het genoeg was te weeten dat zy geschiedt op die wijze.

De Heer zeit tot Moises: * *Wie heeft den mensch een mond gegeven, en wie heeft den stommen en den dooven, den zienden en den blinden gemaakt, ben ik 't niet de Heere Godt?* En door Esaias: *Ben ik 't niet die den vrugtbaren en den onvrugtbaren gemaakt heb, zeit de Heer?* In het Boek *Ecclesiastikus* staet te lezen: † *Goede en quade dingen, leven en doot, armoede en rijkdom zijn van Godt.* En Job zeit: ‡ *De wooningen der roovers hebben overvloedt, en zy tergen Godt stoutelyk, daer hy 't is die het al in hunne handen gegeven heeft.* En de zelve Job, redenvoerende van den op-

C 3

gang

* *Exod. III.* † *Ekkles. XI.* ‡ *Job. XII.*

gang en den ondergang aller menschelijke dingen, en alle veranderingen toeschrijvende aen d'oordeelen Gods, spreekt aldus: *By hem is wijsheit en sterkte, hy heeft belijdt en verstand. Als hy verwoest, zoo is'er niemand die kan opbouwen: als hy den mensch opsluit, is'er niemand die kan opendoen: als hy de wateren ophoudt, word alles dorre en droog: als hy ze uitlaet, stroomen zy het aerdrijk't konderste boven. By hem is sterkte en wijsheit: hy kent den bedrieger en den genen die bedroogen word: hy brengt de raedsmannen tot dwaes besluit, en de regters tot bedwelmtheit. Hy maekt den gordel der koningen los, en bind hen de lenden met een koorde. Hy leidt de Priesters weg zonder eere, en schopt de Grooten met een voet omverre. Hy verandert de lippen der agtbaren, en neemt de wijsheit der ouden weg: hy stort versmadinge uit over de Vorsten, en heft omhoog de genen die verdrukt waren.*

Hy is 't die de verhooldheden uit de duisternissen ontdekt, en die de schaduwe des doods in licht veranderdt: die de volkeren vermeenigvuldigt, en wederom vernielt, en op nieuw herstelt de genen die verslagen zijn. Hy is 't die 't herte van de Vorsten dezer aerde verandert, en die ze doet missen, zoo dat zy te vergeefs door omwegen wandelen, dat zy tasten als in het donker en niet in 't licht; en die ze doet waggelen en dwalen als dronken menschen.

En al wederom de zelve Profeet verklarende dat Gods wil niet zonder uitwerkinge kan zijn: *Want Godt is alleen, zeyt hy, en niemand kan zijne gedagten afkeeren, en al wat hy begeert zal geschieden.*

Een gedeelte der menschen word verloft, terwijl een ander deel verlooren gaet: en willen wy dit toeschrijven aen de verdiensten van hunnen wille, als of de Genade de quaden verlaten, en de goeden verkooren had, zoo valt ons tegen het gene in ontalijke volkeren geschiedt is, dien 't ligt der hemelsche leere gedurende zoo veele eeuwen noit aengekondigd nog verscheenen is. Nog wy kunnen niet zeggen dat hunne nakoomelingen beter geweest zijn, van dewelke geschreeven staet: ** Het Heidensch volk, 't welk in duisternisse zat, heeft een groot licht gezien: en die in 't donker en in de schaduwe des doods zaten, is een licht verscheenen: en tot dewelke d'Apostel Petrus zeyt: Gy zijt een uitverkooren geslagt, een koninglijk priesterdom, een heilige afkoomst, een aengewonnen volk: op dat gy zijne grootheden zoudt verkundigen, die u uit de duisternisse tot zijn wonderbaer licht geroepen heeft. Gy die zijn volk niet en waert, maer nu Gods volk zijt: die geen barmhertigheid verkreegen hadt, maer nu barmhertigheid verkreegen hebt.*

Men moet dan niet denken dat de nakoom-

C 4

me-

* *Esaias IX. † I. Pet. II.*

melingen verdiend hebben, het gene de voorouders niet verdiend hadden: want de vaders en de kinderen waren aen de zelve godloosheit schuldig, en alle te samen door de zelve blindheit der onweetendheit in de zelve dwalingen gedompeld. Edog wacrom Godt zig over die niet erbarmd, en zig over deze erbarmd heeft, wat weetenschap kan dit begripen, wat wijsheit kan dit agterhalen? De reden van dit onderscheidt is verborgen, hoe-wel het onderscheidt zelf niet verborgen is. Wy verstaen niet waerom Godt dusoordeelt, maer wy zien wel dat hy zoo handelt. Wat wederspreeken en morren wy tegen zijne verborgen regtvaerdigheit, daer wy zijne openbare barmhertigheit behooren te bedanken? Laet ons prijzen en erbedelijk aenneemen het gene wy zien geschieden, terwijl 't ons niet en hindert dat wy niet en vatten het gene bedekt is.

Nu zie ook eens op die groote meenigte der kleine kinderen, in dewelke behalven de misdædt, waer door het menschelijk geslagt ter veroordeelingē gebooren word, nog voorgaende nog toekomende verdiensten kunnen gevonden worden. Want die alle daer wy nu van spreken, gaen alear dat zy eenig gebruik van verstand of vryen wille hebben, d'eene herbooren zijnde tot d'eeuwige zaligheit, d'andere onherbooren tot d'altijddurende ellende. Indien gy d'erffschuld

belijdt, zoo is het geheel getal pligtig: maer ziet gy op d'onoozelheit die van de daden koomt, zoo is de gansche hoop onschuldig. De menschelijke regtvaerdigheit vind hier geen onderscheidt, maer Gods onuitspreekelijke genade heeft hier egter t gene zy verkieze. De raedt des Heere is verhoolen, maer zijne gave is niet verborgen: zijne goedertierendheit doet het werk, maer zijne magt verbergt'er d'oorzaak van. Dog het gene men niet en ziet is zoo gewis als 't gene men ziet: want men kan den genen die als d' oorzaak van het werk bekend is, ook zijne gerechtigheit hoewel onbekend niet loochenen.

Zoo gy verders ook d' oogen uws verstands wilt slaen, op de genen die nu langen tijdt hun leven in boosheden en groove misdaden doorgebracht hebbende, nog in het einde huns levens door het heilteken des doops van *Christus* vernieuwd, en zonder eenig tusfchenkoomen van goede werken in 't gezelschap van het Hemelrijk overgevoerd worden: met wat verstand zult gy dit goddelijk oordeel begrijpen, 't en zy gy ontwijfelijk erkent dat Gods giften genadig en onverdient zijn: engelijk'er geene boosdaden zoo verfoeylijk zijn, dat zy de gifte der genade kunnen uitsluiten; dat'er alzo ook geene zoo treffelijke werken kunnen gevonden worden, voor dewelke het gene genadelijk gegeven word, als een regtvaerdige belooning

zoude betaeld worden? Want de verlossing door het bloed van *Christus* zoude in kleinagtinge vallen, en het voorregt der menschelijke werken zoude voor Gods barmhertigheid niet behoeven te wijken, indien de regtvaardigmaking die door genade geschiedt, een schuld der voorgaende verdiensten was: in voege dat zy geen geschenk van den milddadigen Godt, maer een loon van den menschelijken arbeid zoude wezen.

En hoe zoude men kunnen bewijzen dat niemand bequaem is om door zijne naerstigheid en vlijt d'erfzonde weg te neemen, 't en ware dat'er ook godlooze en ondeugende menschen door het doopbat van *Christus* in zijn Rijke wierden aengenomen: op dat de genen die op hunne regtvaardigheitroemen, zouden bekennen dat zy gansch niet en kunnen doen 't welk hen mag waardig maken om tot kinderen Gods aengenomen te worden, zoo zy niet tot het Sakrament der herboortenisfe koomen: gemerkt zy met d'alderboofte zondaren in den zelve staet zijn, en met hen zullen gelijk zijn in de heiligmakinge, zoo zy herbooren worden, of te samen verlooren gaen, zoo zy niet en worden afgewaschen. Wanneer dan de Genade ook onder d'ondeugendste menschen eenige vind die zy zelfs op 't einde huns levens aenneemt, daer'er ondertuschen veele, die egter min ondeugend schijnen, van deze ga-

ve

ve versteeken zijn, wie zal zeggen dat zulks zonder Gods schikkinge geschiedt, of zonder een verhooren gerechtigheit beslooten word? 'T welk al is 't verborgen, daerom niet ongerechtig is: maer dewijl het buiten twijfel Gods oordeel is, zoo moet het wel gerechtigt zijn. Want al't gene van zijn welbehagen hangt, weet men niet wat'er van moet geoordeeld worden, voor dat hy zijn vonnis gegeven heeft. Maer als de zaak ten einde gebragt is, zoo staet het niemand vry over den uitslag te klagen: om dat het t' eenemael zeker is, dat Godt niet anders heeft moeten doen als hy gedaen heeft.

Hy heeft ook de verscheidendheit van zijnen veelvuldigen roep, die uit eene en dezelve genade koomt, door dezen regel der Evangelische gelijkenisse bevestigd, daer hy den vader des huisgezins aenwijst, die op verscheiden tijden werkluiden in zijnen wijngaerd huert, onder toezegginge van een schelling of tienling, waer door de gelijkheit des eeuwigen levens betekend word: alwaer zonder twijfel de genen, die ter elfde ure des daegs in den wijngaerd gezonden zijnde, gelijk gesteld wierden met hen die den geheelen dag gearbeidt hadden, het lot betekenen der genen van dewelke wy nu spreken, die de goddelijke goedertierendheit, om d'uitmuntendheit der genade te doen blijken, in 't vallen van den dag (en in's levens einde begunstigd heeft, niet om het
loon

loon voor hunnen arbeid te betalen, maer om de rijkdommen zijner goedheit op de genen, die hy zonder werken verkooren heeft, uit te storten: op dat ook de genen die met veel arbeids gesweet, en evenwel niet meer dan de laetsten gekreegen hebben, verstaen mogen dat zy een gifte van genade, en geen vergeldinge der werken ontvangen hebben. Overzulks indien wy ook tegen den vader des huisgezins preutelen en morren, om dat die laetst geroepen zijn, gelijk gesteld worden met de genen die den ganschen dag gearbeidt hebben, en dat die veele werken gedaen hebben, niet meer dan de genen die schier niets uitgerigt hebben, vergolden worden: zoo zal ons gezeidt worden 't gene aen een van hen geantwoord is: ** Vriend ik doe u geen ongelijk. Zijt gy niet voor een schelling met my overeengekoomen? Neem't gene u toekoomt, en gae hen en. Ik wil ook dezen laetsten geven gelijk u. Of is't my niet geoorlofd met mijn goet te doen dat ik wil? Is uw oog quaed, om dat ik goed ben? Zeker deze milddadigheit schein dien tegenspreker onregtvaardig. En wat onderrigtinge kreeg hy? Wat reden ontvong hy? De regtvaardigheit van dezen handel wierd hem niet ontdekt, nog hy wierd tot het gezigt van dit verborgen geheim niet ingelaeten: maer op dat hy zig onthouden zoude van d'oordeelen Gods te doorsnuffelen, zoo wierd hem de*

goed-

** Math. xx.*

goedheit van den barmhertigen Godt, en de wil van den almoogenden voorgedragen. Even als of hem van den Apostel gezeidt wierd: * *O mensch wie zijt gy dog, om tegen Godt te antwoorden? Zeit ook het maeksel tegen den genen die 't gemaekt heeft: Waerom hebt gy my aldus gemaekt?*

Deshalven is d'oorzaek der genade in alle menschen, van alle slag, van allen staet en ouderdom, de wil van Godt, by wien de reden der verkiezinge verborgen is, beginnende de verdiensten met die genade, welke zy zonder verdiensten ontvangen hebben. Welke verdiensten ware 't dat zy zonder de genade konden goed zijn, zoo zoude'er niet gezeidt worden: † *'T en zy iemand herbooren worde uit het water en den heiligen Geest, zoo kan hy in het rijke Gods niet koomen.* ‡ *En 't en zy dat gy het vleesch van den Zoone des menschen eet, en zijn bloedt drinkt, zoo zult gy geen leven in u hebben.* Maer men zoude zeggen: 'T en zy dat iemand regtvaerdig en goed zy, zoo kan hy in der eeuwigheit niet zalig worden. Het zoude ook niet noodig zijn door het water en den Geest herbooren te worden, indien 't genoeg was door 't gebodt onderwézen te worden. En 't geloof, waer door wy gelooven dat alle de zonden door den doop vergéven worden, zoude ydel zijn, indien

* *Rom. IX.* † *Joan. III.* ‡ *Joan. VI.*

dien men leerde dat de genade niet aen de quaden en godloozen, maer slegs aen de godden en regtvaardigen word uitgereikt.

Zoo dan 't beginsel van 't ware leven en van de ware regtvaardigheid is in 't Sakrament der herboortenisse gelegen. Zoo dat daer de mensch herbooren word, van daer ook de deugden beginnen ware deugden te zijn; en nu door 't geloove beginnen nut te worden tot een eeuwige heerlijkheit, die te voore nauwelijks de tijdelijke vergeldinge van een ydelen lof konden bereiken. Want het zy de Joodt door de kennisse der Wet opgeblazen, 't zy de Griek door de betragtinge der natuerlijke wijsheit verhoovaerdigd, eer hy door 't geloove van *Christus* geregvtvaardigd word, is hy beslooten onder de zonde. En zoo hy in zijnen ongelukkigen staet volhard, blijft Gods gramschap op hem, namelijk die hy door Adams overtredinge behaeld heeft, waer van d' Apostel aldus spreekt: * *Wanneer gy dood waert door uwe misdaden en zonden: in dewelke gy eertijds gewandeld hebt, naer de gewoonte dezer wereld, naer den Prins van de magt dezer lught, een geest die nu werkt in d'ongeloovigen. Onder dewelke wy ook eertijds verkeerd hebben naer onze vleeschelijke lusten, doende den wille des vleeschs en der zinnen: en wy waren van nature kinderen der gram-*

* *Ephes. II.*

schap, al gelijk d'andere. En wederom: Gy waert in dien tijdt zonder Christus, vervreemd van het borgerschap van Israël, en vreemdelingen ten aenzien der verbonden, niet hebbende de hope der beloften, en zonder Godt in de wereld.

En elders: * Eertijds waert gy duisternis, maer nu zijt gy licht in den Heere. En nog op een andere plaets: † Wy danken den Vader, die ons waerdig gemaekt heeft om deel te hebben in d'erffnisse der heiligen in het licht, die ons uit het duister getrokken heeft, en uit de magt der duisternissen, en ons overgevoerd heeft in het rijk van zijnen welbeminden Zoone. En al wederom: ‡ Wy waren ook eertijds onverstandig, ongehoorzaem, verdwaeld, aen veelerleide begeerlijkheden en wellusten onderworpen, in boosheit en wangunstigheid levende, haetwaerdig, en elkanderen hatende. Maer als de goedertierenheit ende menschlievendheit onzes Zaligmakers verscheenen is, zoo heeft hy ons, niet naer de werken der regtvaerdigheid, die wy gedaen hadden, maer naer zijne barmhertigheid zaliggemaekt, door het badt der herboortenisse van den heiligen Geest: dien hy rijkelijk over ons uitgestort heeft door Jesus Christus onzen Zaligmaker: op dat wy geregtvaardigd door zyne genade, naer de hope erfgenamen zonden worden des eeuwigen levens.

VI.

* Ephes. v. † Kollas. i. ‡ Tit. iii.

VI. HOOFDSTUK.

Wat de menschelijke Natuer zonder de Genade is.

EDog om in het kort te doen blijken wat de menschelijke Natuer zonder de Genade is, zoo laet d' Apostel Judas zeggen, wat zoo wel d'onkunde der onweetenden, als de geleerdheit der wijzen uitwerkt. * *Deze, zegt hy, lasteren dog al wat zy niet en verstaen: en al wat zy naturelijk als redenlooze dieren weeten, daer in worden zy bedorven.* Laet ook d'Evangelieschrijver Lukas met de woorden van Zacharias zeggen, in hoedanigen nagt het menschelijk gellagt voor de verligtinge der Genade wandelt, en uit hoedanige duisternissen van onweetendheit Gods volk verlost word: † *En gy kind, zcit Zacharias zult een Profeet des Alderhoogsten genoemd worden: want gy zult voor het aenschijn des Heere gaen, om zijne wegen te bereiden: om zijn volk de kennisse der zaligheid te geven, tot vergevinge hunner zonden, door d'innerlijke barmhertigheit des Heere, door dewelke hy ons is komen bezoeken, die nu verschijnt van boven: om de genen die in duisternisse, en in de schaduwe des doods zitten, te verligten: om onze voeten te bestieren op den weg der vrede.*

De-

* Judas ̄. 10. † Luk. 1. ‡ Joan. xi.

Deze innerlijke barmhertigheid heeft de Heer niet alleen tot verlossinge van een volk besteedt, maer tot zaligheid van alle geslagten, gelijk een Evangelieschrijver betuigt: * *Dat Jesus zoude sterven voor het Joodsche volk. En niet voor dat volk alleen, maer op dat hy de kinderen Gods, die verstrooyd waren, tot een vergaderen zoude.* Want daer toe strekt die stem des Heere, die als door een bazuine over den ganschen aerdbodem klinkende, alle menschen aanspreekt, en tot de godvrugtheit noodigt. Want als hy gezeidt had: † *Ik dank u, Vader, Heere des hemels en der aerde, dat gy deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen, en aen de kleinen veropenbaerd hebt. Jae wel, Vader, om dat het u alzoo behaegd heeft: zoo voegt hy 'er by: Alle dingen zijn my van mijnen Vader overgegeven. En niemand kent den Zoone, dan de Vader: of niemand kent den Vader, dan de Zoon, en dien 't de Zoon wilt openbaren. En dan besluit hy aldus: Koomt tot my alle die belast en beladen zijt, en ik zal u verquikken. Neemt mijn jok op u, en leert van my, dat ik zagtmoedig, en ootmoedig van herte ben: en gy zult rust voor uwe zielen vinden. Want mijn jok is zoet, en mijne last is ligt.* Johannes de Dooper getuigt ook met een Profeetischen geest in 't Evangelie van Johannes, zeg-

D

gen-

* *Joan.* xi. † *Matth.* xi.

gende: * *Die uit den hemel gekoomen is, is boven allen. En hy getuigt het gene hy gezien en gehoord heeft, en niemand neemt zijne getuigenisse aen. Zoo wie zijne getuigenisse aenneemt, die heeft bezégeld dat Godt waeragtig is.*

Deshalven wat belangt de blindheit van het menschelijk geslagte, behaeld door een langen nacht van onwectendheit en hovaerdye, de Schepper des werlds is in deze wereld gekoomen, † *en de wereld heeft hem niet gekend. Het ligt schijnt in de duisternissen, en de duisternissen hebben 't niet begreepen. Die boven allen is, getuigt het gene hy gezien en gehoord heeft, en niemand neemt zijne getuigenisse aen.*

Edog gemerkt hy, die Godt en de Zoon van Godt is, niet te vergeefs in de wereld gekoomen is, en zig voor allen gegeven heeft, en gestorven is, niet voor het Joodsche volk alleen, maer op dat hy de kinderen Gods, die verstrooyd waren, tot een vergaderen zoude: en nadien hy tot alle zeyt: *Koomt tot my alle die belast en beladen zijt: en egter 't oordeel der onbegrijpelijke Verkiezinge voor zig bewarende, de kennisse van hem en van zijnen Vader geeft, den genen dien hy ze wilt openbaren: zoo is 't dat alle de kinderen des ligts, de kinderen der belofte, de kinderen van Abraham, de kinderen Gods, het uityerkooren volk,*

* *Joan. III.* † *Joan. I.*

volk, het koninglijk Priesterdom, de ware Israëlieten, die te voore gekend en geschikt zijn, tot het rijke Gods, die hen *geroepen heeft, niet alleen uit de Jooden, maer ook uit de Heidenen*: dat zy alle, zeg ik, de getuigenisse des genen die uit den hemel gekoomen is aenneemen, bezégelende dat Godt waeragtig is, dat is, doende uitdrukkelijk door hunne behoudenisfe blijken, dat Godt oprecht en getrouw is, in 't volbrengen en uitwerken van het gene hy Abraham, den Vader aller volkeren, beloofd heeft. Dewelke als Godt hem beloofde dat hy de wereld tot een erfenisfe zoude hebben, *niet hong en twijffelde; maer bevestigd is door 't geloove, gevende Godde eere, en volkoomelijk weetende dat het gene hy beloofd heeft, hy 't ook magtig is te doen.*

En wie is 'er dog zoo vervreemd van Abrahams geloove, wie is 'er zoo ontaerd van den vader aller volkeren, die zoude durven zeggen dat Gods belofte of niet volbragt word, of dat zy van iemand anders dan van Godt zelf, die ze gedaen heeft, volbragt word? Zoo een zoude wel leugenagtig zijn, maer Godt is waeragtig. En al die zijne getuigenisse aenneemt, bezégelt en doet blijken, dat het is door het verliggende licht dat hy ziende geworden, gehoorzaam geworden, wijs geworden is, naer deze getuigenisse van den Evangelist Joannes: † *Wy*

weeten dat de geheele wereld in ondeugendheit leit: en wy weten dat de Zoone Gods gekoomen is, en ons het verstand gegéven heeft om den waren Godt te kennen, en te zijn in zijnen waren Zoone.

SEVENDE HOOFDSTUK.

Waerom de Zaligmaker aller menschen niet aen alle gegéven heeft den waren Godt te kennen. Waerom ook eenige kinderen herbooren, en alzoo behouden worden; andere niet herbooren worden, en verlooren gaen.

Zoo men nu vraegt, waerom de Zaligmaker aller menschen niet aen allen den zin gegéven heeft, dat zy den waren Godt zouden kennen, en dat zy zouden zijn, dat is, zouden blijven in zijnen waren Zoone? Alhoewel wy gelooven dat de hulp der genade aen gene menschen in 't geheel onttrokken is: waer van wy in 't vervolg breeder zullen handelen: egter kan die zack verborgen zijn, even gelijk het ook verhoolen is, waerom hy voort dezen alle geslagten daer latende, zig een eenig volk uitgenoomen heeft, om het in de kennisse der waarheit t' onderwijzen. Over welk oordeel Gods indien men niet en mag klagen, zoo mag men nog veel minder hier morren over 't gene met verkiezinge van alle
vol-

volkeren gedaen word. Want de dingen die 't Godt beliefd heeft te verbergen, moet men niet doorsnuffelen: en die hy openbaer gesteld heeft, mag men niet ontkennen: op dat wy niet bevonden worden in d' eerste te vermeestelijk weetgierig, en in de laetste te verdoemelijk ondankbaer te wezen.

'T is ons niet onbekend dat 'er sommigen van zoo onbedagte vermeetendheit, en van zoo hoovaardige laetdunkendheit zijn, dat het gene de voortreffelijke Leeraer der Heidenen, die niet van menschen of door eenigen mensche, maer van Godt zelf onderwézen was, beleeden heeft hoog en verre boven zijn begrip verhéven te zijn, zy dat onder een valschen naem van weetenschap schendig durven aenranden: en willen dat daer niets verborgen, niets geheim zy, alwaer d' Apostel niet verklaerd heeft wat men moet gevoelen, maer wel in tegendeel getoond heeft wat men niet en mag onderzoeken.

Want gelijk wy nu alvore gezeidt hebben, 't is niemand gegéven door zijn vernuft of schranderheit t' agterhalen, door hoedanigen raedt en regtvaerdigheit Godt, die onveranderlijk goed, onveranderlijk regtvaerdig, altydt voorweetend, altydt almoogend is, † *hes al onder d' ongeloovigheit bestooten heeft, op dat hy hen allen zoude barmhertig zijn: en hoe*
hy

† Rom. xi.

hy egter in die eeuwen, als hy alleenlijk het volk van Israël leerde, ontelbare volkeren van godloozen uitstelde te verligten: en althans het zelve volk van Israël in de blindheit laet verlooren gaen, in zoo veele duizenden die ondertusfchen gebooren worden en weder sterfen, tot dat de volle mecnigte der Heidenen zal ingegaen zijn, wanneer dat volk zal behouden worden in de genen die in 't einde der wereld zullen leven. Door welk geheim, verbreidt door alle de deelen der H. Schrifture, ons wel bekend word wat 'er geschiedt is, wat 'er nu geschiedt, en wat 'er nog te geschieden staet: maer waerom het Gode behaegd heeft dat het aldus geschieden zoude, dit is voor de bemerkinge van het menschelijk verstand verborgen.

Maer zy, die zig schamen dat 'er iets zoude zijn 't welk zy niet en zouden weeten, en die uit eenige duistere plaetsen gelegendheit neemen om hunne strikken van bedrog te spannen, schrijven al het onderscheidt, waer door Godt sommigen verkieft, en anderen niet en verkieft: † *Want veele zijn 'er geroepen, maer weinige uitverkooren*, aen de verdiensten van den menschelijken wille toe: leerende aldus dat niemānd genadelijk, maer uit vergeldinge zalig word: om dat het naer hun zeggen allen menschen van nature ingebooren is, dat

zy

† *Matth. xx.*

zy van de kennisse der waerheit kunnen deelagtig zijn, indien zy willen: en dat de genade toevloedt den genen daer zy van begeerd word.

Dit gevoelen, om ondertusfchen van de waerheit der Genade te fwijgen, fchijnt zoo eenige reden te hebben in de genen die den vryen wille gebruiken. Maer aengaende de kleine kinderen, die zonder verdienften van eenigen goeden wille nevens alle andere menfchen door d' erfelijke quale gewond zijn, kan dog geen uitlegging bygebracht worden, om te toonen waerom die herbooren zijnde zalig worden, en die andere niet herbooren zijnde verlooren gaen; en dat onder de voorzienigheit en d' almoogendheit van hem, in wiens hand de ziel van al wat leeft, en de geeft van alle menfchen is, en tot wien gezeidt word: † *Kort zijn des menfche dagen: 't getal zijner dagen is by u* gefeld.

Want ik denk niet dat die Voorftanders van den wille zig zoo onbefchaemdelijk van de fwakheit dier kinderen zouden willen bedienen, dat zy zouden zeggen dat die dingen by geval gefchieden, of willen fttaande houden, dat zy niet herbooren zijnde, egter niet verlooren gaen. Want dus zouden zy klaerblijkelijk overtuigd worden of met de Heidenen van het noodlot te houden, of met de Pelagianen te

loochenen dat de zonde van Adam overgaet op zijne nakoomelingen. En wat belangt dat de kinderen door een noodlot niet en zouden gedoopt worden, zulks hebben de Pelagianen zelf niet kunnen zeggen: maer om dat zy zig verftout hebben dezelve van zonde vry te fpreken, daerom zijn zy te regt veroordeeld geworden. En dewijl het onderzoek loopt op het onderscheidt van alle menfchen, en de kinderen van 't getal der menfchen niet kunnen gefcheiden worden: en dat ook de Waerheit van de menfchen van allen ouderdom gezeidt heeft: † *De Zoon des menfche is gekoomen om te zoeken en zalig te maken 't gene verlooren was:* zoo is het te vergeefs dat zy 't geheim der ondoorgrondelijke Genade door den vryen wille poogen t' ontfluiten, die d' oorzaak der verkiezinge ftellen in de verdienften dergenen die verkooren worden: en die naer dat zy vele onnutte en valsche dingen rakende den wil en 't oordeel der bejaerden voor den dag gebragt hebben, niettemin in d' onderscheidinge der kleine kinderen befwijken: en vervolgens niet en mogen roemen dat zy de vrage wel beantwoord hebben, welke alle menfchen betreft, en niet ten opzigte van alle menfchen befligt word.

Nu de groote verfcheidenheit der goddelijke genade bewijft, dat zy tegen waerheit bewe-

† *Luk. xix.*

weiren, ook het gene zy van den wille der bejaerden zeggen: en dat de getuigenissen van Gods woord tegen hunne inbeeldinge strijden: welke zoo wy ze alle hier wilden tusfchenhegten, onze reden zoude geen einde neemen. Wy moeten egter de genen die ons te voore koomen, niet agterlaten: op dat het, zoo veel noodig is, blijke dat alle goede verdienste der menschen, van 't beginsel des geloofs af tot d' uiterste volhardinge toe, een gave en een werk van Godt is.

AGTSTE HOOFDSTUK.

Van waer het geloof zijnen oorsprong heeft, en van waer het verkreegen word.

Het geloof dan, 't welk de moeder van den goeden wil en van 't regtvaerdig werk is, uit welken oorsprong het zelf voordspruit, zal d' Apostel *Paulus* ons verklaren, die Godt aldus bedankt voor 't geloove der Romeinen: † *Voor eerst dan dank ik mijnen Godt door Jesus Christus voor u allen, dat uw geloof verkundigd word door de geheele wereld. Zoo ook schrijvende tot die van Ephesen: * Hierom, zeit hy, hoorende het geloove 't welk gy hebt in den Heere Jesus, en uwe liefde tot alle de heiligen, laet ik niet af Godt voor u te dan-*

D 5 ken

† *Rom. I.* * *Ephes. I.*

ken, uwer gedagtig zijnde in mijne gebéden: op dat de Godt der heerlijkheit, de Vader onzes Heere Jesus Christus, u geeve een wijzen en opgehelderden geest, om hem te kennen; verliggende d' oogen uws herte, op dat gy moogt weeten welke de hope van zijnen roep is, en welke de rijkdommen zijn en de heerlijkheit zijner criffenisse voor de heiligen. Insgelijks zijne dankzegginge doende voor 't geloove der Kolosfenaers: † Wy bedanken, zeit hy, Godt en den Vader onzes Heere Jesus Christus, altijdt voor u biddende: alzoo wy gehoord hebben uw geloove in Christus Jesus, en van de liefde die gy draegt tot alle de heiligen, om de hope, die u bewaerd word in den hemel. En verhalende hoe hy voor hen bidt, op dat zy ook andere goederen van den zelve Gever der goederen ontvangen mogten, zoo vervolgt hy aldus: Waerom wy ook, van den dag af dat wy het gehoord hebben, niet ophouden voor u te bidden, en te verzoeken, dat gy moogt vervuld worden met de kennisse van zijnen wille in alle wijsheit en geestelijk verstand: op dat gy waerdelijk moogt wandelen Gode behagende, vrugtdragende in alle goede werken, en aenwassende in de kennisse Gods: versterkt zijnde met kragte door de magt zijner heerlijkheit, tot alle lijdzaamheit en langmoedigheid met blijdschap.

Zoo

† Kollos. 1.

Zoo spreekt hy ook tot die van Thesfaloniënen, die Godt in den geest des geloofs en der liefde dienden: * *Wy danken Godt altijd voor u allen, uwer gedagtig zijnde in onze gebéden zonder ophouden: gedenkende het werk uws geloofs, en den arbeit uwer liefde, ende volständigkeit uwer hope op onzen Heere Jesus Christus, voor Godt die onze Vader is. En wat lager: Daerom danken wy Godt zonder ophouden, dat als gy het woord Gods van ons gehoord hadt, gy het zelve aengenoomen hebt niet als een woord van menschen, maer gelijk het waerlijk is, als het woord van Godt, die werkt in u, welke 't geloove aenvaerd hebt. Konde 't wel overvloediger en duidelijker beweezen worden, dat het geloof der genen die gelooven een gave Gods is, dan dat Godt hier voor bedankt word, dat de genen, den welken 't woord Gods door de menschen verkundigd wierd, aen 't zelve niet getwijffeld hebben, als of 't een menschelijk woord geweest was, maer dat zy Gode geloofd hebben als spreekende door de menschen, die in hen uitwerkte dat zy geloofden.*

Wederom in den tweeden Brief tot de zelve geloovigen van Theffalonien spreekt d' Apostel van hun geloove en voordgang in Christus in dezer vocge: † *Wy moeten Godt altijd danken voor u luiden, Broeders, gelijk het billijk*

* I Thes. I. II. † II Thes. I.

lijk is, om dat uw geloof gestadig aenwast, en dat uwer aller onderlinge liefde zeer toeneemt. Zoo dat ook wy zelf over u roemen in de Kerken Gods, wegens uwe verduldigheid en geloove, in alle uwe vervolgingen en verdrukkingen, die gy verdraegt, tot een bewijsteken van Gods regtvaerdig oordeel, op dat gy waerdig moogt gevonden worden tot zijn rijk, voor 't welke gy ook lijdt.

D' Apostel Petrus betuigende van gelijken dat het geloof van Godt moet koomen, schrijft als volgt: † Weet dat gy niet door vergankelijke dingen, door goudt of zilver, uit den ydelen wandel, u van uwe voorouders overgeleverd, verlost zijt: maer door het dierbaer bloedt van Christus Jesus, als van het onbevlekt en zuiver Lam: die wel voorbeschikt was voor de grondlegginge der wereld: maer geopenbaerd is in de laetste tijden om uwen't wille, die door hem in Godt gelooft, welke hem van de doot verwekt, en verheerlijkt heeft: op dat uw geloof en uwe hope zoude zijn op den Heere. Nog spreekt de zelve Petrus in zijnen tweeden Brief van 't ontvangen des geloofs aldus: * Simon Petrus, dienaer en Apostel van Jesus Christus, aen de genen die met ons het geloove ontvangen hebben, door de regtvaerdigheid onzes Heere en Zaligmakers Jesus Christus.

En

† I. Pet. I. * II. Pet. I.

En van waer de geest des geloofs ons koomt, leert d' Apostel Joannes ons zonneklaer, als hy zeit: * *Alle geest die belijdt dat Jhesus in het vleesch gekoomen is, is uit Godt. En alle geest die Jhesus versaeckt, is uit Godt niet: en dit is d' Antichrist.* Hy verklaert ook dat het Evangelie aengenomen word van den genen, in wien de geest der waerheit is. *Wy, zeithy, zijn van Godt: die Godt kent, hoort ons: die van Godt niet en is, hoort ons niet. Hier aen kennen wy den geest der waerheit, en den geest der dwalinge.*

In de Handelingen der Apostelen betuigt ook d' Apostel Petrus, dat het geloof ons door den Heere Jhesus koomt: † *'T is de naem van Jhesus, roept hy, die dezen mensch, welken gy ziet en kent, versterkt heeft: en 't geloof, 't welk door hem is heeft die volkoomen gezondheid gegeven in 't aenzien van u allen.* Daer word ook van 't geloove van Lydia, welke de Heer onder andere vrouwen die gesamenlijk het Evangelie hoorden, het herte opende, in het zelve Boek aldus verhaeld: * *En op den Sabbatdag gingen wy buiten de poorte aen een water-vloedt, alwaer de gewoonlijke bidplaets was. En als wy daer gezeeten waren, spraken wy tot de vrouwen, die'er vergaderd waren. En daer was een godvrugtige vrouw met name Lydia, koopvrouw van purper van de stadt van Thya-*

* I. Joan. IV. † Handel. III. * Handel. XVI.

Thyatiren, die'er na hoorde: wiens herte Godt opende, om ter herte te neemen't gene van Paulus gezeidt wierd.

Jae dat het geloof niet uit het menschelijk vernuft koomt, maer uit de goddelijke ingevinge, word door de stemme der Waerheit zelve bevestigt. Want als de Heer zijne Leerlingen vragde: * *Wie zegt gy luiden dat ik ben?* zoo antwoordde Simon Petrus, en zeide: *Gy zijt de Christus, de Zoon van den levenden Godt.* En Jesus antwoordde hem: *Zalig zijt gy Simon Jans zoon: want vleesch en bloedt heeft u dit niet veropenbaerd, maer mijn Vader die in den hemel is.*

D' Apostel Paulus verkundigt ons, dat dit geloof met zoodanige mate gegeven word als 't den Gever welgevult, met deze woorden: † *Ik vermaen u alle door de genade die my gegeven is, dat niemand wijzer zy dan men behoort te zijn, maer dat hy wijs zy met gematigdheit, naer de mate des geloofs die Godt eenyder bedeidt heeft.* En elders, willende bewijzen dat d'eenigheit van het regt geloove, en d'overeenstemming in 't betragten der eere Gods, van Godt koomt: ‡ *De Godt, zeit hy, der verduldigheid en der vertroostingge geve u dat gy al eensgezind zijt onder elkanderen, volgens Jesus Christus: op dat gy eendragtig met eenen mond moogt verheerlijken den Godt, en Vader*

onzes

* *Matth. xvi.* † *Rom. xii.* ‡ *Rom. xv.*

onzes Heere Jefus Christus. En nog wat la-
ger: *De Godt der hope vervulle u luiden met
alle blijdschap en vrede in 't geloove, op dat
gy moogt overvloedig zijn in de hope door de
kragt des heiligen Geests. Door welke getui-
genisse geleerd word, dat niet alleen 't geloof,
maer ook de blijdschap, en de vrede, en d'
aenwasling der hope, niet anders dan door de
kragt van den heiligen Geest te bekoomen
zijn.*

En schrijvende tot die van Ephesen van de
rijkdommen der genade die goedt voor quaedt
vergeld, en van 't geloove 't welk wy niet uit
ons zelve, maer door de weldadigheid Gods
verkrijgen, voert d' Apostel deze tale: * *Godt
die rijk is in barmhertigheid, heeft ons door d'
overgroote liefde, met derwelke hy ons bemind
heeft, als wy nog dood waren door de zonden,
levendgemaekt in Christus, door wiens genade
wy zalig geworden zijn. En hy heeft ons me-
de verwekt, en doen zitten in den hemel in Chri-
stus Jefus. Want uit genade zijt gy zalig ge-
worden door 't geloove: en dat niet uit u zelve,
want het een gave Gods is: niet uit de werken,
op dat zig niemand beroeme. Want wy zijn
zijn maeksel, geschapen in Christus Jefus in
goede werken, die Godt ons voorbereedt heeft,
om daer in te wandelen.*

Dit is dan eigen aen het nieuw schepsel der

ge-

* Ephes. II.

genade, dat de genen die 't maekfel van Godt zijn, die door een hemelsche geboorte in *Christus* geschapen worden, niet luy en leedig blijven zitten, maer voordgaen van deugd tot deugde, wandelende langs den weg der goede werken. Want dat is gemaekt en geschikt worden tot een goede gedaente, dat is van een oud schepsel een nieuw worden, dat is van het beeld des aerdschen mensche tot het beeld van den hemelschen mensch overvormd worden: 't welk alles het zy openlijk door de bedienaers van 't woord der genade, 't zy heimelijk door d'instortinge van den geest door hem begonnen, door hem vermeerderd en voltrokken word, wiens akkerplanting, wiens gebouw, en wiens maekfel wy zijn.

NEGENSE HOOFDSTUK.

Dat Godt de gever en de bron van alle deugden en van alle goedt is.

'T is nu, zoo ik mein, door deze getuigenissen (Hoewel men ook nog andere bewijsstukken had kunnen over hoop halen) overvloedelijk beweezen, dat het geloof, door 't welk de zondaer geregtvaardigd word, niet anders dan door de gunste Gods kan bekoomen worden: en dat het zonder eenige voorgaende verdiensten gegeven word: ten dien
ein-

einde, op dat het een beginsel van verdiensten mag wezen: en op dat als 't geloof ongevraagd en ongebeden gegeven is, verders door des zelfs gebéden alle andere goederen mogen verkreegen worden. Overzulks moeten wy eenige uit veele getuigenissen opneemen, die in verscheiden gaven de milddadigheid der genade vertoonen.

Voor eerst dat het van Godt kooft, dat de mensch den weg des Heere aennemt, en opstaet uit den val, zingt David aldus in een van zijne Harpzangen: † *Des mensche gangen zullen van den Heere bestierd worden: en by zal zijnen weg beminnen. Als hy valt, by zal niet gequetst worden: want de Heer stelt zijne hand daer onder.* En wederom, dat Godt de leidsman is der genen die tot hem koomen: * *Zend uit uw licht en uwe waerheit: die my geleiden, en brengen op uwen heiligen berg, en in uwe wooningen.* En nog elders, dat der menschen sterkte in den Heere is: en dat de gene die verlost word, door den wille Gods voorkoomen word: * *Mijne sterkte, zeit hy, zal ik by u bewaren, want gy, o Godt, zijt mijn beschermmer: mijn Godt, zijne wil zal my voorkoomen.*

In 't Boek der Spreuken lezen wy ook van de wijsheit en 't verstand: † *De Heer geeft de*

E wijs-

† *Psalms xxxvi.* * *Psalms xlii.* * *Psalms lviii.*
 † *Spreuk. ii.*

*wijsheit: de weetenschap en 't verstand koomen van zijn aenschijn. Nog word in 't zelve Boek van de bedelingen der wijsheit Gods, zonder dewelke geen daden regt en goed zijn, aldus gesproken: * Mijn is de raedt, en mijne is de bescherming: ik ben de wijsheit, en mijne is de kragt. Door my heerschen de koningen, en door my is 't dat de Vorsten d' aerde bezitten. En nog op een andere plaetse: dat niemand regt kan wandelen: 't en zy de Heer hem bestiere: † Van den Heere worden des mensche gangen bestierd: maer hoe kent de mensch zijne wegen? En wederom elders: * Alle man schijnt zig regtvaerdig, maer de Heer bestiert de herten. En wat lager: De wil word van den Heere bereidt. En al wederom in 't zelve Boek, van de gedagten en den raedt: ‡ Veele gedagten zijn'er in der menschen herte, maer de raedt des Heere dringt door.*

In het Boek genaemd den Prediker staet geschréven, dat het een gifte Gods is, te hebben de dingen die ons noodig zijn, en dezelve wel te gebruiken: † 'T is beter voor den mensch dat hy eet en drinkt, en dat hy zijne ziele weldoet in zijnen arbeit. En ik heb gezien dat dit ook van de hand Gods koomt. Want wie zal eeten of spijsen zonder hem? Men leest ook in het zelve Boek, dat de herten en

* Spreuk. VIII. † Spreuk. xx. * Spreuk. XXI.

‡ Spreuk. XIX. † Pred. II.

de werken der regtvaardigen in de hand Gods zijn, en dat zy in hunne betragtingen zoo verre voorderen, als 't hem gelieft te geven: * *Hoe zeer een mensch meer zoekt en werkt, hoe hy min zal vinden. En alſchoon een wijs man zegt dat hy iets weet, hy kan 't niet vinden. Dit alles heb ik in mijn herte overwoogen, en mijn hert heeft dit alles gezien: dat de werken zoo van de regtvaardigen als van de wijzen in de hand Gods zijn.*

En in 't Boek der Wijsheit word van het zelve werk der genade aldus gesproken: † *Godt is de leidsman der wijsheit, en hy onderrigt de wijzen. Want in zijne hand zijn wy en onze redenen, en alle wijsheit, en wetenschap der zeden, en goede tugt.* Inſgelijks van d' onthoudinge, dat zy uit gunſte van Godt moet verkreegen worden, leert de zelve Schrif-tuer met deze woorden: * *Als ik wiſt dat ik niet en konde onthoudend zijn, 't en ware 't Godt my gaf: en dit quam zelfs reeds van de wijsheit, dat ik wiſt wiens gift dit was.* Met welke ſpreuke de leere van den Apoſtel Paulus overeenſtemt, die in den eerſten Brief tot die van Korinthen aldus ſchrijft: † *Ik wilde wel dat alle menſchen waren, gelijk ik ben: maer elk heeft zijne bezondere gave van Godt: d' een aldus, en d' ander zoo.* En daer word

E 2 ver-

* *Preed. VIII. IX* † *Wijsb. VII.* * *Wijsb. VIII.*

† *I. Kor. VII.*

verhaeld in 't Evangelie by Mattheus, dat de Heer Jesus dit zelve van de gave der onthouding te kennen gegeven heeft. Want als zijne Leerlingen zeiden: † *Staet de zack van den mensch alzoo met de vrouwe, zoo is 't niet geraden te trouwen*: antwoordde hen Jesus: *Elkeen vat deze zake niet, maer alleen dien 't van mijnen Vader gegeven is*. Van de vrees Gods en van de wijsheit lezen wy in 't Boek *Ekklesiastikus* deze woorden: * *De kroon der wijsheit is de vrees des Heere, en 't zijn alle beide gaven Gods*. En nog van de zelve: *De vrees des Heere heeft zig boven al verheven: zalig dien 't gegeven is de vrees des Heere te hebben*.

Esaïas spreekt ook van de geestelijke schatten, van welke de Heer de gever en d'oorfprong is, op deze wijze: * *In schatten is ons de zaligheid toegekoomen: de wijsheit en de godvrugtigheit en de zedentugt, die van den Heere koomen; dit zijn de schatten der rechtvaardigheit*. Wederom van de diepte der rijkdommen van de wijsheit en de wetenschap Gods, wiens goedheit door niemands verdiensten voorkoomen word, zeit hy dit navolgende: *Die 't water met zijne hand gemeeten heeft, en den hemel met het plat zijner hande, en de gansche aerde met een vuist: die de bergen in de weegschael hangt, en de rotsen*

op-

† *Matth. XIX.* * *Ekkles. I.* * *Esaïas XXXIII.*

opweegt met een evenaer. *Wie kent den zin des Heere, of wie is zijn raedsman geweest om hem t'onderwijzen: of wien heeft hy om raede gevraagd, die hem onderrigt heeft: wie heeft hem getoond wat recht is, wie heeft hem den weg der wijsheit aengewézen: of wie heeft hem eerst gegeven, om vergeldinge daer voor t'ontvangen?* Op den zelve zin leest men ook in het Boek van Job deze woorden des Heere: † *Wie heeft my eerst gegeven, op dat ik hem vergelde? Al wat onder den hemel is, behoort my toe.*

Jeremias getuigt aldus dat de regte wijsheit den mensche van Godt koomt: * *Ik weet, Heere, dat des mensche weg van hem niet en hangt, of dat het zijn eigen werk niet en is zijnen gang te bestieren.* Als mede dat de bekeering des herte tot Godt van Godt koomt, betuigt de Heer door den zelve Profeet, als hy zegt: * *Ik zal hen in dit land herstellen: ik zal wederopbouwen, en niet verwoesten: ik zal ze planten, en niet uitroeyen: en ik zal hen een herte geven om my te kennen: want ik ben de Heer. En zy zullen my tot een volk zijn, en ik zal hen tot een Godt zijn: want zy zullen tot my bekeerd worden uit geheel hun herte.* De zelve verklarende dat het van Godt koomt dat Godt gekend word: *En zy zullen weten,* zegt hy, *dat ik de Heer hunne Godt ben: en*

E 3

ik

† Job XLV. * Jerem. x. * Jerem. XXIV.

ik zal hen een herte geven om my te kennen, en ooren om te hooren.

Verders dat alle godde woorden en alle heilige werken en ingéving van den heiligen Geest zijn, zonder wien 'er niet goeds gedaen word, leert d' Apostel *Paulus* in den eersten Brief tot die van Korinthen zeggende : † *Ik verklaer u dan, dat niemand spreekende door den geest Gods, Jesus loochent: en niemand kan Jesus Heere noemen, dan door den heiligen Geest. Nu daer zijn verscheiden gaven, maer 't is al de zelve Geest: en daer zijn verscheiden bedieningen, maer 't is de zelve Heer: en daer zijn verscheiden werkingen, maer 't is de zelve Godt, die 't alles in allen werkt. En d' openbaring des Geests word eenyder gegéven tot nuttigheit. Den eenen word door den Geest het woord der wijsheit gegéven: den anderen het woord der kennisse, door den zelve Geest: een anderen 't geloof door den zelve Geest: een anderen de gave der geneezinge al door den zelve Geest: een anderen de profeteie, een anderen d' onderscheiding der geesten, een anderen de verscheidenheit van talen, een anderen d' uitlegging der talen. En alle deze dingen werkt een en de zelve Geest, bedeilende eenyder gelijk hy wilt.*

Want dat elk zoo veel genade heeft als 't den Heere gelieft te géven, zeit die zelve Apostel

postel tot die van Ephesen : * *Een lighaem, en een van geest, gelijk gy ook tot eene hope uwer roeping geroepen zijt. Daer is een Heer, een geloof, een doopsel. Een Godt en Vader van allen, die boven allen, en overal, en in ons allen is. Dog eenyder van ons is de genade gegeven naer de mate der gifte van Christus. Daerom staet 'er geschreven: Als hy opklom in de hoogte, heeft hy de gevangenisgevangenen gevoerd, en den menschen giften gegeven. Hy zegt ook in den tweeden Brief tot die van Korinthen, dat wy zelfs niet bequaem zijn om iet geestelijks te denken, dan door Gods genade : * 'T is door Christus dat wy zoodanig een betrouwen hebben by Godt. Niet dat wy van ons zelven bequaem zijn om iets te denken, als uit ons zelve: maer onze bequaemheit is uit Godt. Die ons ook bequame dienaers gemaakt heeft van het nieuwe Verbond, niet van de letter, maer van den geest: want de letter doodt, maer de geest maekt levend. En wederom in den zelve Brief, leerende dat de begeerte der goede werken, en de bequaemheit om die uit te voeren, door Gods genade verleend word: † Godt, zegt hy, is magtig u met alle genadezegen overvloedelijk te begiften: op dat gy in alles altijd volgenoeg hebbende, overvloedig moogt zijn tot alle goede werken, gelijk 'er geschreven staet: De regt-*

E 4

vaer-

* *Ephes. iv.* * *II. Kor. III.* † *II. Kor. IX.*

vaerdige deilt uit, hy geeft den armen; zijne regtvaerdigheid blijft in der eeuwigheit. Godt die den zaeyer zaedt verleent, en broodt om t' eeten, zal ook het gewas der vrugten uwer regtvaerdigheid vermeenigvuldigen, en vermeerderen: op dat gy in alles moogt rijk en overvloedig zijn tot alle goeddadigheid.

Nog leert dees Apostel al wederom, schrijvende tot die van Ephesen, dat alle deugden, door dewelke wy Gode behagen, gaven Gods zijn, en dat men hem moet bidden dat hy ze gelieve te geven aen de genen die ze niet en hebben: * Ter dezer oorzake, zegt hy, buig ik mijne knyen voor den Vader onzes Heere Jesus Christus, die het hoofd en beginsel is van al dat huisgezin, 't welk in den hemel en op der aerde is: op dat hy u naer de rijkdommen zijner heerlijkheit geeve, dat gy door zijnen geest met kragt moogt versterkt worden in den inwendigen mensch: dat Christus door 't geloove in uwe herten woone: en gy geworteld en gegrondvest in de liefde, moogt begrijpen met alle de heiligen, welke de breedte, de lengte, de hoogte en de diepte zy: en ook moogt kennen de liefde van Christus, die alle kennis te boven gaet, om met alle volheit Gods vervuld te worden. Ondertuschen zy hem die magtig is, door de kragt die in ons werkt, veel meer te doen dan al wat wy begeeren of denken; hem

zy

* Ephes. III.

zy heerlijkheit in de Kerke door Christus Jesus, in alle eeuwigheit. Amen.

Dat Godt de gever en de bron van alle goedt is: en dat zijne giften niet onzeker nog veranderlijk zijn, maer koomen uit een eeuwigen wille, heeft ook d' Apostel Jakobus aldus uitgesprooken: * *Dwaelt niet, mijne welbeminde broeders. Alle goede gifte, en alle volmaekte gave, is van boven, afkoomende van den Vader der ligten, by wien geen verandering nog benéveling van verwisseling is. Want hy heeft ons vrywillig geteeld door het woord der waerheit: op dat wy als d' eerstelingen van zijne schepselen zouden wezen.* Met wien ook de Profeet Zacharias overeenstemt zeggende: † *In dien dag zal de Heer zijn volk als schapen in behoudenisse brengen: want daer rollen steenen op zijn land. Want zoo'er iet goeds, of uitmuntends is, dat koomt van hem.* En dat de weetenschap en 't verstand gaven Gods zijn, die hy vergunt den genen dien 't hem belieft, word in het Evangelie by Mattheus aldus verklaerd: * *Toen quamen zijne Discipelen en vraegden hem: Waerom spreekt gy hen in gelijkenissen? Hy antwoordde hen: Om dat het u gegéven is de verborgendheden van 't rijke der hemelen te kennen, maer hen is 't niet gegéven.* Van gelijken betuigt d' Evangelieschrijver Joannes, dat niemand iet goeds heeft,

E 5

dan

* Jak. I. † Zach. IX. * Matth. XIII.

dan 't gene hy van boven ontvangen heeft, daer hy zegt: *Demenschkan niets krijgen, 't en zy het hem van den hemel gegeven worde.* En 't is in 't zelve Evangelie dat de Waerheit zelf leert: Dat niemand tot den Zoone koomt, dan die van den Vader getrokken is: vermits het Godt is die ons eer wy koomen, verftandig en gehoorzaam maakt: † *Niemand,* zegt hy, *kan tot my koomen, 't en zy de Vader, die my gezonden heeft, hem trekke: en ik zal hem verwekken ten jongsten dage.* Want daer staet geschreven in de Profeeten: *En zy zullen alle van Godt geleerd worden. Al die van den Vader gehoord en geleerd heeft, koomt tot my.* En wat lager: *Daerom heb ik tot u gezeyd, dat niemand tot my kan koomen, 't en zy het hem van mijnen Vader gegeven worde.*

'T gezag der H. Schrifture bevestigt ook, dat in 't geloove en de goede werken voortgang te doen, en ten einde toe te volharden, het werk van de hulpe der goddelijke genade is. Want d' Apostel Paulus zegt, schrijvende tot die van Philippen: ** Ik heb dit betrouwen, dat de gene die het goed werk in u begonnen heeft, het ook voltrekken zal tot den dag van Jesus Christus.* De kragt van welke getuigenisse een zeker persoon tot den zin van zijn quaed gevoelen willende trekken, begeerde dat deze woorden, *Die in u begonnen heeft,*

al-

† *Joan. vi.* * *Philip. i.*

aldus te verftaen waren, als of'er gezeidt was, *Die uit u begonnen heeft:* op dat aldus zoo het begin als 't einde van het werk niet aen Godt, maer aen den menfch zoude toegefchréven worden, als die het door zijnen wille zoude begonnen en voltrokken hebben.

Maer deze overdwaze hoovaerdigheid heeft de voortreffelijke Verkundiger der Genade in den zelven Brief verbriezeld, wanneer hy zeit: *Weest geensins verbaesd van de tegenstreevers: 't gene hen een oorzaak des verderfs, is u luiden een oorzaak der zaligheid: en dit koomt u van Godt. Want het is u vergund in Christus, niet alleen te gelooven, maer ook voor hem te lijden.* En wederom: † *Werkt uwe zaligheid met vreeze en agterdenken,* vermaent hy. *Want het is Godt die in u werkt het willen en 't volbrengen naer het welbehagen.* Zoo leert hy ook in den eerften Brief tot die van Thesfalonien, dat het beginsel, de voordgang, en de voltrekking der deugden uit Godt is, fchrijvende met deze woorden: * *Godt zelf die onze Vader is, en onze Heer Jefus bestiere onzen weg tot u. En de Heer wille u doen aenwasfen, en u overvloedig maken in liefde tot elkanderen, en tot alle menschen, gelijk wy ook tot u zijn: om uwe herten te bevestigen, dat zy onberispelijk zijn in heiligkeit, voor onzen Godt en Vader, in de toekoomfte onzes*
Hee-

† *Philip. II.* * *I. Thes. III.*

Heere Jesus Christus met alle zijne heiligen.

Insgelijks schrijft hy aen de Korinthers, hen vertoonende dat de voordgang en de volharding in alle deugden een gave Gods is : † *Ik dank, zeit hy, altijd mijnen Godt voor u luiden wegens de genade Gods, die u gegeven is door Jesus Christus : dat gy met alle schatten in hem begaefd zijt, in alle reden en in alle kennisse: zijnde het gene u van Christus getuigd was, aldus in u bevestigd. Zoo dat het u, terwijl gy d' openbaringe onzes Heere Jesus Christus verwacht, aen geene gaven onbreekt. En Godt zal u ook ten einde toe bevestigen, en onberispelijk bewaren tot den dag der toekomste van onzen Heere Jesus Christus.*

En al wederom tot de Romeinen van de liefde van Christus, waer door hy de genen die hy liefheeft, onafscheidelijk, dat is, ten einde toe volhardend maakt. Want wat is anders volharden, dan door geen bekooringe overwonnen worden? * *Wie zal ons, vraegt hy, dan scheiden van de liefde van Christus? Verdrukking, of benaudheit, of vervolging, of honger, of naektheit, of gevaer, of het swaerd? Gelijk'er geschréven staet : Om urwen't wille worden wy dagelijks ter doodt gebragt: wy zijn geagt als schapen die ter slagtinge geschikt zijn. Maer in alle deze dingen zijn wy verwinnaers door hem die ons bemind heeft. Wijders tot die*

† I. Kor. I. * Rom. VIII.

die van Korinthen, van d' overwinninge welke Christus voltrekt: † *De prikkel des doods*, zeit hy, *is de zonde: en de kragt der zonde is de wet.* Dog Godt zy gedankt, die ons d' overwinninge gegeven heeft door Jesus Christus onzen Heere. En eindelijk tot die van Thesfalonien spreekt hy van de volhardinge, welke Godt verleent, met deze woorden: * *De Godt der vrede zelf heilige u in alles: op dat geheel uwe geest, en uwe ziel, en lighaem onbevlekt bewaerd worde, tot de koomste onzes Heere Jesus Christus.* Die u geroepen heeft, is getrouw, die het ook doen zal. En nog tot de zelve Thesfaloniërs: dat al wat wy goeds doen, 't zy met werken, 't zy met woorden, en de volharding in het zelve, gaven Gods zijn, heeft hy aldus aengekundigd: * *Onze Heer Jesus Christus zelf, en Godt onze Vader, die ons bemind heeft, en ons een eeuwige vertroosting, en een goede hope uit genade gegeven heeft, vertrooste ook uwe herten, en bevestige u in alle goede werken en woorden.* † *Voords, broeders, bidt voor ons, dat het woord des Heere voordloope, en verheerlijkt worde, gelijk by u luiden: en dat wy mogen verlost worden van d' ongerégelde en quade menschen: want zy zijn niet alle getrouw.* Dog Godt is getrouw, die u zal versterken, en bewaren van het quaedt.

Laet

† I. Kor. xv. * I. Thes. v. II. Thes. II. † II. Thes. III.

Laet ons ook eens hooren van waer d' Apostel *Petrus* leert dat de deugd der volhardinge moet koomen : * *De Godt van alle genade*, zeit *Petrus*, *die ons tot zijne eeuwige heerlijkheit geroepen heeft door Christus Jesus*, zal ons naer een weinig lydens zelf volmaken, bekragtigen, en grondig bevestigen. Hem zy de kragt en de heerschappy in alle eeuwigheit.

D' Apostel *Joannes* verklaert dat de verwinning der heiligen een werk van Godt is, die in de heiligen woont, zeggende : * *Gy zijt uit Godt, kinderkens, en gy hebt den geest der wereld overwonnen ; vermits de gene die in u is, grooter is dan die in de wereld is*. En de zelve wederom : † *Al wat uit Godt geboren is, overwint de wereld ; en die verwinning welke de wereld overwint, is ons geloof*.

In 't Evangelie naer de beschrijvinge van *Lukas* word aldus beduidt dat het Godt is, welke geeft dat wy in 't geloove volharden : ‡ *Jesus zeide tot Petrus : Simon, Simon, zie de Satan heeft verzogt, om u luiden te ziften als de tarwe*. Maer ik heb voor u gebéden, ó *Petrus*, op dat uw geloof niet en beswijke : en gy, als gy zult bekeerd zijn, versterkuwe broeders. En bid dat gy niet en valt in bekooringe.

En in 't Evangelie naer *Joannes* lezen wy, dat *Christus* die de waerheit is, van zijne schapen,

* I. Pet. v. * I. Joan. iv. † I. Joan. v.
‡ Luk. xxii.

pen, die van niemand uit zijne hand geroofd worden, dit volgende zegt: † *Gy geloofst niet, want gy zijt van mijne schapen niet. Mijne schapen hooren naer mijne stemme, en ik ken ze, en zy volgen my. En ik geef hen 't eeuwig leven: in der eeuwigheit zullen zy niet verlooren gaen, of niemand zal ze uit mijne handen rooven.* En nog word in 't zelve Evangelie van de genen, die de Vader aen den Zoone geeft, die ook alle tot den Zoone koomen, en van dewelke niet een verlooren gaet, dit navolgende door den mond des Heere zelf uitgesproken: * *Al wat de Vader my geeft, zal tot my koomen: en die tot my koomt, zal ik niet verwerpen. Want ik ben van den hemel gedaeld, niet om mijnen wille te doen, maer den wille des Vaders die my gezonden heeft: namelijk dat ik van al het gene hy my gegéven heeft, niets verlieze, maer het zelve verwekke ten jongsten dage.*

Daer zijn nog veele andere spreuken in de goddelijke Boeken, die wy kortheids halve voorbygaen: overmits de genen die wy opge-
noomen hebben, niet weinig in getal, niet duister, of ook niet van klein gewigte zijn: en dat door de zelve volkoomelijk verklaerd word, dat al het gene nut is om 't eeuwig leven te verdienen, zonder de genade Gods nog begonnen, nog voordgezet, nog voltrokken
kan

† *Joan. x.* * *Joan. vi.*

kan worden: en dat het ook zeker is, dat zoō wic wegens de verkiezingē op zijnen vryen wille roemt, deze uitspraek des Apostels hem overwinnelijk tegenstrijdt: * *Wie onderscheidt u? Wat hebt gy 't welk gy niet ontvangen hebt? Dog indien gy 't ontvangen hebt, wat beroemt gy u, als of gy 't niet ontvangen had?*

Overzulks word de diepzinnigheit van dit geheim, waer over d' Apostel verwonderd staet, en 't welk wy deshalven belijden ondoorgrondelijk te zijn, door het willen en 't niet willen des vryenwils niet opgelost: want alhoewel 't in den mensch is het goedt niet te willen, 't is nochtans in hem niet het goedt te willen, 't en zy hem dit gegēven worde: en 't eerste heeft de natuer behaeld door de zonde, 't laetste ontvangt de natuer door de genade. Maer wat het is, dat deze zelve natuer, die in alle menschen voor de verzoeningē quaed en ellendig is, niet in alle geregtvaerdigd word: en dat zy in een harer deelen van de genen die verlooren gaen word afgescheiden, door den genen die gekoomen is om te zoeken en zalig te maken het gene verlooren was: dit kan geensins door 't menschelijk verstand begreepen worden. Want hoe zeer ook de quaedwilligheit der godloozen, die de genade Gods wederstaet, hier over beschuldigd word: zal men daer uit bewijzen, dat de genen dien zy

ge-

* I. Kor. IV.

gegeven is, dezelve verdiend hebben? Of heeft die kragt der Genade, welke zig onderworpen heeft die zy gewild heeft, d' anderen die onbekeerd gebleeven zijn, niet kunnen bekeeren? Die getrokken en aengenoomen zijn, waren al van de zelve hoedanigheid met de genen, die in hunne verhardheit gelaten zijn. Maer aen die heeft de wonderlijke Genade geschonken het gene zy wilde, aen deze heeft de regtvaerdige waerheit vergolden 't gene zy hen schuldig was: in voege dat Gods oordeel ondoorgrondelijker is in de genadige Verkiezinge, dan in de regtvaerdige vergeldinge.

Edog op dat dit geloofstuk, waer by wy godvrugtelyk gelooven, dat *Godt wilt dat alle menschen door de kennisse der waerheit zalig worden*, door het gene van d' uitwerkingen der Genade duidelyk beweezen is, niet en schijne verfwakt te worden: zoo moeten wy met de hulpe van *Christus* tragten uit te werken, dat ons de vastigheit dezer leerspreuke blyke. Dan om dat dit zoo noodig onderzoek geen klein werk vereischt, zoo zullen wy de volgende verhandeling met den aenvang van een tweede Boek beginnen.

I I. B O E K.

VAN DE

ROEPINGE DER HEIDENEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

Dat 'er in dit onderzoek drie dingen zeker zijn. I. Godt wilt dat alle menschen zalig worden. II. De kennis der waerheit, en de zaligheid koomt uit de genade. III. Gods oordeelen zijn ondoorgrondelyk. Godt wilt, gelijk de heilige Schriften leeren, dat alle menschen zalig worden. Waerom Godt geoordeeld heeft sommiger roepingen uit te stellen, is een zaak by ons niet na te spooren. In de voorgaende eeuwen heeft de goddelijke goedheit de menschen altijd tot zynen dienst vermaend door de schepselen, gelijk by 't volk van Israël bezonderlyk onderrigt heeft door de Wet en de Profeeten.

Alle strijdpunten, die de moedigheid der onmatige twistingen invoert, ter zijde gesteld en daer gelaten zijnde, zoo is het klaerblijkelijk dat 'er drie dingen zijn, waer aen men zig in dit onderzoek, met het welke wy dit tweede Boek beginnen, vast moet houden. Ten eerste moeten wy belijden, dat † *Godt wilt dat alle menschen zalig worden, en tot de kennis*

† 1. Tim. II. 4.

nisse der waerheit koomen. Ten tweede moeten wy buiten twijffel houden, Dat niemand tot de kennisse der waerheit en 't verkrijgen der zaligheid koomt door zijne verdienften, maer door de hulpe en de werkinge der goddelijke genade. Ten derde moeten wy ook duideljk toestemmen, Dat de diepe verhoolenheit der oordeelen Gods voor geen menschelijk verstand te doorgronden is : en waerom hy, die wilt dat alle menschen zalig worden, hen niet alle zaligmaekt, dat men dit niet en moet onderzoeken. Want indien wy niet en zoeken naer het gene wy dog niet en mogen weeten, zoo zal 'er tuschen 't eerste en het tweede bovengestelde leerstuk geen stof van geschil meer overblijven : maer met een geruist en vreedzaamig geloove zal men het beide verkundigen, en beide aenneemen.

Want Godt, ** by wien geen ongerechtigheit te vinden is, en * wiens wegen alle barmhertigheit en waerheit zijn,* is de goedertiere Schepper en de regtvaerdige Bestierder van alle menschen : die niemand zonder schuld veroordeelt, niemand uit schuld vrymaekt : het onze vergeldende als hy de misdadigen straft, het zijne schenkende als hy ons regtvaerdig maekt : op dat † *de mond der qualijkstreekers gestopt worde :* en † *dat Godt regt hebbe in zijne*

F 2 woor-

** Rom. IX. 14. * Psalm XXIV. 10. † Psalm LXII. 10. † Psalm L. 6.*

woorden, en onberispelijk zy in zyne oordeelen. Nog de gene die veroordeeld word, heeft regt om te klagen; nog die geregtvaerdigd word, heeft reden om zig op te blazen: zoo immer die eerste wilde zeggen dat hy geen straffe verdiend, of deze laetste dat hy genade verdiend heeft.

Gelijk nu de getuigenissen die tot verklaringe der genade uit Godswoord worden voordgebracht, geensins door eenige kunst van rendvoeringe mogen geschonden worden: zoo dat die heldere spreuken, welke in zoo groote meenigte alle met elkanderen overeenstemmen, door eenige verkeerde uitlegginge in twijffel zouden getrokken worden: eveneens mag men ook het gene van de zaligmakinge aller menschen in de zelve boeken der H. Schrifte gevonden word, door geen avergtse redenkavelinge mishandelen: maer hoe deze zaak beswaerlijker met het verstand gevat word, hoe zy loffelijker door 't geloove aenvaerd word. Want de kracht der overeenstemminge is zeer groot, en haer gezag is genoegsaem om ons de waerheit te doen volgen, ook alschoon de reden daer van verborgen is.

Laet ons dan aendagtelijk bemerken, wat den verkundigers van 't Evangelie door den Heere bevoelen word. By Mattheus spreekt hy aldus: * *My is alle magt gegeven in hemel*

en

* *Matth. xxviii. 18. 19. 20.*

en op aerde. Gaet dan henen, onderwijft alle volkeren, hen doopende in den naem des Vaders, en des Zoons, en des heiligen Geests: leerende hen onderhouden al wat ik u bevoelen heb. En zie ik ben met u alle de dagen tot de voleindinge des werelds. By Markus word tot de zelve Apostelen aldus gezeidt: * Gaet henen door de geheele wereld, verkundigt het Evangelie aen alle schepselen. Die gelooft, en gedoopt word, zal zalig worden: maer die niet en gelooft, zal verdoemd worden. Word in dit bevél wel onderscheidt van eenige volkeren of van eenige menschengemackt. Niemand heeft hy door verdienste uitgenoomen, niemand door geslagte afgezonderd, niemand door stact of afkoomste onderscheiden. De blijde boodschap van het Kruis van Christus is t'eenemael aen alle menschen gezonden.

Dog op dat het niet en zoude schijnen dat de bediening der predikers alleen door menschelijke betragtinge stond verrigt te worden, zoo zeit hy hen: Zie ik ben met u alle de dagen tot de voleindinge des werelds: dat is, wanneer gy als schapen zult gaen in het midden der wolven, weest niet beteefd wegens uwe swakheit, maer betrouwt op mijne magt, die u tot de voleindinge des werelds in al dit werk niet verlaten zal: niet op dat gy niets en zoudt te lijden hebben, maer 't gene veel meer is,

F 3

ik

* *Mark. xvi. 15. 16.*

ik zal maken dat gy door geen wreedheit der woedende vyanden zult overwonnen worden. Want door mijne magt zult gy preeken : en door my zal 't geschieden, dat tusfchen het woden en tegenspreeken der menschen, *uit de steenen Abraham kinderen verwekt worden.* Ik zal het doen invloeden 't gene ik geleerd heb, ik zal het uitwerken 't gene ik beloofd heb: * *Want zy zullen u aen't geregt overléveren, en in hunne Vergaderingen zullen zy u geesselen: en gy zult ook om mijnen't wille voor koningen en stadhouders staen, om hen en den Heidenen getuigenisse te geven. Dog als zy u zullen overléveren, weest niet bezorgd, hoe of wat gy zeggen zult. Want gy zijt het niet die daer spreekt, maer 't is de Geest uws Vaders die spreekt in u. D' eene broeder zal den anderen ter doot léveren, en de vader den zoone: en de kinderen zullen opstaen tegen d' ouders, en hen de doot aendoen. En gy zult van alle menschen gebaet worden om mijnen naem. Maer zoo wie ten einde toe volharden zal, die zal zalig zijn. † Zoo is dan, gelijk d' Apostel zeit, de genade van Godt onzen Zaligmaker verscheenen aen alle menschen: en nogtans wierden de bedienaers der genade gebaet van alle menschen. En hoewel het andere waren die haetten, andere die door den haet der vervolgers gedrukt wierden, zoo worden dog beide die*

* *Matth. x. 17. enz. † Tit. II. 11.*

die deelen genaemd alle menschen: waer van het deel der wederspannigen zijne zaligheid verliest, maer het waerdig deel der gehoorzamen in zijn volle getal dezelve aentrect. Want zoo zeit ook d' Apostel Joannes: † *Dog zoo iemand gezondigd heeft, wy hebben een voorspreker by den Vader, Jhesus Christus die regtvaerdig is. En hy is de verzoening voor onze zonden: en niet alleen voor d' onze, maer ook voor die van de geheele wereld.*

Dog 't is een geheim van groote en onuitsprekelijke verborgenheit, dat tot de zelve verkundigers van 't Evangelie, den welken bevoolen word: ‡ *Gaet henen door de geheele wereld, verkundigt het Evangelie aen alle schepselen: eerst gezeidt was: * Gaet niet op den weg der Heidenen, nog in de steeden der Samaritanen. Maer gaet liever tot de verloren schapen des huis van Israël.* Want alhoewel het Evangelie geschikt wierd om alle menschen te roepen, en de Heer wilde dat zy alle zouden zalig worden, en tot de kennisse der waerheit koomen: hy had zig egter 't bewind van zijne schikkingen niet benoomen, in voege dat zijne raedslagen een anderen schik en loop zouden neemen, dan hy door een verborgen en regtvaerdig oordeel beslooten had. Zoo dat het morren der wederstreevende klag-

F 4

ten

† *I. Joan. II. 1. 2.* ‡ *Mark. XVI. 15.* * *Matth. x. 5. 6.*

ten geen plaetse heeft : want het gaet vast dat het gene Godt gewild heeft , niet anders geschieden moest dan gelijk hy gewild heeft.

Naderhand als nu de Heer *Jesus* al gezeeten was in de heerlijkheit van Godt den Vader, en de Verkundigers van het woord nu met het werk hunner bedieninge bezig waren, is 't gebeurd dat d' Apostelen willende † *t woord Gods in Asien verkundigen*, het hen verboden wierd van den heiligen Geest. En als zy poogden na *Bithynien* te gaen, liet het de geest van *Jesus* hen niet toe. Niet dat de genade die volkeren geweigerd wierd: maer, gelijk blijkt, zy wierd hen uitgesteld: want naderhand is het Christelijk geloof ook onder hen kragtig opgewassen. Dog welke d' oorzaak was dat met hunne roeping wat vertoefd wierd, daer hebben wy geen blijk van: en egter leeren wy door het exempel van deze geschiedenisse, dat Godt onder d' algemeine beloften, werken of geboden, eenige dingen buiten den loop en vloedt der gemeine oorzaken, door een zonderling verhoolen bestieringe weet te schikken: op dat, zoo ik geloove, gelijk door eenige tuschenkoomende schaduwen, het gene zig dieper vertoont, wonderlijker zoude te voore koomen: en dat wy niet en mogten ons oog los en onagtsaem laten loopen over 't gene al te gemakkelijk kon-

† *Handel. xvi. 6. 7.*

konde gezien worden, en niet loom en slaperig zien op de gewoone dingen, als wy niet door ongewoone zaken geprikkeld wierden.

Nu deze onkenbare vertoevingen der verligtinge, tusfchen dewelke vast veele menschen in d' ongeloovigheid blijven steeken, bemerken wy niet alleen onder de verre afgeleegen volkeren, die geen waren godsdienst hebben: maer zelfs midden in de steeden der geloovigen, in veele huizen en geslagten, daer ook de genen, die daerna zelf Christenen zullen worden, het Christelijk geloove tegenstrijden. Want veele zullen beminnen, het gene zy eerst haetten: en verkundigen, het gene zy niet en wilden aenneemen. En wie zal onderwijlen aen de klagers en naeuwkeurige onderzoekers bekend maken, waerom de * *Zonder regtvaerdigheid* voor sommige volkeren nog niet opgaet, en de waerheit, die daerna zal opreizen, tot nog toe hare stralen wederhoudt van de duistere herten? Waerom zy de genen die eens ten regte zullen gebragt worden, zoo lang laet dwalen: en waerom het door den geheelen levensloop word uitgesteld, 't welk eindelijk in den ouderdom staet vergund te worden? Hoe het koomt dat d' ouders nog niet geloovig zijn, daer de kinderen alreeds in *Christus* gelooven? Of dat in tegendeel het quaedwillig kind in 't geloove verschilt van

F 5

zijne

* *Malach. iv. 2. Wijsb. v. 6.*

zijne godsdienstige ouders? Daer nogtans Godt, die de gever van de beginselen, en van den aenwas des geloofs is, volgens zijn gebodt dagelijks voor alle menschen gebéden word: op dat als hy 't gebedt verhoort, de genade zijner barmhertigheid blijke: en als hy 't niet en verhoort, het oordeel zijner gerechtigheit bekend worde.

Maer ook zelfs in de voorgaende ceuwen heeft die zelve genade, die naer de verreizenisse onzes Heere *Jesus Christus* overal verbreidt is, en van dewelke geschréven staet: † *Uwe bestralingen zijn over den aerdbodem verscheenen*: aen de wereld niet onbrooken. Want alhoewel het bekend staet, dat het volk van Israël door een zonderlinge zorge en toegeneegendheit Gods uitverkooren is: en dat * *hy alle andere volkeren hunne wegen heeft laten wandelen*, dat is, naer hun eigen goeddunken laten leven: egter heeft zig d' eeuwige goedheit des Scheppers van die menschen zoo niet afgekeerd, dat hy hen door geene onderigtingen zoude vermaend hebben, om hem te kennen, en ontzag te dragen. Want hemel, aerde en zee, en alle schepselen die 't oog beschouwt of die 't verstand bevat, zijn voornamelijk geschikt tot dit nut gebruik van 't menschelijk geslagte: op dat de redelijke natuer door 't beschouwen van zoo veelerleide

ge-

† *Psalm LXXVI. 19.* * *Handel, XIV. 15.*

gedaenten, door 't ondervinden van zoo veele goede gaven, door 't ontvangen van zoo veele weldaden, innerlijk zoude onderwézen worden, om haren Schepper te dienen, en te beminnen: dewijl de geest Gods alles vervult, * *In wien wy leven, ons roeren, en het wezen hebben.* Want al is de zaligheid verre van de zondaren, zoo is'er dog geen ding van de tegenwoordigheid en de kragt der zaligheid leedig.

Zoo dat, gelijk de Profeet zegt, † *d'aerde vol is van de barmhertigheid des Heere*: die nooit in eenige eeuwen, nog in eenige geslagten onbrooken heeft: en die de voorzienigheid, met welke hy 't Heelal bestiert en in wezen houdt, altijd besteedt heeft om zijne schepselen te beschikken en te voeden: hebbende in den eeuwigen en onveranderlijken raedt beslooten, wat hy op elke tijden zoude bedeilen, en door hoedanige giften en heiltekenen hy d' onbegrijpelijke en onnaspoorlijke bedelingen zijner veelvuldige genade verscheidenlijk zoude uitreiken. Want gelijk die milddadige genade, welke ten laetste over alle volkeren overgevloedt is, niet en hindert de gene die onder de Wet over 't volk van Israël bijzonderlijk als een dauw nederdaelde: en gelijk de tegenwoordige rijkdommen niet en beletten te gelooven, dat 'er ook voorhenen iets, hoewel met minderen overvloedt, geweest

* *Handel.* xvii, 28. † *Psalms* xxxii, 5.

weest is: zoo moet men ook uit die voorzorg Gods, die over de kinderen der Arschvaders bijzonderlijk waekte, niet giffen dat de bestiering der goddelijke barmhertigheid van de rest van 't menschdom was weggenoomen. D' andere menschen scheenen wel verschooven in vergelijkinge van dat uitverkooren volk, maer egter waren zy noit van openbare en van verborgen weldaden versteeken.

Want wy lezen in d' Apostolische Handelingen, dat d' Apostelen Paulus en Barnabas tot die van Lukaonien zeggen: † *Mannen, wat vangt gy aen? Wy zijn ook sterffelyke menschen, gelyk gy zijt, en verkundigen u, dat gy van deze ydele dingen zoudt bekeeren tot den levenden Godt, die hemel en aerde, de zee, en al wat'er in is, gemaekt heeft. Die in de voorleeden eeuw en alle de Heidenen hunne wegen heeft laten wandelen. Hoewel hy zig zelven niet zonder getuigenisse gelaten heeft, weldoende van den hemel, gevende regen en vrugtbare tijden, en onze herten met voedsel en vroolijckheit vervullende.* Nu welke is die getuigenis, die altijd den Heere ten dienst gestaen heeft, en noit van zijne goedheit en magt gesweegen heeft, dan die onuitspreckelijke schoonheit van de geheele wereld, en die rijcke en welgeschikte bedeyling zijner noit genoeg geroemde weldaden? Door dewelke aen
de

† *Handel. xiv. 14. enz.*

de zielen der menschen gelijk een voorschrift der eeuwige wet wierd voor oogen gesteld: op dat d' algemeine en openbare leere der goddelijke onderwijzinge, op de bladeren der geschapen dingen, en in het boek van den omflag der tijden, zoude gelezen worden. Zoo dan de hemel en alle hemelsche dingen, de zee en d'aerde, en al wat'er in is, betuigden openlijk, door d'eendragtige stemme van hare schoone en welgeschikte gedaente, Godsroem en eere: en verkundigden als door een gedurige uitroeping de heerlijkheit van haren Schepper. En nogtans heeft een zeer groot getal van menschen, die Godt de wegen van hunnen wille heeft laten wandelen, deze wet niet verstaen, nog gevolgd: *en de geur des levens, die zig verspreidde ten leven, is hen geworden een geur des doods ter doot: op dat men ook in die zichtbare getuigenissen zoude leeren, † dat de letter doot, maer de geest levend maekt.

* II. Kor. II. 14. 16. † II. Kor. III. 6.

II. HOOFDSTUK.

Die onder de Heidenen Gode behaegd hebben, zijn door den geest des geloofs en der genade afgezonderd. Ook althans word niet aen alle menschen de zelve maet der genade toebedeild. Vermits alle goet van Gods
ge-

genade koomt, zoo mag d' ongelijkheit der verdiensten niet uit den vryen wille afgehaeld, nog ook over dezelve geklaegd worden. Eenyder word gegéven zonder verdiensten, waer door hy tot de verdiensten kan koomen. En die nu met genade begunstigd is, moet het gene hy ontvangen heeft vermeerderen, door hem die ook den wasdom geeft.

Het gene dan in Israël door d' instelling der Wet en door de godspraken der Profeten verrigt wierd, dat hebben onder alle volkeren de getuigenissen van de schepselen der wereld, en de wonderdaden der goedheit Gods gedaen, door alle tijden. Maer dewijl ook onder dat volk, 't welk op d' eene en d' andere wijze onderwézen wierd, egter niemand anders dan uit genade door den geest des geloofs geregtvaardigd is: wie zal dan twijffelen of de genen, die door alle tijden uit alle volkeren Gode hebben mogen behagen, zijn door den geest der genade Gods afgezonderd? Welke genade, hoewel zy eertijds niet zoo overvloedig en bekend was, zig egter in geene tijden geweigerd heeft, zijnde van de zelve kragt, maer niet met de zelve mate uitgemeeten, door een onveranderlijk raedbesluit, maer door een veelvuldige bedeilinge.

Want ook in deze dagen, wanneer Gods onuitspreekelijke gaven de geheele wereld over-

verftroomen, word nogtans de zelve maet, of op de zelve wijze niet aen alle menfchen gegeven. Want of wel de zelve waerheit door de bedienaers des woords en der genade Gods aen alle verkundigd, en hen de zelve vermaning gedaen word: zoo is het dog Gods akkerwerk, en gebouw, wiens kragt onzienlijker wijze werkt, op dat het gene geakkerd, of gebouwd word, mag wasdom krijgen, en gediiden. Ge-lijk d' Apostel Paulus getuigt, daer hy zegt: † *Wat is dan Apollos? En wat is Paulus? 'T zijn dienaers van den genen, wiens geloo-ve gy hebt aengenoomen: en elk naer dat de Heer hem gegeven heeft. Ik heb geplant, Apollos heeft natgemaekt: maer Godt heeft den wasdom gegeven. Edog nog die plant is iets, nog die natmaekt: maer Godt die den wasdom geeft. En die plant, en die natmaekt, zijn een: maer eenyder zal zijn loon ontvan-gen naer zijnen eigen arbeit. Want wy zijn Gods medewerkers: en gy zijt Gods akkerwerk, en Gods gebouw.*

In dit akkerwerk en gebouw is elk een mede-werker, helper en dienaer, naer mate dat de Heer hem gegeven heeft. En die door den arbeit der dienaers bereidt worden, brengen ook vrugten voord naer mate dat de Gever van den wasdom hen bevordert. Want in den akker des Heere is niet alle planting eene
en

† 1. Kor. III. 4. enz.

en van de zelve gedaente. En alhoewel 't gebouw van den geheelen Tempel tot een en't zelve deftig pronkwerk te samen opreift, zoo worden egter alle de steenen niet op eene plaets, of tot het zelve gebruik aengeleidt. Gelijk dan ook in 't zelve lighaem alle de leden niet de zelve bedieninge hebben, waer van d' Apostel zegt: * *Maer nu heeft Godt de leden alle in het lighaem gesteld, elk van hen gelijk by gewild heeft.*

Dog van waer deze leden hare bequaemheit, hare nuttigheit, en hare schoonheit hebben, verklaert de zelve Leeraer aldus. *Ik verklaer u dan, zegt hy, dat niemand spreekende door den Geest Gods, Jesus loochent. En niemand kan Jesus Heere noemen, dan door den heiligen Geest. Nu daer zijn verscheiden gaven, maer 't is al de zelve Geest. En daer zijn verscheiden bedieningen, maer 't is de zelve Heer. En daer zijn verscheiden werkingen, maer 't is de zelve Godt, die 't alles in allen werkt. Dog d'openbaring des Geests word eenyder gegeven tot nuttigheit. Den eenen word door den Geest het woord der wijsheit gegeven: den anderen het woord der kennisse, door den zelven Geest: een anderen 't geloof, door den zelven Geest: een anderen het werken der wonderdaden, een anderen de profetie, een anderen d' onderscheiding der geesten, een anderen de verscheidenheit*

* I. Kor. XII. 18.

heit van talen, een anderen d'uitlegging der talen. En alle deze dingen werkt een en de zelve Geest, bedeilende eenyder gelijk by wilt.

Terwijl de Leeraer der volkeren deze dingen zoo helder en zoo duidelijk verkundigt, hoe kan men dan met eenige reden twijffelen, of het zaedt van alle deugden ons uit Godt koomt? Of hoe kan iemand, die niet geheel dwaes is, over de verscheidenheit der goddelijke gaven klagtig vallen: of denken dat het aen d'ongelijkheid der verdiensten moet toegeschreven worden, 't welk niet evengelijkelijk door Gods milddadigheid van boven gegeven word? Want indien deze bedeilung naer de verdiensten der voorgaende werken geschiedde, zoo zoude d'Apostel d'optellinge van die gaven niet besluiten en afbreeken met deze woorden: *Alle deze dingen werkt een en de zelve Geest, bedeilende eenyder gelijk by wilt.* Daer hy dog indien hy wilde te kennen geven dat'er de verdiensten d'oorzack van waren, zoude zeggen: Bedeilende eenyder gelijk zy verdienen: gelijk hy den genen die planten en natmaken de belooninge van hunnen yver beloofd heeft, zeggende: * *Eenyder zal zijn loon ontvangen naer zijnen eigen arbeit.*

Zoo word het dan eenyder zonder verdienste gegeven, waer mede hy tot de verdiensten mag voordgaen: en 't word gegeven zonder dat

G

'er

* I Kor. III. 18.

'er eenige arbeit voorgae, waer uit eeny der loon ontvangen mag naer zijnen eigen arbeit. Dat dit zoo is, leeren wy ook door de getuigenisse der Evangelische waerheit, alwaer by gelijkenisse verhaeld word: * *Dat een man gaende buiten 's lands reizen, zijne dienstknechten riep, en hen zijne goederen in handen gaf. En den eenen gaf hy vijf ponden, den anderen twee, en den anderen een, elk naer zijne kragte: dat is, naer zijn eigen en natuerlijk vermoogen: maer niet naer zijne eigen verdienste.* Want het is wat anders te kunnen werken, en wat anders te werken: wat anders is 't te kunnen de liefde hebben, en wat anders de liefde te hebben: wat anders is 't bequaem te zijn tot matigheid, regtvaerdigheid en wijsheit; en wat anders matig, regtvaerdig en wijs te zijn. Zoo dan zy worden niet alle hersteld, die kunnen hersteld worden: nog ook niet alle geneezen, die kunnen geneezen worden: want bequaem tot herstellinge, en geneeslijk te zijn, heeft men van nature: maer hersteld en geneezen te zijn, koomt van de genade.

Ook hebben zy, den welken volgens de mate der bequaemheit, die de bedeilder der goederen in hen voorzag, een ongelijk getal ponden toebetrouwd is, dezelve niet tot vergeldinge hunner verdienste, maer tot een middel om mede te handelen gekreegen. Waer in de wakkere vlijt en naerstigheid van die twee kneg-

* *Mat. xxv. 14.*

ten niet alleen met veel lof en roem vereerd, maer hen ook bevoolen word in te gaen in d'eeuwige vreugden huns Heere: maer de luye leedigheid en trage ondeugendheit van den derden aldus gestraft word, dat hy en de schande der veragtinge moet dragen, en van het deel, 't welk hy ontvangen had, ontbloot word. Want hy, die de liefde niet geoeffend had, verdiende ook het onnut geloove te verliezen.

Waerom ook in de volgende reden, alwaer de stand en gedaente van het toekoomend oordeel openlijk beschréven word, als de Zoon des mensche zit op den throon zijner heerlijkheit, en alle volkeren daer vergaderd zijn, eer d'eene aen de regterhand, en d'andere aen de linkerhand gesteld worden, naer dat die van de regterhand over de werken der liefde gepreezen zijn, zoo word dien van de linkerhand niet anders opgeworpen, dan het verzuim der barmhertigheid en weldadigheid. Zy hadden dan ook wel het geloove ontvangen, maer zy hadden de liefde niet beyverd. En zy zullen niet veroordeeld worden om dat zy de gaven Gods niet bewaerd, maer om dat zy die niet vermeerderd hebben. Want alhoewel alle goede dingen gaven van Godt zijn, zoo worden dog eenige derzelve ook ongevraegd van hem gegeven, op dat door de genen die reeds verkreegē zijn, ook de genen die nog niet gegeven zijn, zouden gezogt worden. Want het zaedt

dat in d'aerde geworpen word, word niet gezaeyd om daer alleen te blijven; maer op dat het vrugten voordbrengende, zoude talrijk en meenigvuldig worden. Welke vrugtteeling wel kooft van hem die den wasdom geeft: zoo nogtans dat van de levende aerde, die nu door den regen der genade vrugbaer gemaekt is, ook iets te verwagten zy, om het gene zy ontvangen heeft te vermeerderen.

III. HOOFDSTUK.

D'oorzaak van de verschillende bedeilinge der Genade door verscheiden tijden moet van ons niet onderzocht worden. Gods barmhertigheid heeft in alle eeuwen de lighamen gevoedt, en de zielen geholpen. Het gene de godlyke milddadigheid beslooten heeft den menschen te geven, word hen gemeinlyk allengskens en deelsgewijze toebedeild.

Dit aldus, zoo ik meine, onder Gods zegen behoorlyk verhandeld zijnde, laet ons nu den draedt onzer redenvoeringe herneemen, en wederkeeren tot d'overweeginge der verschilligheden, door dewelke de werken en de gaven der goddelijke genade onderscheiden zijn. * *De diepte der rijkdommen van de wijsheit en de kennisse Gods, wiens oordeelen ondoor-*
gron-

* Rom. XI. 33.

grondelyk, en wegen onnaspoorlyk zyn, heeft het door zijne barmhertigheid en gerechtigheit aldus beleid, en door een zeer verborgen raedbesluit van zynen eeuwigen wille begeerd, dat de maect zijner gaven niet in alles over alle geslagten, of over alle menschen evengelyk zoude wezen. Want anders heeft hy geholpen de genen, die hy vermaende om hem te kennen door de getuigenissen van hemel en aerde: anders de genen, die hy niet alleen door den dienst van deschepselen dezer wereld, maer ook door d'onderwijzinge der Wet, door de godspraken der Profeten, door wondertekenen, en door medewerkingen der Engelen te hulpe quam: en nog geheel anders heeft hy zijne barmhertigheid aen alle menschen bewezen, als Gods Zoon een zoon des mensche geworden is: * op dat hy zoude gevonden worden van de genen die hem niet en zогten, en openbaer worden den genen die na hem niet en vraegden: en dat hy niet alleen in het eene volk van Israëls geslagte uitmuntend zoude bekend zyn, maer dat het zaedt van Abraham vermeenigvuldigd, in alle volkeren die onder den hemel zyn, zoude opwassen: in 't bezit van welke erfensse niet de kinderen naer den vleesche, maer de kinderen der belofte zouden koomen: terwijl de genade nu onder het Joodsche volk zoo schaers stond te worden, als zy in de voorgaende

de eeuwen over d'andere geslagten geweest was: hoewel egter, * *naer dat de meenigte der Heidenen zal ingegaen zijn*, ook aen hunnen dorstigen en droogen grond de zelve overstroming van den genadevloedt tot bevogtinge beloofd word.

Edog welke d'oorzaken zijn en de redenen van deze ongelijke bedelingen der zelve genade, wie zal dat zeggen, nadien het ons de heilige Schriften niet gezeidt hebben? En dewijl de weetenschap van den Apostel Paulus alhier van het onderzoek overtreedt tot verbaefdheit en verwonderinge, wie zal zoo laetdunkend zijn, dat hy zig inbeelde niet liever met stilswijgendheit hem zelve over deze dingen te moeten verwonderen, dan dezelve door een zintwiftend onderzoek te willen agterhalen? Laet ons dan geduldig en goedwillig blijven in onkunde van een verborgen geheim, 't welk zoo verre boven de menschelijke gedagten verheven is. Nogtans moeten wy niet laten in te gaen in het gene voor ons openstaet, om dat wy in d'afgeslooten verhooldheden niet en mogen inbooren.

Nu de getuigenissen van Gods woord, en de gedurige ondervinding van alle tijden hebben ons meenigvuldijk geleerd, dat Gods regtvaerdige goedertierenheit en goedertiere regtvaerdigheit noit heeft nagelaten, nog der menschen lighamen te voeden, nog huane zie-

* *Rom. xi. 25.*

len te leeren en te helpen. Want hy heeft altijd* *geregend over goeden en quaden*, altijd *zijne zonne doen opgaen over regtvaerdigen en onregtvaerdigen*, altijd des levens adem verleend, altijd de beurtwisselingen van dagen en nagten haren loop gegéven: altijd heeft hy vrugtbaerheit aen d'akkers, vermeenigvuldin- ge aen het zaedt, en bequaemheit tot voord- teelinge vergund aen de menschen. En als hy bywijlen iets van deze dingen door goedertie- re bestraffinge onttrokken heeft, dit is geschiedt om het misbruik der trage menschen, en die van hem afweeken, te kastijden: op dat zy zijne barmhertigheid in tegenspoedt zouden zoeken, wiens regtvaerdigheid zy in voorspoedt niet gevreesd hadden.

Indien wy ook tot des werlds beginselen willen opklimmen, wy zullen vinden dat de geest Gods alle de heiligen, die voor den zond- vloedt geleefd hebben, bestierd heeft, om welke reden zy ook *kinderen Gods* genaemd zijn. † *Want*, gelijk d'Apostel zegt, *alle die door den Geest Gods gedreeven worden, die zijn kinderen Gods*. En wanneer die zelve, van de zeden hunner voorvaders afwijkende, zig tegen hunne pligt met de godloozen door egtver- bond versameld hadden, en om die ondeu- gende gemeenschap geoordeeld wierden te moeten uitgerooyd worden, zoo zegt de Heer:

G 4

Mijn

* *Mat. v. 45.* † *Rom. VIII. 14.*

* *Mijn geest zal in die menschen niet blijven, om dat zy vleeschlijk zijn.* Waer uit blijkt dat dit volk, wiens geslagtellingen naer het getal der jaren geschiktelyk worden opgesteld, eerst geestelyk geweest was, namelijk door dien wille, welchen de heilige Geest bestierde, die dan zijne bestieringe aldus aen hen te werk leide, dat hy hen de magt niet en benam van te kunnen afwijken tot zonden: welke magt indien dat volk niet misbruikt had, zoo zouden zy Godt niet verlaten hebben, nog van Godt verlaten geweest zijn: maer zy zouden zijn, gelijk'er staet: † *Gelukkig die konde overtreden, en egter niet overtreden heeft.* Zoo lang zy dan by Godt bleeven, 't was door dien wille, dien Godt ingaf en bestierde. ‡ *Want de wil, gelijk'er geschreven is, word van den Heere bereidt.*

Dog de bedeiling en de werking dezer bereidinge zijn niet altijd de zelve: want de gaven en de werkingen der genade worden verscheidenlyk en op ontelbare wijzen veanderd: jae ook in yder soort van genadegiften zijn ongelijke trappen en verschillige uitmeetingen. Want gelijk d'uitspruitingen der kruiden en boomen, die d'aerde voordbrengt, niet alle van 'tzelve slag, of van den zelve aerd zijn, maer elke spruit naer de gedaente van haer
zaedt,

* *Schep. vi. 3.* † *Ekkles. xxxi. 10.* ‡ *Spreuk. viii. naer het Grieksch der Lxx. Vertaelders.*

zaedt, en naer den eigen aerd van haren stamme opwaft : en gelijk zy ook niet ten eerste, zoo haest als zy opkoomen, hare volkoomen schoonheit en gestalte krijgen, maer met een zekeren en gezetten voërdgang allengskens aenwassen, tot dat zy door gedurig agtervolgende toenémingen de volkoomen grootte harer gestalte bereiken : zoo hebben ook het zaedt der genadige giften en de plantingen der deugden, niet terstond in allen akker van het menschelijk herte die volkoomenheit in hare eerste opkoomste, welke zy naderhand zullen erlangen : of men vind niet ligt rijpe vrugten in den aenvang, nog in het beginsel volmaektheit.

Wel is waer, dat de magtige en barmhertige Godt die wonderbare vrugten zijner werkinge dikmaels doet uitvloeden : en dat hy sommige zielen t'effens instort al wat hy haer staet te geven, zonder na eenigen langzamen voërdgang te wagten of te vertoeven. * Levi word in de lendenen van Abraham geheiligd, en met hem word te gelijk het huis van Aaron en het Priesterlijk geslagt gezégend. † In Isaäk, die uit kragt der beloften ontvangen, en tegen hope uit oude en onvrugtbare ouders geboren is, word de roeping aller volkeren, en de gansche gedacnte van den Gezalfden vooraf
inge-

* *Heb.* VII. 6. 9. 10. † *Schepp.* XVII. *Rom.* IV.

ingesteld. * Jakob zonder eenige verdienste bemind zijnde, word verkooren, aler hy gebooren was. Tot Jeremias word gezeid: † *Eer ik u in het lighaem de gedaente gaf, heb ik u gekend: en eer gy uit de baermoeder quaemt, heb ik u geheiligd.* † Joannes binnen het ingewand van zijne moeder Elizabeth met den heiligen Geest vervuld, springt op van vreugde: en op dat niemand onder de kinderen der vrouwen zoude grooter zijn, zoo gevoelt hy de beginselen der genade, aler hy die van de natuer gevoelde.

Maer alhoewel'er geen andere diergelijke bewijzen en voorbeelden onbrecken, die wy kortheds halve voorbyggaen, zoo zijn dog die menschen veel grooter in getal en meenigvuldiger, dien het gene de godlijke milddadigheid hen heeft, allengskens aengroeyt: op dat de reeds verkreegen weldaden zouden oorzaken of middelen worden om verdere gaven te verkrijgen. Sommige menschen, die nu 't geloof ontvangen hebben, zijn egter niet zonder swaakteit in 't geloove: 'twelk hy in zig zelve wel gewaer wierd, die zeide: * *Ik geloof, Heere, help mijne ongeloovigheid.* Zy voelden ook wel dat dit gebrek niet geheel uit hunne herten weg was, die daer zeiden: † *Heere, vermeerder ons geloove.* Eenige verstaen niet het gene zy gelooven,

* *Malach. 1. Rom. 1x. † Jerem. 1. 5. † Luk. 1. 41. * Mark. 1x. 23. † Luk. xvii. 5.*

looven, en veele van hen worden langen tijd binnen d'engte hunner eenvoudigheid beslooten. Veele daerentegen krijgen ten eersten het ligt des verstands. Dog dit verstand zelf is niet in alle met de zelve scherpzinnigheid, of van gelijke kragte. En men vind'er een groot getal, die wel met geloove en verstand schijnen begaefd te zijn, maer dien 't ondertusschen gebreekt aen liefde: zoo dat zy, het gene zy door 't geloove en 't verstand zien, niet vast kunnen aenhangen: want men kan niet volharden in het gene men niet en bemint van gansch herte.

Ook is de gave der liefde zelf niet altijd zoodanig, dat alles wat tot hare volheit behoort, t'effens van den genen, die ze ontvangt, aenvaerd word. Want daer is een liefde, die door een andere liefde kan overwonnen worden: en meenigmael verflauwt de liefde Gods door de liefde van de wereld, 'ten zy dat zy ontvlamd door den heiligen Geest, tot dien brand van yver is opgesteegen, die door geen koude kan uitgebluscht, nog door geen lauwigheid gestremd worden. Daerom, dewijl in deze onuitspreekelijke gave Gods de volmaektheit aller gaven, en gelijk het leven aller deugden is, zoo worden alle d'andere daer toe gegeven, op dat de geloovende ziel zoude hebben waer door zy haren yver mag aenzetten tot het betragten der volmaekte liefde. * Dewelke nadien zy niet

* I *Joan.* IV.

alleen uit Godt, maer Godt de liefde is, zoo maakt zy de genen, die zy met den vloedharrer genoegte vervuld heeft, standvastig en volhardend, en onverwinnelijk. Maer die de zoechtigheit van die wateren niet en kennen, en nog uit de beeken dezer wereld drinken, of alſchoon zy iets met d'uiterſte lippen uit de ſpringbron des levens geproefd hebben, * egter nog genoegten vinden zig uit den gouden beker van Babel dronken te zuipen: die worden door hunne vrye verkiezinge bedroogen, en vallen door hunnen eigen wille: en indien zy in die onagtsaemheit volharden, zoo berooven zy zig zelve van het gene zy ontvangen hadden. Want zonder de liefde kan ligt alle goedt verlooren worden, † t welk dog zonder de liefde niet en mag baten.

* *Openb.* xiv. xvi. † *I. Korinth.* xiii.

IV. HOOFDSTUK.

Dat wy ons van Godt afkeeren, koomt niet uit de godlijke ſchikkinge, maer uit onzen eigen wille. Overzulks is het een verdienſte van den menſch dat hy blijft ſtaen, om dat hy ook heeft kunnen vallen. De goedheit Gods heeft niet alleen in't werk geweest om de heiligen, maer ook om d'ondegenden voor den zondvloed t'onderwijzen. Ten tijde van den zond-

zondvloedt, en naderhand tot Christus toe, zijn de werken der godlijke genade geopenbaerd, en de wonderdaden der Christelijke genade voorafgebeeld.

Het gene wy nu beknoptelijk en in het kort verhandeld hebben, moet daer toe dienen, dat wy voor zeker weten dat geen geloovige van Godt verlaten word, die van hem niet afwijkt: en dat niemands val of bederf door het goddelijk beschik gesteld is. Maer dat het veelen, die nu 't gebruik en 't overleg der reden hebben, daerom vrystaect af te wijken, op dat het hen tot belooninge zoude strekken, niet te zijn afgewéken: en op dat het gene niet anders dan door de medewerkinge van den geest Gods kan gedaen worden, aen hunne verdiensten zoude worden toegerékend, door welker wille het konde nagelaten worden. Welke wil in de quade werken kan alleen zijn, maer in de goede niet alleen kan wezen. Want alhoewel het volgens de natuer van den mensch is, dat hy goed van wille zy: zoo word dog de bedorvenheit, die door den quaden wille in de natuer is ingebrooken, niet door de kragt der nature, maer der genade overwonnen.

Dus wierd dan het eerste volk Gods door Gods geest bestierd: en het onthield zig door d'onderwijzinge des heiligen Geests van de gemeenschap en de zeden van dat vloekwaerdig

dig volk, 't welk reeds als by vooroordeel afgekeurd was: houdende zig afgescheiden en buiten vermenginge van die vleeschelijke menschen: welker ondeugendheden de langmoedigheid Gods zoo lang verdroeg, als de goeden, door het vermijden van het quaedt, hem konden behagen: maer wanneer ook de goeden door het navolgen der boozen bedorven waren, en alle de wereld door een afvalligen wille tot de zelve ondeugd famenspande, zoo zijn zy door het zelve vonnis weggenoomen, die door de zelve godloosheit, uitgenoomen het huis van Noë, besmet en ontheiligd waren.

Maer de goedheit Gods heeft ook dat gedeelte niet onbrooken, 't welk in de liefde niet blijven staen, maer van den eersten af door 't vergift der duivelsche wangunst opgeswollen is. Want ook den Hoofdman van het ondeugend volk, die nijdig over de deugden van zynen heiligen broeder, met een moorddadig herte op zijn leven uit was, gewaerdigt zig de Heer door een vaderlijken raedt tot bedaren aen te manen, als hy tot Kaïn zegt: * *Waerom zijt gy misnoegd? Waerom is uw aengezigt vervallen? Doet gy niet qualijk, als gy wel of fert, en niet wel en deilt? Houd u gerust. Want hy is u toegenegen, en gy zult'er overgebieden.* Leg af, zegt hy, dat misnoegen, uit een afgunstige nijdigheid ontstaen, en blus

uit

* Schepp. iv. 6.

uit de vlammen van dien wreeden haet. Abel heeft u geen leedt gedaen, nog hy heeft u niet gehinderd, om dat hy my behaegt. Dat ik uwe giften verſmaedt heb, is niet door zijn verzoek geſchiedt, maer op mijn eigen oordeel: om dat gy het goed werk agteloos verrigt hebt. Uwe offerhande was wel geweest, indien gy wel gedeild had: weetende aen wien gy offerde, zoo moeft gy weten wat gy hem toefchikte. Gy hebt niet waerdelyk tuſſchen my en u gedeeld: want gy hebt het uitgelézenſte voor u zelveu gehouden. 'T is dan uwe miſſlag, en uwe eigen zonde: houd u geruſt, en ſtoor u niet tegen uwen broeder, die onnoozel is: wijt liever de ſchuld aen u zelveu. Gy moet de zonde geen heerſchappy over u geven, maer liever zelf over haer gebieden. Want door berouw en leedwézen zult gy u wagten van voord te gaen tot grooter miſdrijf, en gy zult van het gene, waer in gy tot uwe droefheit my miſhaegd hebt, gereinigd worden.

Als dan Godt aldus tot Kaïn ſprak, is'er wel aen te twiſfelen of hy wilde, jae hy deed ook, zoo veel tot die wijze van geneezinge genoeg was, dat Kaïn van die godlooze verwoedheit zoude aſtand doen? Dog de hardnekkige boosheit is onverſchoonlijker geworden, door het gene haer had moeten verbéteren. En Godt wiſt wel te voore tot wat einde het voornémen van dien uitzinnigen zoude

de

de uitbarften. Nogtans, hoewel de goddelijke weetenschap niet en konde misfen, zoo wierd egter de booze wil door geen noodfakelijkheid tot de zonde aangedrongen: tegen het opzet en d'uitwerkinge van welken wille, Abel wel had kunnen ongehinderd beschermd worden, 't en ware het Gode behaegd had met grooten lof zijner verdueligheit, dat de tijdelijke verwoedheit van den liefdeloozen broeder, den regtvaerdigen tot een altijddurende eere zoude ftrekken.

Wat belangt de nakoomelingen van dien broedermoorder, dat zig de goddelijke goedheit, hoewel zy naer de zeden van hunnen voorvader leefden, noit aen hen geweigerd heeft, dit zal eenyder ligtelijk bevatten, indien hy aenmerkt hoe voordeelich hen konde zijn zoo groote langmoedigheid Gods, zoo rijk een overvloedt van tijdelijke goederen, en zoo talrijke meenigte van hunne kinderen en vrugtbaer geflagte. Welke weldaden, of zy fchoon den verharden geen geneezinge nog beterniffe hebben toegebracht, zoo bewijzen zy dog dat hunne afkeerigheit niet uit de goddelijke fchikkinge, maer uit hunnen eigen wille quam.

Hoe groote werken nu der goddelijke genade, in de behoudeniffe van Noë met zijne zoonen en fchoondogteren, in dewelke als het zaedt aller volkeren bewaerd wierd, geopenbaerd

baerd zijn , maekt de heilige Schriftuer bekend : * wanneer in die wonder groote arke , die alle slag van gedierte , zoo veel'er tot herstellinge noodig was , konde bergen , de Kerk wierd afgebeeld , die alle slag van menschen tot zig zoude vergaderen : als door het hout en 't water , de verlossing door het kruis van Christus , en d'afwassching der herboortenisse gecopend word : als in die genen , welke uit die verwoestinge der wereld behouden zijn , de volheit aller volkeren gezégend word : als de gave der vrugtbaerheit vernieuwd , en de vryheit van alles t'eten dat men wilde , zijnde alleen het eten van verstikte dieren en van bloedt verboden , vermeerderd word : en als de veiligheid der behoudenisse in het getuigteken van den veelkoleurigen regenboog , dat is , in het teken der veelvuldige genade , heiliglijk bevestigd word . Welke geheimenissen en heiltekenen niet alleenlijk de weinige menschen van dat eene huisgezin , die'er toen waren , maer in hen alle hunne nakoomelingen tot onderrigtinge dienden : zoo dat het gene gedaen wierd om de voorouders t'onderwijzen , ook tot onderwijzinge der kinderen zoude nuttig wezen .

† Wanneer nu het menschelijk geslagt wederom sterk begon aen te wassen , en het getal der stervelingen op hunne groote meenigte

H

trots

* *Schep.* VII. VIII. IX. † *Schep.* XI.

trots en hoovaerdig, door een opstiegende laetdunkendheit het onbeschoft gevaert van hun swaer gebouw tot aen den hemel poogden op te trekken: hoe wonderlijk heeft dan de goddelijke regtvaerdigheid in het bestraffen en dempen dezer verwaendheit gehandeld: hebbende d'eene tale van die volkeren, die eerst alle elk-anderen verstaen konden, verward en verdeeld in twee en seventig verscheiden talen: op dat door het verschillig geroep d'eendragtigheid der werkluiden zoude gestoord, en aldus de dwaze onderneeming van dat bouwstuk gestackt worden: en dat de verkeerde vergadering bequamenlijk verspreidt zijnde, het aerdrijk overal met inwoonders zoude bevolken. Nu in dit werk der voorzienigheid Gods wierden de wonderheden der Christelijke genade voorbereidt, die alle deze verstrooide volkeren tot de samenhegtinge van dat gebouw stond te roepen, *daer zig voor Godt *alle knyen buigen, en alle tong belijdt, dat Jesus is in de heerlijkheit van Godt den Vader.*

Deze uitbreiding der genade, welke als de gestelde tijden zouden vervuld zijn, stond openbaer te worden, wierd nu met duidelijker tekenen aangewezen, als de belofte Gods aen Abraham gedaen wierd: † wanneer zijn tweevoudig geslagt, namelijk van den natuerlijken zoone, en van den zoone der belofte, by de

mee-

* Philip. 11. 10. † Schepp. xv.

meenigte van het zand, en van de sterren vergeleeken wierd: en wanneer d'oude man, die nu om d'onvrugtbaerheit zijner bejaerde huisvrouw buiten hope was van kinderen te teelen geloofde met een roemwaerdig geloove, dat hy door d'opspuitinge uit eenen zoone vader zoude worden van de geheele wereld, hem voorziende, jae nu beziende in zijn zaedt, die gezeidt heeft: * *Abraham heeft mijnen dag gezien, en hy is verblijdt geweest.* Door welk geloove als Abraham geregtvaerdigd wierd, zoo had hy nog het bevél der besnijdenisse niet ontvangen: † maer hy was nog natuerlijk *onbesneeden*, als hem het geloof gerékend is *ter regtvaerdigheit.* En het zelve geloof heeft het *teken der besnijdinge ontvangen*, in het lidt des lighaems, waer door het zaedt der voortteeling zoude koomen tot dat vleesch, in't welke de Zoone Gods, Godt het Woord, zonder vleeschelijk zaedt zoude vleesch worden, en uit de dogter van Abraham, de maegd Maria, gebooren worden: van welke geboorte zy alle tot deelgenooten zijn aengenoomen, die door den heiligen Geest in *Christus* herbooren, gelooven zouden het gene Abraham geloofd heeft.

* *Joan. VIII. 56.* † *Rom. IV. 10.*

V. HOOFDSTUK.

D'overvloeding der genade, die nu de wereld

vrugtbaer maekt, is niet altijd gevloedt met de zelve mildigheid. De menschen die nu gebooren worden, zijn van geen beteren aerd of inborst, dan die voor de koomste van Christus geweest zijn. Jae ten tijde zijner koomste was d'ondeugendheit kragtiger op dat de genade Gods openlijk zonde blijken.

Het gemelde geloof nu, eer die Nazact quam, van den welken tot Abraham gezeyd is: * *In uw zaedt zullen alle de volkeren der aerde gezégend worden:* wierd onder het volk van een geslagte gehouden, en de hope onzer verlossinge leefde by de ware Israëlieten. Want alhoewel'er ten tijde van de wet onder de vreemdelingen waren, die de waerheit zig gewaerdigde te verligten: die waren egter zoo weinig, dat het nauwlijks bekend is of zy'er geweest zijn. Nog daerom zijn die volkeren niet onschuldig, † *die vervreemd van het borgerchap van Israël, geen hope hebbende, en zonder Godt in deze wereld, onder de duisternissen der onwectendheit vergaen zijn:* om dat d'overvloeding der genade, die nu de geheele wereld vrugtbaer maekt, niet altijd met de zelve mildigheid afgevloedt is. Want d'onderwijzing is altijd met een zekere mate aen alle menschen van boven toegevoegd: die hoe-wel het een min rijke, en meer verborgen ge-
nade

* *Schepp. xxii. 18.* † *Ephes ii. 12.*

nade was, zoo was zy nogtans, gelijk de Heer oordeelde, genoeg voor sommige tot geneesmiddel, voor alle menschen tot getuigenisfe: op dat niet twijfelagtig, maer duidelyk zoude blyken, * dat 't en zy *waer de misdaedt overvloedig was, daer ook de genade overvloediger geworden was*, het geheel menschelyk geslagt als nog in de verblindheit van diergelijke ongodsdienstigheit zoude leggen.

Of is 't misfchien, gelijk veele snappen, dat'er in onze eeuwen menschen van beteren aerd en inborst, dan die der oude tijden, opgekoomen zijn: en dat de laetste tijden zielen hebben voordgebracht, die bequamer zijn tot de goddelijke gaven? 'T welk indien het al zoo was, zoo moest dit aen de goedheit van den Schepper worden toegeschréven, die den volkeren, welke stonden geroepen te worden tot het eeuwig leven, zoodanige herten zoude toebereidt hebben, die niet en zouden tegenstreeven. Edog daer is niets veranderd in de lighamelijke voordteeling, nog het geslagt der nakoomelingen was niet edelmoediger, dan dat van de voorouders: jae in tegendeel, hoe de voordzetting van 't geslagte, in de menschen van dien tijdt, als de Verlosser des werlds gekoomen is, trager was, hoe d'ondeugendheit meer in kragt was. Dit bleek uit de godloosheit der Joodsche woede. En hoe be-

H 3

quacm

* Rom. v. 20.

quaem dat gellagt tot het Evangelie van *Christus* was, gaven niet alleen de gemoederen van het volk, maer ook die van de Schriftgeleerden, van d'Oversten en de Priesters genoeg te kennen. Het was hen niet genoeg tegen * *het Lam Gods, die wegneemt de zonde des werelds*, tegen de getuigenisse der Wet, tegen de godspraken der Profeten, tegen d'ondervindinge der goddelijke kragtwerkingen, met oproerigheden, smaedheden, bespouwingen, kaekslagen, met handen, steenen, roeden, en eindelijk met de wreede kruisdoodt gewoedt te hebben: 't en ware zy ook de getuigen zijner Verrijzenisse met de zelve uitzinnigheid vervolgd hadden. Welke uitzinnigheid d' Apostelen, als zy van d'Overpriesters gegeeffeld waren, toonden dat in den Psalm van David voorzeidt was, daer zy zeggen: † *Heere, gy zijt die hemel en aerde, de zee, en al wat'er in is, gemaekt hebt: die door den heiligen Geest door den mond van onzen Vader David, uwen dienaer, gezeidt hebt: Waerom hebben de Heidenen gewoedt, en de volken ydele dingen vorenomen? De Koningen der aerde zijn opgestaen, en de Vorsten zijn te samen gekoomen, tegen den Heere, en tegen zijnen Gezalfden. Want in waerheit Herodes en Pontius Pilatus zijn met de Heidenen en't volk van Israël in deze stadt te samen gekoomen tegen uw heilig kind*

* *Joan. 1. 29.* † *Handel. 17. 24. Psalm 11.*

kind Jefus, dien gy gezalft hebt, om te doen 't gene uwe hand en uwe raedt gefchikt heeft te gefchieden.

Zoo zijn dan tot de bekendmakinge der genade Gods, die door zynen eeuwigen en onveranderlijken raedt ter zaligheid van alle volkeren gefchikt wierd, niet de voorgaende tijden als onbequaem afgewézen, maer dietijden daer toe verkooren, die zulk flag van volk hebben voordgebracht, welker woefte en eigenwillige boosheit, niet uit een goede dienstwilligheid, maer uit een woedende wreedheit, volftandig zoude uitvoeren *het gene de hand Gods en zyn raedt gefchikt had te gefchieden*: op dat Gods genade en zijne magt des te verwonderlijker zoude zijn, (die van zoo harde gemoederen, zoo verduisterde verftanden, en zoo afkeerige herten, zig een getrouw, onderdanig en heilig volk gemackt heeft: 'twelk niet door de wijsheit dezer wereld tot het licht der wijsheit Gods gekoomen is, maer door zijne gave, van dewelke d'Apostel Johannes aldus betuigt: * *Wy weten dat de Zoone Gods gekoomen is, en ons het verftand gegéven heeft om den waven Godt te kennen, en te zijn in zynen waven Zoone.*

Met deze getuigenisse koomt d'Apostel Paulus overeen, daer hy zegt: † *Dankende den Vader, die ons waerdig gemackt heeft om deel*

H 4

te

* I. Joan. V. 20. † Kolos. I. 12.

te hebben in d'erffnisse der heiligen in het ligt: die ons getrokken heeft uit de magt der duisternisse, en ons overgevoerd in het rijke van zynen welbeminden Zoone. En wederom elders: * Want wy waren ook eertijds onverstandig, ongehoorzaem, verdwaeld, aen veelerleide begeerlijkheden en wellusten onderworpen, in boosheit en afgunstigheid levende, haetwaerdig, en hatende elkanderen. Maer wanneer de goedertierenheit en de menschlievendheit van onzen Zaligmaker verscheenen is, zoo heeft hy ons, niet naer de werken der regtvaerdigheid, die wy gedaen hadden, maer naer zijne barmhertigheid zaliggemaekt, door het badt der wedergeboorte van den heiligen Geest: den welken hy rijkelyk over ons uitgestort heeft door Jesus Christus onzen Zaligmaker: op dat wy regtvaerdigd door zijne genade, naer de hope erfgenamen zouden worden des eeuwigen levens.

Konde het wel volkoomener, duidelijker en waeragtiger verklaerd worden, wat verdiensten Christus in de menschen gevonden heeft, wat voor zeden hy zig onderdanig gemaekt, en hoedanige herten hy tot zig bekeerd heeft: † als hy gekoomen is niet om de gezonden, maer om de zieken te geneezen; en niet om de regtvaerdigen, maer om de zondaers te roepen. ‡ Want het volk der Heidenen, 't welk in duister-

* Tit. III. 3. † Mat. IX. 12. ‡ Esaias LX. 2.

sternisse zat, heeft een groot licht gezien: en hen die in het duister en in de schaduw des doods zaten, is een groot licht verscheenen. De volkeren woedden, en waren vol misnoegen, de koningen rigtten geweld aen, de magten spraken tegen, de bygeloovigheden en dwalingen der geheele wereld wederstreefden. Maer uit die genen, welke wederstonden, woedden en vervolgden, vermeenigvuldigde *Christus* zijn volk: en door de boeyen, het pijnigen, en het dooden der heiligen, wierd het geloof versterkt, kreeg de waerheit d'overwinninge, en wierd het overvloedig gewas van den akker des Heere door de geheele wereld vermeerderd. Want daer wierd zoo groote standvastigheit van geloove, zoo vast betrouwen van hope, zoo een kragt van lijdsaemheit van den hemel gegéven, dat het vuer der liefde, 't welk de heilige Geest in de herten der Geloovigen ontvonkt had, geensins van de verdrukkers konde gebluscht worden: dewijl de genen die gepijnigd wierden, des te kragtiger in yver opbrandden: en die hen wreedelijk pijnigden, dikmaels met de zelve vlamme, die zy zогten te dempen, ontstooken wierden.

Door deze vlamme gloeyde de heilige Apostel Paulus, als hy zoo yverig en vrymoedig zeide: * *Dewijl wy dan geregtvaerdigd zijn door 't geloove, laet ons vrede hebben met Godt*

H 5

door

* Rom. v. 1.

door onzen Heere Jefus Christus: door wien wy ook toegang hebben door't geloove tot deze genade, in dewelke wy staen, en ons verheugen in de hope van de heerlijkheit der kinderen Gods. En dit niet alleen, maer wy verheugen ons ook in de verdrukkingen, wetende dat de verdrukking verduldigheid voordbrengt, de verduldigheid beproevinge, ende beproeving hope. En die hope beschaemt ons niet: vermits de liefde Gods uitgestort is in onze herten, door den heiligen Geest, die ons gegéven is. En wederom: *Wie zal ons dan scheiden van de liefde van Christus? Verdrukking, of benaudheit, of vervolging, of honger, of naektheit, of gevaer, of het swaerd? Gelyk'er geschréven staet. † Om uwent wille worden wy dagelijks ter doot gebragt: wy zijn geagt als schapen die ter slagtinge geschikt zijn. Maer in alle deze dingen zijn wy verwinnaers, door hem die ons bemind heeft. Want ik ben verzékerd, dat nog doot, nog leven, nog Engelen, nog Prinsdommen, nog tegenwoordige, nog toekomstende dingen, nog sterkte, nog hoogte, nog diepte, nog eenig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, in Christus Jefus onzen Heere. Deze liefde uitgestort door den heiligen Geest, heeft gemaekt dat de wereld der geloovigen de wereld der godloozen zoude verwinnen. Deze heeft de wreedheit van Ne-

ro,

* Rom. VIII. 35. † Psalm XLIII. 22.

ro, de woede van Domitiaen, en van veele Vorsten die hen gevolgd zijn, door het roemrijk einde van ontelbare Martelaren beschaemd en verbijsterd: terwijl *Christus* zijne navolgers door de vervolgingen der Koningen begiftigde met eerekransen van eeuwig onverwelkbare kroonen.

VI. HOOFDSTUK.

Dat Christus voor alle godloozen gestorven is. En dat de volkeren, dien het ligt van de genade des Zaligmakers nog niet verscheenen is, ten gestelden tijde tot het Evangelie zullen geroepen worden.

Daer is dan geen reden om te twijfelen, of onze Heer *Jesus Christus* is voor de godloozen en de zondaren gestorven: van welker getal indien'er iemand vry gevonden is, zoo is *Christus* niet voor alle gestorven. Dog *Christus* is t'eenemael voor alle gestorven. Niemand is'er dan onder alle menschen, die voor de verzoeninge, welke door het bloedt van *Christus* geschiedt is, geen zondaer of godlooze geweest is, volgens 't gene d'Apostel zeyt: **Want waerom is Christus in den tijdt, als wy noch swak waren, voor godloozen gestorven? Want nauwlijks sterft iemand voor*

een

* *Rom.* v. 6.

een regtvaerdigen: egter zoude mischien iemand onderneemen voor een goeden te sterven. Maer hier in doet Godt zijne liefde tot ons uitschijnen, dat in den tijdt, als wy nog zondaers waren, Christus voor ons gestorven is. Veel te meer dan zullen wy, nu geregtvaardigd zijnde door zijn bloedt, door hem behoedt worden van de gramschap. Want zijn wy, als wy vyanden waren, met Godt verzoend door de doodt van zijnen Zoone: veel te meer zullen wy, nu verzoend zijnde, behouden zijn in zijn leven.

De zelve Apostel zegt in den tweeden Brief aen die van Korinthen: * De liefde van Christus dringt ons: bevroedende dat zoo'er een voor allen gestorven is, zy dan alle gestorven zijn. Dog Christus is voor allen gestorven: op dat de genen die leven, niet meer voor zig zelve leven, maer voor den genen die voor hen gestorven, en verreezen is. Laet ons ook hooren wat hy betuigt van zig zelve: † 'T is, zegt hy, een waeragtig woord, en allesins aenneemens waerdig: Dat Jesus Christus in deze wereld gekoomen is om de zondaren zalig te maken, van dewelke ik d'eerste ben. Maer daerom heb ik barmhertigheid verkreegen, op dat Jesus Christus in my, die d'eerste ben, alle langmoedigheid zoude toonen, tot een voorbeeld der genen die in hem gelooven zullen ten eeuwigen leven.

Het

* 11. Kor. v. 14. † 1. Tim. I. 15.

Het zy dan besneedenen, 't zy onbesneedenen, zy waren alle in de banden der zonde, en de zelve schuld had ze alle bevangen: 'en of wel d'een meer, d'ander min ondegend was, zoo konde dog niemand zonder de verlossing van *Christus* zalig worden. Welke verlossing zig de geheele wereld door ingevoerd heeft, en aen alle menschen zonder onderscheid bekend geworden is. Wánt op den Vijftigsten dag naer dat Paeschfeest, op't welke het ware Lam zig ten offer aen Godt had opgedragen, als d'Apóstelen en die met hen eendragtig waren, vervuld met den Heiligen Geest aller volkeren talen spraken, zoo quam'er een meenigte van allerhande slag van menschen, door dit wonderwerk aengedrèven, te samen: op dat in de genen die daer tegenwoordig waren, de geheele wereld het Evangelie van *Christus* zoude hooren. * *Daer waren, gelijk'er geschrèven staet, te samen gevloedt Parthers en Meders, Elamieters en inwoonders van Mesopotamien, van 't Joodsche land en Kappadocien, Pontus en Asien, Frygien en Pamfijlien, Egypten en't land van Lybien by Kyrenen, en aenkoomelingen van Romen, zoo Jooden als Joodbekeerlingen, Kretensers en Arabiers, hoorende in hunne talen Gods groote daden verkundigen: welker getuigenis ook onder de volkeren, die verre afgelègen waren, wijds en*

zijds

* *Handel. II. 9.*

zijds zoude voordloopen. Tot uitwerkinge van welke zake wy gelooven dat door de voorzienigheid Gods de wijde uitbreiding van 't Roomsche rijk toebereid was: op dat de volkeren die tot d'eenigheid des lighaems van *Christus* stonden geroepen te worden, zig al vooraf onder de verbintenisfe der zelve ongodsdienstigheid zouden vereenigen. Hoewel de Christelijke genade zig niet en houdt binnen de zelve palen, die het Roomsche gebiedt besluiten: en dat zy nu al veele volkeren aen den rijkstaf van het kruis van *Christus* onderworpen heeft, die Rome door hare wapenen nog niet getemd heeft. Welke stadt ook egter, om d'uitmuntendheit van het Apostolisch priesterdom, meer uitgebreid is door de vaste burgt van haren godsdienst, dan door den throon van haer gebiedend vermoogen.

Nu of het zoo mogt wezen: * gelijk wy weeten dat'er sommige volkeren tot de gemeenschap der kinderen Gods, die zy eerst niet en kenden, zijn aengenoomen: dat'er ook alsnog in d'uiteerste gewesten der wereld eenige zijn, dien het licht van de genade des Zaligmakers nog niet verscheenen is, wy twijfelen niet of daer is ook voor zoodanige geslagten door Gods verborgen oordeel een tijdt van roeping geschikt, wanneer zy't Evangelie, 't welk zy nog niet gezien hebben, zullen hooren en omhelzen. Ondertusfchen word die bedeiling der algemeine

meine hulpe, die altijd aen alle menschen van den hemel gegeven is, hen niet geweigerd: hoewel de menschelijke natuer met zoo diepe wonde gequetst is, dat d'eigenkeurige beschouwing niemand ter kennisse van Godt volkomenlijk onderwijzen kan, 't en zy het ware ligt de belommeringe des herte doe verdwijnen: welk ligt de regtvaerdige en goede Godt, door een onnaspoorlijk oordeel, in de voorgaende eeuwen zoo niet uitgestort heeft, als hy wel gedaen heeft in de laetste tijden. Waer van ook de heilige Apostel *Paulus*, schrijvende aen die van Kolossen, aldus spreekt: * *Het geheim dat van alle eeuwen, en voor alle geslagten verborgen geweest, maer nu geopenbaerd is aen zijne heiligen, aen dewelke Godt heeft willen bekend maken den uitmuntenden rijkdom van dit geheim onder de Heidenen, dat is, van Christus, die onder ons is.*

* Omtrent den tijdt vanden Schrijver dezer Boeken zijn de Skotten tot *Christus* bekeerd, door den dienst van Paus Cœlestijn, die *Palladius* tot Bisshop van dat gewest aenstelde. Zie Prosper in het Boek tegen den Redenwisselaer aen 'tXLI. Hoofddeel.

* *Kolos 1, 26.*

IV. HOOFDSTUK.

*In de voorleeden eeuwen was de genade van Christus voor de volkeren verborgen:
niet*

niet nogtans voor de Profeteen. Godt wilt ten allen tijde dat alle menschen zalig worden, of door algemeine, of ook door bezondere gaven.

Is dan dit geheim ook den Profeten onbekend geweest? En wisten de genen, door dewelke de heilige Geest gesproken heeft, de dingen niet die door hen verkundigd wierden? Ik mein gansch niet dat dit zoo verstaen moet worden: maer wel dat het geheim voor de volkeren verborgen was, 't welk de Heer, als het hem beliefte, en dien 't hem beliefte, geopenbaerd heeft. Want van de roeping der Heidenen, die Gods volk niet en waren, en die hy eerst niet begenadigd had, maer nu begenadigt, word in het Tweedewetboek aldus gezeid: * *De Heer heeft het gezien, en hy is tot gramschap ontfteeken, om dat hem zijne zoonen en dogteren getergd hebben. En hy zeide: Ik zal mijn aengezichte van hen afkeeren, en doen zien hoe het in't uiterste gaen zal: want het is een verkeerd geslagt, en't zijn ongetrouwe kinderen. Zy hebben my jaloers gemaekt om het gene geen Godt is, en my getergd met hunne afgoden: ik zal hen ook jaloers maken over de genen die geen volk zijn, en over een onwijs volk zal ik hen tot toorne verwekken.* David zingt ook te voore hoe alle volkeren

Godt

* Deut. xxxi. 19.

Godt zullen aenbidden: * *Alle volkeren*, zeit hy, *zoo veele gy 'er gemaekt hebt, zullen koomen en voor u aenbidden, Heere: en zy zullen uwen naem verheerlijken.* En nog elders: † *En alle de koningen der aerde zullen hem aenbidden: alle volkeren zullen hem dienen.* En wederom: *Alle de stammen der aerde zullen in hem gezégend worden: alle volkeren zullen hem grootelijks looven.*

Esaias verkundigt almede diergelijke dingen, daer hy zeit: ‡ *En in de laetste dagen zal de berg des Heere openbaer zyn, en het huis Gods op den top der bergen: en hy zal boven de heuvelen verhéven worden, en alle volkeren zullen tot hem koomen.* Elders zeit hy: *De Heer der heirkragten zal alle volkeren op dezen berg wijn doen drinken met vroolijckheit: zy zullen gezalvd worden op dezen berg met welriekende zalve.* *Alle deze dingen zal hy den volkeren overgêven: want dit is het raedbesluit over alle volkeren.* En wederom: *De Heer zal zynen heiligen erm openbaren in 't aenzien aller volkeren: en alle de volkeren der aerde zullen de zaligheit zien, die van den Heere is.* En nog elders: *Zie de vreemdelingen zullen door my tot u koomen, en zy zullen tot u vlugten.* En wat lager: *De geslagten die u niet gekend hebben, zullen u*

I

aen-

* *Psalms. LXXXV. 9.* † *Psalms. LXXI. II. 17.*
‡ *Esaias II. 2. XXV. 6. LII. 10. LIV. 15. LV. 5.*

aenroepen: en de volkeren die van u niet en wisten, zullen u toevlieden. Van 't zelve slag is het gene door Osée voorzeidt is: * *Het zal geschieden, ter plaetse daer tot hen gezeidt was, Gy zijt mijn volk niet, daer zullen zy kinderen van den levenden Godt genaemd worden. En de kinderen van Juda en die van Israël zullen te samen vergaderen. En nogmaels: Ik zal begenadigen de gene die niet be-mind was: en ik zal zeggen tot het gene mijn volk niet en was, Gy zijt mijn volk: en dat volk zal zeggen: Gy zijt mijn Godt.*

En ten tijde der Apostelen, als die genen die uit de Besneedenen in Christus geloofden, meinden dat de Heidenen die onbesneedenen genaemd wierden, van de regtvaerdigmakinge der genade niet en konden deelagtig worden: zoo leert de heilige Apostel Petrus, hoe tusschen die twee volkeren geen onderscheid by Godt is, naer dat zy beide door 't geloove met elkander vereenigd zijn. † *Als ik begon te spreken, zeit hy, viel de heilige Geest op hen, gelijk hy ook op ons viel in 't begin. Toen wierd ik indagtig aen het woord des Heere, als hy zeide: Johannes heeft wel met water gedoopt, maer gy luiden zult met den heiligen Geest gedoopt worden. Indien dan Godt hen de zelve genade gegeven heeft, gelijk aen ons, als wy in den Heere Jesus Christus geloofd*

* Osée I. 10, II. 23. † Handel. XI. 15.

loofd hebben: wie was ik dog, om Godt te kunnen beletten? Als zy deze dingen gehoord hadden, hielden zy zig gerust, en verheerlijkten Godt, zeggende: Zoo heeft dan Godt ook den Heidenen bekeeringe ten leven gegeven. D'Apofteel Jakobus zeit ook van deze roeping der volkeren: * Mannen broeders, hoort my aen. Simon heeft verhaeld, hoe Godt de Heidenen eerstmael bezogt heeft, om uit hen een volk voor zijnen naem aen te neemen. En hier mede koomen de woorden der Profeeten over een, alzo 'er geschréven staet: Hierna zal ik wederkeeren, en ik zal het huis van David, dat vervallen was, wederopbouwen: en 't gene 'er van ingestort was, zal ik herstellen, en ik zal het wederopregten: op dat d' andere menschen, en alle de volkeren, over dewelke mijne naem aengeropen word, den Heere zoeken, zeit de Heer die deze dingen doet. Gods werk is hem van der eeuwigheit bekend.

Ook heeft die Simeon, wien van den heiligen Geest toegezeidt was, dat hy niet en zoude sterven, voor dat hy eerst den Gezalfden des Heere zoude gezien hebben, van de roeping aller volkeren, die in Christus geopenbaerd wierd, gesproken in dezer voege: † Nu laet, ó Heere, uwen dienaer naer uw woord in vrede gaen: want mijne oogen hebben gezien uwen Zaligmaker, den welken gy

I 2

bereidt

* Handel. xv. 13. † Luk 11. 29.

bereidt hebt voor het aenschijn aller volkeren, een licht tot verligtinge der Heidenen, en tot heerlijkheit uws volks van Israël. Door deze en andere getuigenissen der heilige Schriften word niet twijffelagtig aengetoond, dat die zeer rijke, magtige en goedertiere genade, door dewelke in den laetsten tijdt der wereld alle volkeren tot het rijk van Christus geroepen worden, in de voorige eeuwen in Gods geheimen raedt verborgen geweest is.

Edog waerom die genade voortijds met die ophelderinge, waer door zy nu aen alle volkeren bekend word, niet geopenbaerd is, zulks kan geen verstand bevatten, nog doorgronden, hoewel men egter niet anders gevoelen moet, of het gene wy van de goedheit Gods godvrugtelijk gelooven, * *Dat hy wilt dat alle menschen zalig worden, en tot de kennisse der waerheit koomen*, blijft altoos en in alle tijden waeragtig: naer die mate der bedei-linge, met welke Godt d' algemeine gaven door besondere gunsten weet aen te vullen: op dat de genen die van de genade beroofd zijn, over hunne ondeugendheit zouden bestrafte worden: en die door het licht der zelve uitblinken, niet op hunne verdiensten, maer op den Heere zouden roemen.

* I. Tim. II. 4.

VIII. HOOFDSTUK.

Tegenwerping, genoomen van de kinderkens, tegen deze woorden: DIE WILT DAT ALLE MENSCHEN ZALIG WORDEN. Dat Godt met de kinderen die verlooren gaen, regtvaerdelijk handelt, zoo wel in dit als in het toekomende leven, ter oorzaak van d'erfzonde. De goddelijke regtvaerdigheid beschikt aen yder de mate en bepalinge der ellende. Aen die kinderen word ook een algemeine genade gegéven, namelijk in hunne ouders. Daer is geen reden van klagen uit d' onderscheidinge der evenpligtige kinderen: maer de regtvaerdigheid Gods, en de genade van Christus doen zig alhier blijken. Godt wilt door d' algemeine genade t' allen tijde dat alle menschen zalig worden: dog door een bezondere genade wilt hy het maer van sommigen.

Op dezen weg van verklaringe, die wel nauw, maer nochtans regt is, ontstaet ons geen kleine swarigheid uit de bemerkinge der kleine kinderen, die nog geen gebruik van reden hebben, waer door zy de weldaden van hunnen Schepper gevoelende, tot de kennisse der waerheit mogen naderen. En het schijnt niet dat zy over 't verzuimen der hel-

pende genade met regt te berispen zijn , dewijl zy natuerlijker wijze in die onweetendheit gesteld zijn , in dewelke zy zekerlijk geen weetenfchap kunnen aenneemen , nog eenige leeringe ontvangen.

Dewijl dan *Godt wilt dat alle menschen zalig worden* , hoe koomt dat 'er zoo een meenigte sprakelooze kinderen van d' eeuwig zaligheid vervreemd zijn , en dat 'er zoo veele duizenden van menschen in dien levens aenvang buiten het eeuwig leven gelaten worden: even als of zy maer ten dien einde in de wereld gebragt waren , van hem die niemand hatende geschapen heeft , op dat zy ter oorzake van het zondig vleesch , waer mede zy ter wereld gekoomen zijn , zonder pligt van eigen misdacdt in de banden van een schuld , die niet ontbonden word , zouden vallen. Wat kan 'er dieper verborgen , wat kan 'er wonderlijker wezen? Nog het betaemt niet te gelooven , dat de genen die het heilteken der wedergeboorte niet ontvangen hebben , tot eenig deelgenootfchap der Zaligen behooren. En 't is nog meer , jae tot verbaesfdheit toe te verwonderen , dat daer geen dacdt misdoet , daer geen vryewil wederstaet , daer de zelve ellende , gelijke fwakheit , en de zaek gemein is : nogtans in zoodanige evengelijkheid het oordeel niet even het zelve is : en dat de genen die afgekeurd en onterfd worden , zoodanig zijn
als

als de genen die aengenoomen en uitverkooren worden.

Egter zal zig ons hert over deze verhooldheit der onderscheidinge Gods niet ontroeren, indien wy met een hegt en standvastig geloove vasthouden dat alle d' oordeelen Gods regtvaerdig zijn, en niet en begeeren te weten, het gene hy gewild heeft dat zoude verborgen blijven: in voege dat als men niet en kan naspooren wacrom hy aldus oordeelt, het genoeg zy dat men weete wie het oordeelt. Hoewel die zaek zoo onverstaebaer niet en is, of wy kunnen 'er nog al cenige onderrigtinge van krijgen, zoo wy dog het gene kennelijk is, met de stille bemerkinge van een zedig gemoedt willen beschouwen. Want als wy bemerken onder de Heidenen, onder de Jooden, onder de Kettters, en zelfs onder de Christene Katholijken, hoe groote meenigte van kinderkens dat 'er verlooren gaen, die het zeker is dat zy, zoo veel hunnen eigen wille aengaet, geen goedt nog quaedt gedaen hebben: zoo leeren wy dat over hen dat vonnis blijft, 't welk het menschelijk geslagt door d' overtreedinge van den eersten vader gekreegen heeft: en als de strengheit van dat vonnis ook omtrent de zoodanigen niet ingetrokken word, zoo blijkt daer uit hoe groot die zonde geweest is. Ook zouden wy denken dat zy alle onschuldig gebooren wierden, 't en

ware het ook den kinderen nadceelig was niet herbooren te worden.

Nu wegens het ontijdig afsterven valt 'er niet te klagen, vermits de sterfelijkheid eens door de zonde in onze nature ingedrongen zijnde, zig allen dag van ons leven onderworpen heeft. Want indien 'er een tijdt was in welken de mensch geensins konde sterven, zoo zoude hy eenigsins kunnen gezeid worden onsterfelijk te wezen. Maer noit is de bederfenis zoo zcer aen d' onbederfenise deelagtig, of het gene eens moct ten onder gaen, is al tijdt aen de bewijkinge onderworpen. D' ingang van dit leven is het begin van de doot: en zoo haest onze levenstijdt begint aen te wassen, begint hy ook af te neemen. En indien 'er eenige tijdt word toegevoegd, die koomt 'er niet by om te blijven, maer hy gaet door om te niet te worden. Het gene dan van den dag zijns acnvangs sterfelijk is, op wat dag het ondergaet, 't is niet tegen de wet der sterfelijkheid dat het nedervalle: en noit is het den zoodanigen nader te kunnen leven, dan te kunnen sterven.

Dog alhoewel aller menschen sterfelijkheid uit eene oorzake voordgesprooten is, zoo word nogtans de bederflijke natuer niet in eene, maer in veelerhande swakheden gewenteld. En niet alleen de jaren, de maenden, en de dagen; maer ook alle d'uren, en de stonden van het
men-

menschelijk leven, zijn aen ziekten, swakheden en wonden onderhévig. Nog daer is geen soort van doodt, of geen slag van sterven, die onder het algemeen getal der sterfelingen niet aen eenig deel te beurte valt. * Want *het sware juk blijft op Adams kinderen, van den dag des uitgangs uit het lighaem huns moeders tot den dag der begravinge in de moeder van allen.*

Egter heeft het gewigt van dat harde juk de kinderen van Adam zoo niet overvallen, of de goddelijke regtvaardigheid heeft het zelve een mate gesteld, hebbende de sterflijke menschen aldus aen de wetten der sterfelijkheid onderworpen, dat hy niet en heeft nagelaten de zelve door zijn vermoogen te matigen. Anders zouden zy alle in alle d' ellenden verval len, om dat zy aen die alle door den algemeinen val alle zouden onderworpen zijn. Dog de Heer heeft door het verscheiden bedeilten der algemeene ellende, te sammen zijne goeder tierenheit en bestraffinge willen oeffenen: en hy heeft het zoo beschikt, dat hy in de zelve schuld van alle menschen zoude vinden 't gene hy barmhertig zoude vergéven, en ook 't gene hy regtvaardig zoude doen betalen. Vermits nu de regtvaardige en almoogende voorzienigheid Gods onophoudelijk over alles oordeelt, en dat niemand in deze wereld kooft,

I 5

nog

* *Ekkles. XL. I.*

nog uit de wereld vertrekt, 't en zy door dien opgang en ondergang, die de Bestierder aller dingen naer zijne verhoolen kennisfe en wijsheit beslooten heeft, gelijk 'er geschréven staet in het bock van Job: * *Wie weet niet dat de hand Gods dit alles gemaekt heeft, in wiens hand de ziel is van al wat leven heeft, en de geest van aller menschen vleesch?* en nogmaels: † *Kort zijn der menschen dagen: en zijne dagen zijn by u geteld:* Wie zal dan de redenen zijner werken en raedbesluiten durven onderzoeken?

Want het is ondoorgrondelijk en zeer verborgen, wacrom de staet en gelegendheit van de menschen door zoo veele verschillende gedaenten onderscheiden is. Den eenen plaegt een langjarige swakheit van kinds beenen af tot zijne oude dagen, en hy laet niet naer tusfchen gedurige smerten den tijdt zijner gestelde jaren te berciken. Den anderen verzelt een jeugdige kloekheit, en houdt hem frisch en gezond van kragten zelfs tot in zijne hooge jaren. Deze eindigt zijn leven als hy nog een kind is, een ander als hy nu jongeling geworden is. Daer zijn 'er die de mannelijke jaren niet en mogen halen: en sommigen is 't niet moogelijk zoo verre te koomen dat zy kunnen spreekén. Welke levens palen, die zoo veelvuldelijk verscheiden zijn, de swakke ster-
velingen

* Job. xii. 9. † Job. xiv. 5.

velingen niet zoo bitterlijk beproeven zouden, indien zy alleenlijk de rampen van het tegenwoordig leven te lijden hadden, en dat zy niet in eeuwige ellenden vielen, die zonder het waschbadt der wedergeboorte van hier scheiden.

Dog dewijl zoo wel d' oorzaak der gaven die de genade vergunt, als der ellenden die de natuer verdient, ons ondoorgrondelijk is, zoodat ons zelf de moeyelijkheid dezer diepzinnigheid tot onzen Schepper. En als wy onderzoeken: * *Hoe by wilt dat alle menschen zalig worden*, die niet aen alle menschen den tijd verleent, in welken zy door een vrywillig geloove zouden bequaem zijn om de genade t'ontvangen? Zoo agt ik dat het niet ongodvrugtig is te gelooven, nog ongerijmd de zake aldus te bevatten, dat die kinderen van weinige dagen behooren tot dat gedeelte der genade, die altijd aen alle volken gegeven is: dewelke indien hunne ouders wel gebruiken, zoo zouden zy ook door hen geholpen worden. Want d' opkoomste van alle kleine kinderen, en alle die eerste beginselen der alsnog redenlooze kindsheit, leggen onder het bestier en welbehagen van eens anders wille, en zy kunnen geensins dan door den dienst van anderen geholpen worden: by gevolg is hun deelgenootschap met de genen, door welker

regte

* I. *Tim.* II. 4.

regte of verkeerde hertstogten zy bestierd worden. Want gelijk zy door eens anders belijdenisfe gelooven, zoo zijn zy ook door eens anders ongeloovigheid of verzuimenisfe ongeloovig. En dewijl zy zelf geen begeerte, nog van het tegenwoordige, nog van het toekomstende leven gehadt hebben: zoo gelijk het hen eigen geworden is gebooren te zijn, zoo word het hen ook eigen niet te zijn herbooren.

Nu gelijk omtrent de bejaerden behalven die algemeine genade, die op een verborgen en min kragtige wijze aen de herten van alle menschen klopt, nog een besondere roeping door een meer uitmuntende werkinge, een rijkere gifte, en een meer vermoogende kragte, zig doet gevoelen: zoo openbaert zig ook de zelve verkiezing omtrent ontelbare kinderzens. Die wel den genen, die niet herbooren zijn, in d' ouders ook niet en heeft onbrooken: maer den genen die herbooren zijn, buiten d' ouders te hulpe gekoomen is: zoo dat 'er veele, die de godloosheit van hun eigen volk verlaten had, door den dienst en zorge van vreemden geholpen zijn: en dat zy door vreemdelingen gekoomen zijn tot de wedergeboorte, die hen door hunne eigen vrienden niet en stond bezorgd te worden.

Wie zal nu in dit werk der genade, 't en zy hy zeer ydel en laetdunkend is, over de
god-

goddelijke regtvaerdigheid klagen, om dat de Voorzienigheid niet alle kleine kinderen gelijkelyk bezorgt, en niet alle de prijkelen, die de herboortenisfe der ftervende beletten kunnen, of door hare magt afkeert, of door barmhertigheid voorkoomt? Dit zoude gewisfelijck over hen alle zoo gefchieden, indien het behoorde dat het dus gefchiedde. Dog men ziet genoeg, hoe groote onagtfaemheit het zoude baren in de herten der Geloovigen, indien 'er omtrent het doopen der kinderen niets van wegen iemands verzuim, nog van wegen hunne fterflijkheit te vreezen was: nadien het dog niet en zoude kunnen gebeuren, dat de zoodanigen van het doopfel zouden beroofd worden.

Door dit zoo onverlieslijk geluk der kinderens zoude dat dwalend gevoelen, 't welk tegen het Katholijck geloove durft verkundigen, dat de genade Gods naer de verdienften der menschen gegeven word, geweldig bekrachtigd worden. Want het zoude schijnen een zaak te zijn, die men d' onschuldige onnoozelheit naer alle billijkheit schuldig was, dat d'aenneeming tot kinderen niemand van hen voorbyging, als zy door geen misdaedt gebonden waren: en 't zoude dan niet ongodvrugtig zijn, 't gene door iemand van den doop der kleine kinderen gezeid is: *De genade vind daer iets om aen te neemen, maer de doop-*

doopvloedt niets om af te wasfchen. Edog alle leerlingen der waerheit verftaen wel dat die fpreuk verfoeyelijk is. En hier uit blijkt dat de genen die zalig worden, niet door verdienfte, maer door genade verloft worden: alzo het buiten twijfel is, dat zy verlooren gaen, die zonder doopfel fterven. Die nogtans niet en zouden verlooren gaen, indien zy niet aen een zeer fware zonde deelagtig waren. Maer nu word aldus door Gods verborgen, dog regtvaerdige onderscheidinge beide getoond, en wat de genade vergunt, en wat de fchuldige natuer verdient: op dat zig de hoovaerdigheid niet en verheffe tegen de gave, nog de naerftigheid ophoude tegen het gevaer te waken.

Het zy dan dat wy zien op de laetste, 't zy op d' eerfte, 't zy op de middelste eeuwen, 't is redelijk en godvrugtig te gelooven, dat *Godt wilt*, en altijd gewild heeft, *dat alle menschen zalig worden*: en dit word niet anders bewézen, dan uit die weldaden, en die voorzienigheid Gods, die hy aen alle geflagten in 't algemeen en zonder onderscheid verleend heeft. Want die gaven waren, en zijn zoo algemeen, dat door der zelve getuigenissen de menschen konden geholpen worden, om den waren Godt te zoeken: by welke gaven, die hunnen Schepper door alle eeuwen getuigden, een bezondere gunft van genade toege-

toegevoegd is Die hoewel zy nu overvloediger dan eertijds gegeven word , zoo heeft nogtans de Heer de kennisse van de redenen zijner bedelingen by zig zelveu gehouden , en in 't geheim van zijnen almoogenden wille verborgen. Welke indien zy allen menschen evengelijkljk toevloedden , zoo zouden zy niet verborgen zijn : en gelijk 'er geen twijfeling is omtrent d'algemeine goedertierenheit, zoo zoude 'er ook omtrent de bezondere barmhertigheid niets verwonderens waardig zijn : en dus zoude dan die algemeine genade wel plaetse hebben , maer niet deze bezondere.

Dog het heeft Gode behaegd , deze aen veele menschen te geven , en die andere van niemand te wederhouden : op dat uit beide blijke , dat het gene gegeven is aen een gedeelte , het geheele menschedom niet en is geweigerd : maer dat de genade in d'eene d'overhand gehadt heeft , en in d'andere de natuer weigerig geweest is. Want deze overvloedigere genade gelooven en bevinden wy in in dier voege magtig te zijn , dat wy ze geens agten gewelddadig te zijn , zoo dat al wat tot der menschen zaligheid gedaen word , door den wille Gods alleen zoude verrigt worden : dewijl ook zelfs de kleine kinderen door den dienst van eens anders wille geholpen worden.

I X. H O O F D S T U K.

Dat in alle regtvaerdigmakingen de genade wel voornamelyk uitmunt, dog de wil daer egerter bijgevoegd word: want de genade bereidt zig eerst den wille, als den ontvanger en bedienaer harer gaven. De toestemming van den wille word door de genade gebaerd, niet alleenlyk uit onderwijzinge en verlichtinge, maer ook uit bedreiginge en vreeze. Die door de genade Gods in Christus gelooven, kunnen ook niet gelooven: en die volharden, kunnen van Godt afwijken. De belofte van de zegeninge aller volkeren word dagelijks aldus vervuld, dat de genen die verlooren gaen, geen regtvaerdige verschooninge vinden, en die behouden worden, op hunne regtvaerdigheit niet te roemen hebben.

De genade Gods munt wel voornamelyk uit in alle regtvaerdigmakingen, radende door aenwakkeringen, vermanende door voorbeelden, bedreigende met onheilen, aenzettende met wonderdaden, gévende verstand, voorkoomende met raedt, en 't herte zelf verlichtende, en met geneegendheden van geloove begavende. Maer de wil van den mensch word 'er ook agter en by gevoegd: die daer toe door de voorgenoemde hulpmiddelen opgewekt

gewekt is, op dat hy met de goddelijke werkinge in hem zoude medewerken, en dat hy zoude beginnen t'oeffenen tot verdienste, 't gene hy door het zaedt van boven ontvangen heeft tot opwekkinge. Zoo hy beswijkt, dat heeft hy uit zijne veranderlijkheit: zoo hy voordgang doet, dat kooft van de hulpe der genade. Welke hulp op ontelbare manieren, 't zy verborgene 't zy openbare, aen alle menschen word toegevoegd: en dat zy van veele verstootten word, kooft uit hunne eigen quaedwilligheit: dog dat zy van veele word aengenoomen, kooft en uit de goddelijke genade, en uit den menschelijken wille.

Het zy dan dat wy de beginselen, het zy den voordgang der geloovigen, 't zy ook het leven der genen die ten einde toe volharden, bemerken: geen slag van eenige deugd kooft ons te voore, die wy of zonder de gave der goddelijke genade, of zonder de toestemminge van onzen wille kunnen hebben. Want de genade brengt dit door alle slag van geneezen en helpen zelf te weege, dat zy in den genen dien zy roept, eerst den wille bereidt, als den ontvanger en bedienaer harer gaven. Want daer is geen deugd van menschen die niet en willen: nog men kan niet zeggen dat 'er geloof, hope of liefde is in de genen, welker goede toestemming van deze deugden vreemd is.

Nu deze toefstemming word niet alleenlijk door de vermaninge der leeraers en door d'opwekkingen der onderwijzinge, maer ook door de vrees gebaerd: Daerom staet 'er geschreven: * *Het beginsel der wijsheit is de vrees des Heere.* Deze vrees, met hoedanigen schroom en vervaerdheit zy ook word aengezet, doet niet anders, dan dat zy den genen, dien zy bevreesd maekt, ook willig maekt, en niet alleen willig, maer ook wijs. Daerom staet 'er ook. † *Zalig dien 't gegeven is de vreeze Gods te hebben.* Want wat is 'er zoo zaligmakend als deze vrees, die de moeder en de voedster der wijsheit is? Door wiens godzaligheid ook de wil godzalig is, die op de werkinge der genade, door de zelve vreeze voortgang doet, door welke hy begonnen heeft.

Als dan deze vrees ook door een geweld van grooten schrik word ingeschooven, zoo word de reden daer niet uitgedoofd, nog het verstand weggenoomen: maer veel eer word die duisternis, welke de ziele drukte, verdréven: op dat de wil, die eerst verdraeyd en gevangen was, regt en vry worde. Daerom gelijk het gemocdt niets van de deugd inneemt, 't en zy het een strael van het ware licht ontvangen heeft: zoo brengt de genade den genen dien zy roept geen nut toe, 't en zy dat zy d'oogen van den wille in hem opene. De-
ze

* *Spreuk. ix. 10.* † *Ekkles. xxv. 15.*

ze wil is in veele menschen, gelijk hier boven aengetoond is, van het eerste begin af zeer vyerig, en word verrijkt met grooten aenwas: dog in veele anderen neemt hy traeg en langsaem toe, en bereikt nauwlijks dien wasdom, dat hy een bequame vastigheit heeft om te volhardan.

De Heer zeit wel: * *Niemand koomt tot my, 't en zy de Vader, die my gezonden heeft, hem trekke.* Dog dit word gezeid, op dat wy zouden weeten, dat wy het geloove, zonder 't welke niemandt tot *Christus* koomt, door de gifte des Vaders hebben, volgens 't gene ook tot den Apostel *Petrus* gezeid is: † *Zalig zijt gy Simon Jans zoone: want vleesch en bloedt heeft u dit niet veropenbaerd, maer mijn Vader die in den hemel is.* Die in de herten der genen die getrokken worden, gemackt heeft dat zy zouden gelooven, en gewerkt heeft dat zy zouden willen. Want daer zoude niets zijn, waer by zy konden getrokken worden, indien zy niet en volgden door 't geloove en den wille: want die niet en gelooven, worden dog niet getrokken, nog koomen niet: en die niet toestemmen, naderen niet by, maer wijken af. Zoo dan die koomen, worden door liefde geleid: want zy zijn bemind, en zy beminnen; zy zijn gezogt, en zy zoeken; en het gene Godt be-

K 2

geerd

* *Joan. vi. 44.* † *Matth. xvi. 17.*

geerd heeft dat zy zouden willen, dat hebben zy ook gewild.

Godt geeft het willen zelf om hem te gehoorzamen in dier voege, dat hy egter ook van de genen die staen te volharden, die veranderlijkheit niet wegneemt, waer door zy kunnen niet willen. Anders had noit iemand der Geloovigen van het geloove afgeweeken: de begeerlijkheit zoude niemand verwinnen, 't verdriet niemand onder de voet werpen, de haestigheit niemand overmeesteren: niemands liefde zoude verflauwen, niemands lijdsaemheit gebrooken worden: en niemand zoude de genade, die hem gegeven is, verwaerloozen. Maer om dat deze dingen kunnen gebeuren, en dat het een zeer ligte en vaerdige zaak is, tot de toestemminge in deze bekooringen af te dalen, zoo moet die stem des Heere tot d'Apostelen in d'ooren der Geloovigen altijd klinken: * *Waekt en bidt, op dat gy niet en valt in bekooringe.* Alwaer indien hy de Discipelen alleenlijk tot waken, en niet seffens ook tot bidden vermaend had, zoo zoude het schijnen dat hy alleen de kragten van den vryen wille aengepord had. Maer als hy 'er byvoegt, *En bidt*, zoo leert hy genoeg dat het een gave van den hemel zoude zijn, als zy ook al wakende door den stormwind der bekooringe niet overwonnen wierden.

Zoo

* *Matth.* xxvi. 41.

Zoodanig is ook het gene hy zeit: * *Simon, Simon, zie de Satan heeft verzogt, om u luïden te ziften als de tarwe: maer ik heb voor u gebéden, op dat uw geloof niet en beswijke: en gy, wanneer gy zult bekeerd zijn, versterk uwe broeders. En: Bidt dat gy niet en valt in bekooringe.* Indien dan het geloof van zoo grooten Apostel zoude besweeken zijn, 't en ware *Christus* voor hem gebéden had, zoo was 'er buiten twijfel in hem een veranderlijkheit, die in de bekooringe konde waggelen: en zoo was hy nog door de deugd van volhardinge zoo vast niet bevestigd, dat hy nu aen geen gevaer meer onderworpen was. Want hem trof ook naderhand zoo sware ontfeltenis, dat hy in het huis van Kajafas door het vragen van een dienstmaegd verbaefd zijnde, zoo verre gebragt is, dat hy *Christus* met wien hy beloofd had te willen sterven, den moedt hem ontfakkende, tot driemael toe verloochende.

Nu de gene, die het verbaefd gemoedt van den Apostel alsdan niet met menschelijke, maer met goddelijke oogen aenzag, en door de kragt van zijn gezigte tot vloedende tranen van boetvaerdigheit verwekte, konde wel deze standvastigheit van gemoedt aen zijnen voornaemsten Discipel gegéven hebben, dat gelijk den Heere zelf geen ding afschrikte van het besluit

K 3

zijns

* *Luk. xxii. 31. 40.*

zijns lijdens te volbrengen, zoo ook alsdan den heiligen *Petrus* geen vrees zoude overwonen hebben. Dog die volständigkeit was hem alleen eigen, die alleen waerlijk en kragtelijk konde zeggen: * *Ik heb magt om mijn leven af te leggen, en ik heb magt om het weder aen te neemen.* Maer in d'andere menschen, † zoo lang het vleesch begeert tegen den geest, en de geest tegen het vleesch, en zoo lang de geest wel gewillig, maer het vleesch swak is, kan geen onveranderlijke kloekheit van gemoedt gevonden worden: want het waerlijk volmaekt en vast geluk, is niet van dit, maer van het ander leven. Dog in d'onzekerheit van den tegenwoordigen strijdt, ‡ daer het geheele leven een bekooring is, en daer ook zelf d'overwinning tegen de hinderlagen der hoovaerdigheid niet veilig is, leeft men niet buiten gevaer van veranderinge.

En alhoewel de goddelijke bescherming aen ontelbare heiligen de kragt geeft om ten einde toe te volharden, zoo neemt zy nogtans niemand af het gene hen uit hen zelve tegenstrijdt: op dat in alle hunne onderneemingen en betragtingen het willen en 't niet willen altijd tegen elkanderen zouden strijden. Welken tegenstrijdt de zelve heilige *Petrus* ook zelfs in de laetste voltrekkinge zijner overwinningen

* *Joan. x. 18.* † *Gal. v. 17.* *Mat. xxvi. 41.* ‡ *Job. vii. 1.*

ningen gevoeld heeft. Want dit betuigt en zeit de Heer hem zelf: * *Voorwaer, voorwaer zeg ik u: Als gy nog jong waert, omgordde gy u zelven, en gy wandelde daer gy wilde: maer als gy zult oud geworden zijn, zult gy uwe handen uitstrekken, en een ander zal u omgorden, en u leiden daer gy niet en wilt. Nu dit zeide hy, te kennen gévende met wat doodt hy Godt zoude verheerlijken.* Wie zal dan twifelen, wie zal niet verstaen, dat deze kloeke steen, † die van *Christus*, den voornaemsten steen, zijne kragt en zijnen naem ontvangen had, altijd die begeerte gehad heeft, dat hem de standvastigheid om voor *Christus* te sterven zoude gegeven worden? Evenwel was de tegenstrijdt der bevreesdheit zoo onvermijdelijk, dat die man, die zeer begerig was na de marteldoodt, wel voorzicdt wierd de verwinnige in het lijden te zullen behalen, maer egter niet zonder bekooringe van vreeze.

Zoo dat met reden niet alleen van de beginnende, maer ook van de geoeffendste heiligen Godt eenpaerlijk gebeden, en tot hem gezicdt word: † *Leid ons niet in bekooringe. Maer verlos ons van den quade.* Want het word hen allen, die in 't geloove en de liefde volstandig blijven, van hem gegeven dat zy in

K 4

de

* *Joan. XXI. 18.* † *Matth. XVI.* ‡ *Mat. VI. 13.*

de bekooringe niet overwonnen worden: * *op dat dieroemt, op den Heere roeme.* Daer egter Godt dezen roem ook toeschrijft aen de genen, dien hy hem mededeilt: in voege dat hoewel zy door de hulpe Gods zijn blijven staen, om dat zy nogtans in zig zelve hadden waer door zy konden vallen, het hunne verdienste is dat zy standvastig gebleeven zijn. Zoo dan gelijk de genen die 't geloove hebben, geholpen worden om daer in te volharden: zoo worden ook de genen die nog niet en gelooven, geholpen op dat zy gelooven zouden. En gelijk die eerste in hun vermoogen hebben, te kunnen afwijken; zoo hebben deze laetste ook in hun vermoogen, niet te koomen. En aldus blijkt het dat door verscheiden en ontelbare wegen † *Godt wilt dat alle menschen zalig worden, en tot de kennisse der waerheit koomen.* Dog die koomen, worden bestierd door de hulpe Gods: die niet en koomen, wederstaen door hunne hardnekkigheid.

Maer al zijn 'er veele die hunne duisternisse liefhebben, en het helder licht der waerheit niet aenneemen: veele ook die nu verligt zijnde wederom duister worden: ‡ *zoo blijft egter Gods woord in der eeuwigheit,* en daer mangelt niets aen de waerheit der belofte. Dageelijks koomt de voorgekende en beloofde meenigte

* I. Kor. I. 31. † I. Tim. II. 4. ‡ *Esaïas*
XL. 8.

nigte der volkeren binnen, en in het zaedt van Abraham worden alle geslagten, alle stammen en talen gezégend. * Want het gene de Vader den Zoone gegeven heeft, verliest de Zoon niet, en niemand kan het gene hy ontvangen heeft, hem uit de hand trekken. † *Het hegie grondwerk Gods staet vast*, en 't gebouw van den tempel, die eeuwig dueren zal, waggelt niet, zijnde de waeragtigheid en de barmhertigheid Gods over alle menschen uitgebreidt: door wien, het gene niemand geweigerd word, en 't gene hy niemand schuldig is, uitgewerkt word in de genen daer hy 't van beloofd heeft. ‡ *Want hy werkt het alles in allen.* Maer alles buiten twijfel dat regt en goed is. * *Want alle de wegen des Heere zijn barmhertigheid en waerheit.*

En gelijk de Heer voor alle tijden geweeeten heeft, hoe groote meenigte van menschen uit de geheele wereld het breede padt der dwalinge en des doods zoude ingaen: namelijk die of de gemeine gaven gebruikende, of door bezondere hulpmiddelen geholpen zijnde, egter van den weg der waerheit en des levens afwijken: zoo is hem ook altijd te voore bekend geweest hoe groot een getal van godvrugtigen, door de hulpe der genade, en door den dienst der gehoorzaamheit, tot d'eeuwige zaligheid

K 5

zoude

* *Joan. vi. en x. † 11. Tim. 11. 19.*
 ‡ *1. Kor. xii. 6. * Psalm. xxiv. 10.*

zoude behooren: op dat 'er niemand van de meenigte der beloofden afvallende, hy die door hunne deugdbetragtinge zig niet en zal vergiften, en hen zijnen bystand niet en zal onttrekken, die genen voor allen zoude verheerlijken, die hy uit allen heeft verkooren. Want de velerleide en onuitspreekelijke goedheit Gods heeft, gelijk wy overvloedelijk bewézen hebben, de menschen in 't algemeen t'allen tijde aldus bezorgd, en bezorgt ze nog in dier voege, dat niemand der genen die verlooren gaen, tot verschooninge kan zeggen dat het ligt der waerheit hem geweigerd is, en dat ook niemand op zijne regtvaerdigheit of deugd mag roemen: dewijl d'eene door hunne eigen ondeugendheit in de straffe vervallen, en d'andere door Gods genade ter zaligheit gebragt worden.

X. H O O F D S T U K.

Het eerste Hoofdstuk van het tweede Boek word herhaeld. D'algemeine goedheit Gods heeft in alle eeuwen alle menschen bygestaen: maer de bezondere genade alleenlijk de genen die zalig worden. Onder de Geloovigen zijn verscheidene trappen van de goddelijke gaven, en dit koomt niet uit hunne verdiensten, maer uit Gods regtvaerdig en verborgen oordeel. Niemand gaet onschuldig verlooren: dog alle d'uitverkoornen worden zalig.

lig. Het is niet te vergeefs, dat men arbeid om verdiensten van goede werken te krijgen, en dat men het gebed oeffent: alhoewel Gods voornemen over de zaligheid der uitverkoornen onveranderlijk is. De genade word den uitverkoornen gegeven, niet op dat zy zouden leedig zijn, of van geen vyand bestréden worden: maer op dat zy zouden weldoen, en den vyand overwinnen. De verkiezing neemt d'oeffeninge des gebeds niet weg: maer hare uitwerking word door het gebed en de goede werken uitgevoerd. Men kan van niemand voor 's levens einde verzékeren, dat hy in de gelukzaligheid der uitverkoornen zijn zal: en men moet van niemands bekeeringe, die gevallen is, wanhoopen.

HEt gene wy dan in het begin van dit tweede Boek te kennen gaven, dringen wy nu wederom aen: namelijk dat als men van het verborgen geheim der genade handelt, wy moeten vaststaen op die drie zalige en waeragtige leerstukken. Waer van het eerste belijdt, dat het eeuwig en eigen aen de goddelijke goedheit is, * Dat zy wilt dat alle menschen zalig worden, en tot de kennisse der waerheit koomen. Het tweede voegt 'er by, dat alle mensch die zalig word, en die tot de kennisse der

* 1. Tim. II. 4.

der waerheit koomt, door Gods hulpe geholpen en bestierd word: en ook bewaerd, op dat hy in * 't geloove, 't welk door de liefde werkt, volharde. Het derde betuigt matelijk en omzigtelijk, dat men alle de reden van den wille Gods niet en kan begrijpen, en dat veele oorzaken der goddelijke werken voor het menschelijk verstand verborgen zijn: zoo dat als 'er in de tijden, in de volkeren, in de geslagten, in de kleine, 't zy gebooren 't zy ongebooren, kinderen eenige dingen bemerkt worden, die verscheidenlijk of zonderling opmerkelijk geschieden, wy niet en twijfelen of dat zijn van 't getal dier zaken, die de regtvaerdige en barmhertige Godt niet gewild heeft dat in dit vergankelijk leven zouden bekend zijn. Het welk wy moeten denken dat tot onze nuttigheit geschikt is, die nu behouden zijn: op dat gelijk wy, voor wie Godt bereidt heeft het gene geen oog gezien, nog oor gehoord heeft, en 't welk geen mensche in gedagten gekoomen is, standvastelijk gelooven dat wy zien zullen 't gene wy nog niet en zien, wy ook verduidelijk verwagten zouden dat wy verstaen zullen 't gene wy nog niet en verstaen.

Indien dan de listige quaedaerdigheid ophoudt, en de laetdunkende vermeetelheit maer geruft blijft zoo is 'er geen reden van strijdt meer overig: naer dat wy deze dingen, zoo
ik

* Gal. v. 6.

ik mein, behoorlijk verhandeld hebben : nog het is niet noodig, dat wy ons voordaen met eindelooze zintwiflingen bezighouden. Want wy hebben, zoo veel de Heer ons geholpen heeft, tragten te bewijzen, dat niet alleen in de laetste tijden, maer ook in alle de voorgaende eeuwen, de genade Gods alle menschen heeft bygestaen, met een gelijke voorzienigheid en algemeine goedheit, maer met verscheiden werkinge en ongelijke mate: want, het zy bedektelijk, het zy openlijk, * *hy is, gelijk d'Apostel zegt, de zaligmaker van alle menschen, voornamelijk van de geloovigen.* Welke uitspraek van scherpzinnige kortheit, en te gelijk van groote kragte, indien zy met bedaaerde zinnen overwoogen word, dit geheele geschil, waer van wy gehandeld hebben, ten einde brengt. Want als hy zegt: *Die de zaligmaker van alle menschen is*: zoo bevestigt hy dat Gods goedheit algemeen over alle menschen is. En als hy 'er byvoegt: *Voornamelijk van de geloovigen*: zoo toont hy dat 'er een gedeelte van het menschelijk geslagte is, 't welk door de verdienste des geloofs van Godt ingegeven, tot d'opperste en eeuwige zaligheid door besondere weldaden word aengevoerd: 't welk dog geschiedt zonder eenige ongerechtigheit van den regtvaerdigen en barmhertigen Godt, wiens oordeel in deze schikkingen

* *I. Tim. IV. 10.*

kingen niet met laetdunkendheit moet onderzocht, maer met een eerbiedig ontzag moet geprezen worden.

Want ook onder het geloovig volk, gelijk nu te voore reeds getoond is, worden niet aen allen de zelve, nog gelijke gaven gegeven: en de schael der goddelijke giften deilt zeer ongelijk, ook alvoor dat 'er eenig gewigt van menschelijke verdiensten inkomt. En indien wy over het oordeel der lighamelijke ouders niet en durven klagen, als zy eenige hunner kinderen, voor dat zy nog hunne zeden onderzocht, of den dienst hunner kinderlijke liefde beproefd hebben, met een bijzondere toegeneegendheit omhelzen: indien ook de heeren het vry beschik hebben over hunne dienstknegten, en hy van niemand met regt berispt word, die 'er uit de zelve afkoomste zig eenige verkieft, die hy met meerdere gunst vereeren, en deftiger onderwijzen wilt: mag men dan over de goedertieren billijkheit van den oppersten Vader en den waren Heere klagtig vallen, om dat in zijn groot huis alles op ontelbare wijzen verscheidenlijk beschikt word: en dat daer niemand iet goeds heeft, 't welk hy niet gegeven heeft, zy niet alle met de zelve deugden versierd, of met de zelve genadegiften verrijkt zijn. Nog wy kunnen d'oorzake dezer verscheidenheit van gaven uit de verdiensten niet halen, dewijl de genade de voornaemste

naemste oorzaak van alle goede verdiensten is, en uit haren schat genoomen word, al wat 'er goedkeurlijk in eenigen mensche gevonden word.

Nu gelijk het tegen de godtvrugtigheit is, over de dingen die de heilige Geest binnen de Kerke veelvuldelijk werkt, eenige klagte in zijn herte op te vatten: zoo mag men ook over die voorzienigheit, welke op d'ongeloo-vigen ziet, geensins morren. Want de regtvaerdige en goede Regter is niet ongerechtig van wille, nog los of onbescheiden van oordeel: dat wy zouden meinen dat 'er onder d'oneindige barmhertigheit en regtvaerdigheit van den almoogenden Godt iemand zoude ver-looren gaen, die niet en moet verlooren gaen. Geen deel van de wereld is van 't Evangelie van *Christus* leedig. En alhoewel die algemeine roeping niet ophoudt, zoo is egter ook deze besondere nu aen alle menschen gemein geworden.

Uit alle volkeren, uit alle staeten worden dagelijks met duizenden oude luiden, met duizenden jonge menschen, met duizenden kleine kinderen aengenoomen: en de wapenen zelf, waer door de wereld gedrukt en verwoest word, dienen tot d'uitwerkingen der Christelijke genade. Want hoe veele menschen, die in tijdt van vrede uitselden het Sakrament des doops ontvangen, heeft de vrees van het nakende
gevaer

gevaer niet aengedrèven om tot het water der wedergeboorte te vlugten? Hoe haest heeft de dreigende schrik afgeperst, het gene een stille en vreedzamige vermaning de trage en loome gemoederen in zoo langen tijdt niet en konde wijsmaken? Eenige kinderen van de Kerke, zijnde van den vyand gevangen, hebben hunne heeren tot slaven gemaekt van 't Evangelie van *Christus*: en aen dewelke zy als krijgsgevangenen verslaefd waren, zijn zy geworden als overiten en leermeesters in 't geloove. Wederom andere barbaren, terwijl zy den Romeinen te hulpe koomen, hebben in onze landen geleerd, het gene zy in hunne gewesten niet en konden leeren, en zijn met d'onderwijzinge van den Christelijken Godsdienst weder na huis gekeerd. Dus is 'er niets 't welk de goddelijke genade kan beletten te volbrengen het gene zy wilt, vermits ook de tweedragt zelf tot d'eenigheit trekt, en de plagen in geneesmiddelen veranderd worden. Zoo dat de Kerke aenwaft zelfs door het gene haer voor ramp en onheil deed vreezen.

Werwaers wy dan over 't bestel der menschelijke zaken onze oogen keeren, wy bevinden dat geene tijden, geene zaken, geen op of ondergang van geslagten, van d'eeuwige en ondoorgrondelijke oordeelen Gods zijn uitgeflooten. Alle de strijdige verscheidenheden, en alle d'oorzaken der verschillige uitwerkingen,

gen, die wy niet en kunnen naspooren nog onderkennen, zijn in die eeuwige weetenschap te samen bekend en onderscheiden. En niets is 'er 't welk daer niet geschikt is, ook rakende de hoedanigheden der daden die nog niet en zijn. Want daer is in Godt geen aenkoomende beweging, of nieuwe wil, of tijdelijke raedt: nog zijne gedagte word niet veranderd met d'ongelijkheid der veranderlijke dingen: maer hy bevat t'effens met een eeuwige en vaste beschouwinge alle tijden en tijdelijke zaken: en hy heeft nu reeds alles aen allen vergolden, die de toekomende dingen reeds gemaekt heeft. Hier op slaet het gene de heilige Apostel *Paulus* aen die van Ephesen schrijft: * *Geloofd zy Godt, de Vader onzes Heere Jesus Christus, die ons door Christus gezegend heeft, met allen geestelijken zegen, en hemelsche gaven. Gelyk hy ons in hem verkooren heeft voor de grondlegginge der wereld, op dat wy heilig en onbevlekt voor zijn aenschijn zouden zijn in liefde. Die ons voorschikt heeft, om ons aen te neemen tot zijne kinderen door Jesus Christus onzen Heere, naer het welbehagen van zijnen wille, tot lof der heerlijkheit zijner genade. En't gene hy wijders op den zelve zin daer aenhegt, leerende dat de gave en het werk der genade in Gods eeuwigen raedt altijd geweest is, en dat alle d'aengenoomen kinderen, niet alleen in*

L

dien

* *Ephes. I.*

dien tijdt als zy nu in 't leven zijnde geroepen zijn, maer ook alcer de wereld gefchapen wierd, verkooren zijn. Al wat menfchen niet in die verkiezinge in *Christus* te voore gekend zijn, zullen hem geensins in gezelschap vereenigd worden. Want alle die t'eeniger tijde geroepen zijnde, in het rijke Gods zullen koomen, zijn in die aenneminge, welke voor alle eeuwen voorgaet, getekend. En gelijk niemand van d'ongeloovigen in deze lootinge geteld is, zoo is 'er ook niemand van de godvrugtigen van afgefcheiden. Want de voorweetenfchap Gods, die niet feilen kan, verliest niets van de volheit der leden van *Christus* lighaem: en het volle getal, dat te voore gekend, en voor alle eeuwen in *Christus* uitverkooren is, kan door geen verlies verminderd worden: volgens 't gene d'Apostel fchrijvende aen *Timotheus* zeit: * *Arbeid mede voor het Evangelie naer de kragte Gods: die ons verlost heeft, en geroepen door zijnen heiligen roep: niet naer onze werken, maer naer zijn voorneemen, ende genade, die ons gegeven is in Christus Jefus voor alle eeuwen.*

Tegen dit helderschijnend ligt der onoverwinnelijke waerheit zijn sommigen gewend onbedagtelijk te zeggen, dat men onnuttelijk arbeidt om verdienften van goede werken te verkrijgen, en ook te vergeefs zig in de gebeden,
op hope

* II. *Tim.* I. 8.

op hope van Godt te verbidden, beezig houdt, indien de verkiezing der Christelijke genade door zijn onveranderlijk voorneemen valtstaet, en 'er niet anders geschieden kan, dan door den wille des Almoogenden geschikt is. Maer die meinen dat zy dit schrander en sneedig opwerpen, verstaen niet dat de weetenschap Gods, die de voorleedenē, de tegenwoordige, en de toekomende dingen behelst, door geen tijd gebonden word: en dat het gene nog geschieden zal, zoo wel als het gene nu geschiedt, of reeds geschiedt is, alles voor zijne oogen bloot staet. 'T welk gewis en zeker zijnde, zoo heeft die kragt, die door een gedurige en ware beschouwinge t'effens ziet het gene geschapen en nog te scheppen is, het gene begonnen en nog te beginnen is, het gene gedaen en nog te doen is, geen tijd van noode om de dingen te bezien en t'onderscheiden: maer al wat in de wereld elk op zijn gestelden tijd word ontswaegteld, en met veelvuldige verscheidenheden ontvouwen, begrijpt zy nu geheel en al op die order, als het volgens haer opperste en volmaectste oordeel ten einde toe in de wereld geschieden zal.

Nu deze eeuwige en altijd onberoerde kennis dringt ons met geen noodzaekelijkheid tot zondigen, nog daer vloedt geen ongerechtigheit uit den oorsprong der regtvaerdigheid. Want dewijl de goede Godt alle dingen goed gemaekt heeft,

heeft, en 'er dog geen natuer van het quaedt is, zoo is de vrywillige overtreding ontstaen uit de vrye willen, die het goed was dat zy vry geschapen wierden: en de veranderlijke natuer, wiens behoudenis afhing van het onveranderlijk wezen, heeft zig van het opperste goedt, terwijl zy haer genoeg verkeerdelijk in haer eigen zocht, afgetrokken. Welke val nu door de genade Gods geneezen word.

* Daerom is *Jesus Christus* in deze wereld gekoomen, op dat hy de werken des *Duivels* zoude te niet doen: die egter zoo te niet gedaen worden, dat 'er in het vernietigen der zelve, ook door hen die geholpen worden, gearbeidt word: want ook dit van den genen die ons zaligmackt, gegeven word. Hierom zeit de heilige Apostel: † *En dit niet alleen, maer wy verheugen ons ook in de verdrukkingen, wetende dat de verdrukking verduidigheid voordbrengt, de verduidigheid beproevinge, en de beproeving hope. En die hope beschaemt ons niet: vermits de liefde Gods uitgestort is in onze herten, door den heiligen Geest, die ons gegeven is.* Tot die van Ephesen zeit hy ook: ‡ *Uit genade zijt gy zalig geworden door 't geloove: en dat niet uit u zelve, want het een gave Gods is. Niet uit de werken, op dat zig niemand beroeme. Want wy zijn zijn maeksel, geschapen in Christus Jesus in goede werken, die*
 Godt

* 1. Joan. III. 8. † Rom. v. 3. ‡ Ephes. II. 8.

Godt ons voorbereidt heeft om daer in te wandelen.

Zoo geeft dan Godt aen hen die hy verkieft zonder verdienften, ook het gene waer uit zy met verdienften kunnen verfiert worden. En te vergeefs zeit men, dat 'er voor d'uitverkooren geen reden is om t'arbeiden: dewijl zy ook daerom arbeiden, op dat zy zouden uitverkooren zijn. Want de gaven der deugden kunnen niet leedig zijn: nadien gelijk de Waerheit zeit: * *Zoo wie iet heeft, dien zal gegeven worden: maer zoo wie niet en heeft, dien zal ook het gene hy heeft afgenoomen worden.* De kuisheit word dan niet gegeven, om tegen de begeerlijkheden niet te strijden. Nog de wijsheit en 't verstand worden niemand bygezet, om niet *dag en nacht de wet des Heere te bevroeden.* Wat doet de gave der liefde, indien zy niet wakker yvert om eenander wel te doen? Wat vrugt heeft de verdueligheit, daer de kloekmoedigheid niet en heeft te verdragen? Of hoe blijkt het dat iemand *in Christus godvrugtelijk leeft*, die door geen *vervolginge* getroffen word? Is ook de vrede, die wy van Godt en met Godt hebben, wel te regt geruft, indien zy geen tweedragt met de wereld heeft? Of kan de liefde Gods zonder de vyandschap des Duivels verkreegen worden? Gods genade maekt geensins dat iemand niet

en kan bekoord worden. Nog de Christelijke ridder word met de toerusting der hemelsche wapenen van de regter en flinkerzijde niet gewapend, om met geenen vyandt te vegten: dewijl het ook meer geluk en roem is, dat iemand vegtende niet en heeft kunnen overwonnen worden, dan dat hy Icedig staende niet en konde aengerand of bekoord worden.

Nu dat de naerftige betragting des gebeds door het voornemen der goddelijke verkiezingen niet gestremd word, zal ik met eene getuigenisse duideljk bewijzen, om d'andere kortheids halve daer te laten. In het Bock dan van Tobias zeit d'Engel Raphaël tot den jongen Tobias: * *Gedenk de bevelen uws Vaders, dat hy u bevoelen heeft dat gy een vrouwe uit het geslagte uws vaders moet neemen. Nu dan hoor na my, broeder: neem geen agte op dien boozegeest, maer verzoek haer. En weet dat zy u tot vrouwe dezen nagt zal gegeven worden: en als gy in de kamer zult gekoomen zijn, zoo neem van de lever van dien visch, en leg het op de vuerkgolen: en de reuk zal zig verspreiden, de boozegeest zal het ruiken, en hy zal wegvlieden, en voordaen nimmermeer omtrent haer verschijnen. En als gy by haer zult willen zijn: zoo staet eerst beide op, en bidt den Heere des hemels, dat u barmhertigheid en gezondheid gegeven worde. En vrees niet:*

* Tob. vi.

niet : want zy is u toefchikt voor alle tijden, en gy zult ze geneezen.

Hoewel het dan geenfins anders zijn kan, of het gene Godt gefchikt heeft moet gefchieden, zoo word egter d'oeffening des gebeds niet weggenoomen : nog d'yver van den vryen wille word niet gefluit door het voorneemen der verkiezinge : vermits d'uitwerking van den wille Gods, die volbragt moet worden, aldus voorgefchikt is, dat door den arbeit der werken, door den gedurigen yver des gebeds, door d'oeffeningen der deugden de verdienften haren acwas krijgen : en dat de genen die goedt doen, niet alleen naer het voorneemen Gods, maer ook naer hunne verdienften gekroond worden.

Want daerom is het voorbefluit dezer verkiezinge in het hoog geheim verre van alle menfchelijke kenniffe verborgen. En men kan van niemand voor zijn einde vast zeggen, dat hy in de gelukzaligheid der uitverkoornen zal zijn : op dat de heilzame vrees ons in een gedurige ootmoedigheid beware : * en dat *die* *ftaet, toe zie dat hy niet en valle.* Dog of hy ook door eenige bekooringe verwonnen, mogt gevallen zijn, dat hy evenwel niet verzinke in droefheit, nog miftrouwe van Gods barmhertigheid, † die *onderschept alle die vallen, en opheft alle die nedergeworpen zijn.*

Zoo

* 1. Kor. x. 12. † Psal. cxliv. 14.

Zoo lang men in dit lighaem leeft, moet men niemands bekeeringe verzuimen, of van niemands herftellinge wanhoopen.

Laet dan de heilige Kerk bidden: laet zy voor de genen, die 't geloove hebben aengenoomen, Godt bedankende, hen ook voorgang en volhardinge verzoeken: en voor de genen die buiten 't geloove zijn, bidden dat zy 't aenneemen. Nog laet zy niet ophouden van smecken, al of zy ſchoon voor ſommigen niet verhoord word. Want Godt, die wilt dat alle menſchen tot de kenniſſe der waerheit koomen, kan niemand zonder geregtigheit afwijzen.

* * *

B R I E F

AUGUSTINUS AEN SEBASTIAEN.

Van de godvrugtige droefheit, die de goede menſchen uit d'ondeugendheit der quade te dragen hebben. Dezen brief heeft ook ALIPIUS ondertékend.

Augustinus wenſcht Mijn heer Sebaſtiaen, zijnen heiligen, welgeliefden en zeerminzamen broeder, in d'eere van *Chriſtus*, zaligheit in den Heere. Alhoewel de zoete verbintenis der liefde geensins toelaet dat gy in den

den geest van ons zoudt gescheiden zijn, en dat wy uwer heilige zeden en samenspraken onophoudelijk gedagtig zijn, zoo hebt gy nogtans wel gedaen, en wy bedanken u, dat gy ons ten hoogste verheugd hebt door uwen brief, waer door gy ons ook uwe lighamelijke gezondheid hebt geboodschaft. Dog ik heb uit uwen brief verstaen, dat u eenig verdriet bevangen heeft, *vanwégen de zondaers, die de wet Gods verlaten.* Want gy leeft door dien geest, door wien gezeidt is: * *Ik zag de dwaazen, en 't baerde my verdriet.* Dit is een godvrugtige droefheit, en indien men zoo spreken mag, een zalige ellende, dat men in eens anders misdaden niet medepligtig maer bedrukt, niet aengehegt maer bedroefd is, en dat men ze met smerte beweent, niet met genoeg medestemt.

Dit is de vervolging, die zy te lijden hebben, naer de scherpe en waeragtige spreuke des Apostels, alle die in *Christus* godvrugtelijk willen leven. Want wat is hier 't welk het leven der goede menschen meer vervolginge aendoet, dan het leven der ondeugende: terwijl het ons wel niet en dwingt naer te volgen het gene ons mishaeft, maer egter noodsaekt met smerte te gevoelen het gene men moet aenzien? Want die voor d'oogen van een deugdsacm mensch ondeugend leeft, hoe-

L 5

wel

* *Psalms. cxviii.*

wel hy hem niet ſchuldig maekt die 't quaede niet toefteemt, hy doct hem nogtans hertfeer aen, om dat hy 't moet verdragen. Want de lighamen der quaeddoenders zijn wel lang en veeltijds vry van de ſtraffen der wereldſche magten, en ook van alle andere harde onthalingen: maer de zielen der godvrugtigen zijn noit vry of ongemoeÿdt van de quade zeden der menſchen, zoo lang deze wereld zal duren.

Aldus word dan eigenlijk volbragt het gene ik uit den Apoſtel gemeld heb: * *Dat alle die in Chriſtus Jeſus godvrugtig willen leven, vervolginge zullen liyden*: en dat zoo veel te bitterlijker, hoe het innerlijker is: tot dat de zondvloedt ophoude, daer de raef en de duif te ſamen in d'Arke zijn. Edog, Broeder, houd u vaſt aen hem, van wien gy gehoord hebt: † *Zoo wie ten einde toe volhard, die zal zalig zijn*. ‡ *Heght u aen den Heere, op dat uw leven in 't uiterſte aenwaſe*. Want ik weet dat uw herte geen verquikking onbreekt in de goede broeders. Voeg hier by de beloſten Gods, die groot, zeker en eeuwig zijn: en ook d'onuitspreekelijke belooninge der lijdfaemheit, die noit zal geſtoord worden. En bemerk eens hoe waeragtelijk gy voor den Heere zingt: * *Naer de meenigte der droef-*

* 11. Tim. III. 12. † Matth. xxiv. 13.
‡ Ekkles. II. 3. * *Pſalm. xciii.*

droefheden in mijn herte, zoo hebben uwe vertroosting en mijne ziele verheugd.

Zend onzen brief aen onzen broeder *Firmus*. De broeders en zusters die hier by ons zijn, doen nevens ons uwe Heiligheit, en de gemeinte Gods, die door uwen dienst bestierd word, wederom in den Heere groeten. *En met een andere hand.* Vaert wel, en bidt voor ons, welbeminde en heilige Broeders. Ik *Alipius* groet uwe opregtigheit zeer hertelijk, en ook alle die met u in den Heere vereenigd zijn. En ik verzoek dat gy dezen brief als den mijnen wilt aenzien. Want hoewel ik een anderen in 't bezonder had kunnen schrijven, zoo heb ik dog liever dezen willen ondertékenen; op dat ook d'eenigheit van het bladt d'eendragt van ons gmoedt zoude betuigen.

* * *

B R I E F.

INNOCENTIUS zend zijne groetenisse aen
AURELIUS en AUGUSTINUS.

Innocentius aen de Bischoppen *Aurelius* en *Augustinus*. Het wedervertrek na uwe gewesten van onzen medepriester *Germanus*, die my zeer lief is, mogt ik niet laten voorbygaen zonder mijnen dienst by U. E. aen te bieden.

den. Want het schijnt als natuerlijk en behoort-
lijk, dat wy door de genen die ons lief zijn,
onze alderliefste vrienden groeten. Wy wen-
schen dan zeer vriendelijk dat gy u verblijdt in
den Heere, Broeders: en wy bidden dat gy
ook voor ons den zelve wensch by Godt wilt
opdragen: want gelijk gy wel weet, wy wer-
ken meer uit met algemeine en onderlinge,
dan met eigen en besondere gebeden.

E I N D E.

Z E N D B R I E F

A E N E E N

O U D H E I D S M I N N A E R.

M I J N H E E R E N E E R W A E R D E V R I E N D.

nder alle onze letteroeffeningen dunkt my geene van meerder nut en aenbelang voor 't geloovig volk, t'effens van meerder genoegen en heilig vermaek voor ons zelve, dan het vertalen der goddelijke Boeken. Ik mogt'er by doen, geene die veiliger en aen minder gevaer onderworpen is: als men immers by een vaste taelkunde ook een genoegsame kennisse van zaken, en wel vooral een bondig en onverwongen oordeel gevoegd heeft. Dit laetste bevinden wy van het uiterste gewigt te zijn: en d' ondervinding leert ons dat groote taelkenners, al te zeer op d' eigen en oorspronglijke betekenkragt der woorden agtneemende, en by mangel of wangebruik van oordeel d' omstandigheden der zaken niet genoeg opweegende, in 't overzetten, 't zy van de heilige Schriften, 't zy van andere boeken, bywijlen struikelen, en 't doelwit van den regten zin misfchieten.

Nacr de H. Schrifture komen d' Oudvaders en d' oude Kerkelijke schrijvers alhier met regt in d' eerste rey staen: als die in hunne Schriften den geest, den aerd, de gewoonten, de

A

tugt

tugt, de wetten, de leere, kortom d' Overléveringe der H. Kerke voor ons bewaerd hebben. Ach of wy ons in deze twiftzugtige tijden met het vertalen en verklaren der zelve eeniglijk mogten bezig houden, en door geen tusfchen indringende beletfelen daer in verhin- derd wierden!

Sederd dat ik poogde met de heilige Oudvaders wat nadere kennisse te maken, en my eenige toegang tot hunne vriendschap vergund wierd, vond ik een bijzonder genoeg in de Schriften van de heilige en doorgeleerde mannen, *Basilius* bygenaemd den *Grooten*; des zelfs boezemvriend *Gregorius*, die den eernaem draegt van *Godgeleerden*; en den heiligen *Feronimus*, wien ik 't my niet ontzien zal beide die hooge namen seffens toe te voegen, en hem den *Grooten Godgeleerden* en *Christelijken* *Schriftkundigen* te noemen: om nu niet te melden van dien onvergelykbaren *Arend*, die boven onzen lof vliegt, den H. *Augustinus*: wiens roem wy egter naer ons gering vermoogen elders meenigmael verkundigd hebben: die ook eenyder nu genoeg, en sommigen fchier alleen bekend is. Indien het oit geoorlofd was een wensch te doen ontrent de dingen die lang voorby zijn, en dat men eens mogt uitroepen:

O me prateritos referat si Christus in anno s!

Ach of my Christus gaf te zien d' aloude tijden!

dan

dan zoude mijn groote hertewensch zijn, den heiligen *Jeronimus* met zijn doorlugtig gezelschap, nevens die andere voortreffelijke Mannen, te mogen bywoonen, en hunnen handel en wandel van naby te mogen beschouwen. Of dewijl dit althans vergeeffse wenschen zijn, indien het eens ons lot was de volkoomen eenzaamheit aen te treffen, zoo zoude ik wat my belangt geen liever nog aengener gezelschap zoeken, dan de hooggemelde Oudvaders, welke wy nog aenspreken, en met ons hooren spreken, zoo dikmaels als wy hunne boeken lezen.

Onder hunne Schriften is 'er niets 't welk my meer bevalt dan de Zendbrieven, in dewelke zy nevens een rijken schat van allerhande geleerdheit, hun eigen gemoedt en inborst op 't levendigste en eenvoudigste hebben afgeschilderd. Weshalven my 't gevoelen van een geleerden Schrijver niet ongegrond voorkomt, die het daer voor houdt, dat de Brieven van den heiligen *Basilius* mooglijk het beste juweel zijn, 't welk ons uit den letterschat der Kerkelijke oudheit is overgebléven: welke nogtans zonder de Brieven van *Gregorius* van Nazians zouden verminkt en onvolmaekt zijn. Edog voor deze mael zult gy hier niet anders tot een proeve krijgen, als alleen drie Brieven van den heiligen *Jeronimus*. Bevalt U. E. deze vertaling wel, zoo zal het werk mischien allengskens aengroeyen, het zaedje tot een

A 2 boom

boom opwasfen, en van een boeksken in een boek veranderen. Bid dat de Heer, van wien alle goede dingen den wasdomontvangen, onze onderneemingen door zijnen heiligen zegen gelieve t'ondersteunen.

Den III. Augusty. M. DC. xcviii.

B R I E F

VAN DEN

H. JERONIMUS

AEN DEN

H. AUGUSTINUS.

Hy betuigt dat hy 't jaer te voore door Asterius geschreven heeft. Nu verzoekt hy de gunst voor Presidius, die na Romen gaet, en dezen brief medeneemt: niet dat die eenige geldhulpe van noode heeft, maer alleenlijk in de vriendschap van vroomen luden wenscht toegang te vinden. Jeronimus klaegt dat hy door verscheiden moeylijkheden gequeld word. Dit is in dezen brief aenmerkens waerdig, dat hy Alipius, dien hy Vader, in 't Latijn PAPA, Paus, dat is te zeggen, Bisshop noemt, egter begroet met den naem van Broeder.

Voorleeden jaer had ik uwe Eerwaerdigheid door onzen broeder den Onderdiaken Asterius een brief gezonden, om mijne behoerlijke pligt van groetenisse by u af te leggen:

gen: welke brief ik betrouw dat u wel behandigd is. Nu wederom fchrijvende door mijnen broeder den Diaken *Presidius*, zoo bid ik u voor eerst dat gy mijner gedagtig zijt: ten tweede dat gy den bringer dezcs wilt gunstig zijn, weetende dat hy my zeer nauw verknogt is: en dat gy hem daer 't de noodt mag vereifchen, wilt helpen en ondersteunen. Niet dat hy geld of iets, *Christus* zy geloofd, van doen heeft: maer dat hy zeer begeerig is na de vriendschap van vroomen luiden, en het voor een zeer groot geluk agt dat hy met zoodanige omgang hebben mag. Om wat reden hy na 't Westen gevaren is, zult gy uit zijn eigen verhael kunnen hooren.

Wat ons belangt, wy lijden hier in het klooster, nu van den eenen, dan van den anderen kant, aenstoot door verscheiden golven en baren: en wy hebben de moeylijkheden van ons vrecmdelingschap te dragen. Maer wy gelooven in hem die gezeidt heeft: *Betrouwt, ik heb de wereld verwonnen*: dat wy door zijne gave en bescherminge tegen onzen vyand den Duivel d' overwinninge zullen bekoomen. Ik verzoek vriendelijk dat gy onzen heiligen en eerwaardigen broeder, den Vader *Alipius*, uit mijnen naem beleefdelyk wilt groeten. De heilige broeders, die zig in het klooster met ons bevljtigen om den Heere te dienen, groeten u hertelyk. Onze almachtige

Heer *Jesus Christus* beware u in gezondheid, en wees mijner gedagtig, Mijnheer en waerlijk heilige en eerwaardige Vader.

B R I E F

VAN DEN

H. *JERONIMUS*

AEN DE

M A E G D A S E L L A.

Als by Paula en Melania tot het eenzaam leven had aengeraden, en des wegens het steeken der quade tongen voelde: beantwoord by hier de tegensprake zijner betigters, en beweent d'onbeschaemde quaedacrdigheid der menschen.

Het zoude dwaesheit zijn, indien ik my liet voorstaen dat ik uwe weldaden konde vergelden. Dog Godt is magtig om uwe heilige ziele voor my naer verdiensten te beloonen. Want ik onwaardige heb my noit ook kunnen inbeelden, of zelfs wenschen, dat gy my zoo groote geneegendheit in Christus zoud toedragen. En alhoewel 'er sommigen zijn, die meinen dat ik ondeugend en met alderleide boosdaden beladen ben, en dat mijne zonden nog veel meer smaect verdienen, zoo doet gy egter wel, dat gy volgens uwen aerd en gemoedt ook de quaden voor goeden agt. Want het is gevaerlijk van eens anders dienstknecht te
oor-

oordeelen : en 't word niet ligtelijk vergeeven, quaedt gesproken te hebben van de goeden. De dag zal eens koomen dat gy u nevens my bedroeven zult over niet weinigen die zullen branden. Ik gac voor een smaedwaerdig, voor een arglistig en ongestadig mensch, voor een leugenaer, en die door duivelsche kunsten weet te bedriegen. Wat is dog veiliger, zulke dingen te gelooven, of te versieren van de genen die onnoozel zijn : of liever niet te willen gelooven ook zelfs van de genen die'eraen schuldig zijn? Daer waren 'er die my de handen kusten, en met hunnen vergiftigen mond gingen zy my bekladden : met de lippen toonden zy meedoogen, en met het herte waren zy verblijdt. De Heer zag het aen, en bespottede dat volk : en bewaerde my, zijnen armen en geringen dienaer, nevens hen tegen het toekomende oordeel. D' een scheldde op mijnen gang en op mijn lachen : d' ander smaelde op mijn gelact en aengezichte : eenderde vermoedde ik weet niet wat in mijne eenvoudigheid. Ik heb immers omtrent drie jaren lang met hen geleefd. Dikmaels omringde my een groote meenigte van maegden. Meenigmael heb ik de Goddelijke boeken, zoo veel ik konde, aen cenige van haer uitgeleidt. Dit lezen baerde een neerstige samentkoomste, deze neerstigheid bragt gemeenzaemheit voord, en de gemeenzaemheid een be-

trouwen. Laet ze zeggen wat zy oit anders in my beſpeurd hebben, dan het gene een Chriſtemenſch betaemde? Heb ik iemands geld ontvangen? Heb ik de giften, 't zy kleine, 't zy grootc, niet verſmaedt? Hebben iemands penningen in mijne hand gerammelt? Is mijne reden verdraeyd, of mijn oog dartel geweest? Niet anders word my verweeten dan dat ik een mansperſoon ben: en dit word my niet verweeten, dan wanneer Paula en Melania na Jeruſalem trekken.

Zy hebben dien menſch geloofd, als hy my beloogen heeft: waerom gelooven zy hem niet nu hy het ontkent? 'T is de zelve die hy te voore was: hy belijdt nu dat ik onnoozel ben, die my voorheen beſchuldigde: en zeker de waerheit word beter door pijnigen afgeperſt als door lachen. 'T en zy dan dat het hier vandaen koomt, dat men ligtelijker gelooft het geen men geern hoort, als 't van een ander valſchelijk verſierd is; of waer toe men zelf aenleidinge geeft, op dat het dog verſierd zoude worden. Eer ik het huis van de heilige Paula kende, was de geheele ſtadt my gunſtig en welgeneegen. Ik wierd ſchier door het oordeel van ydereen waerdig geagt om het Pausſelijk hoogprieſterrampt te bekleeden. De Paus *Damaſus* zaliger geheugeniffc ſprak met mijne tale. Ik wierd heilig, ik wierd ootmoedig en weſpreckend genoemd. Ben ik
oit

oit in 't huis van eenig wulps mensch ingegaen? Hebben de zijde kleederen, de blinkende gesteenten, het opgesmuikt aengezigt, of 't goude pronktuig my verlokt of vervoerd? Was 'er dan niemand anders onder d'aenzienlijke vrouwen te Romen, die mijnen geest konde temmen, dan een die met weenen en vasten bezig was: die 'er ontfierd en ongedaen uitzierende, byna blind geworden was van tranen storten, die dikmaels nagten aen elkanderen tot aen den morgenstond toe doorbragt met bidden en smecken om de barmhertigheid des Heere: wiens gezang de Psalmen, wiens aanspraak 't Evangelie, wiens weelden de versterking, en wiens leven een gedurige vasten was? Was 'er niet een die my konde vermaken, dan de gene die ik noit heb zien eeten: maer wanneer ik haer, om de deugd harer kuisheit, naer verdienste begon in waerde te houden, t'ceeren en ontzag te dragen, hebben dan terstond alle de deugden my verlaten? O nijdigheit die u zelve aldereerst gaet bijten! O loosheit van den Boozevyand die altijd de heilige dingen vervolgt! Geen andere zijn door de stadt van Romen op de tong geraekt, en over de baen gehield, dan Paula en Melania, die hare rijkdommen versmaedt, en hare lieve panden verlaten hebbende, het Kruis des Heere, als een krijgsvaendel der godvrugtigheit, hebben opgesteeken. Indien zy na de baden liepen, 't

welriekend reukwerk zогten, de rijkdommen en den weduwlijken ſtaet gebruikten om een welluſtig en ongebonden leven te leiden, dan zouden zy mevrouten en heilige genoemd worden. Nu willen zy, niet waer? in aſche en rouwe kleederen ſchoon en bevallig ſchijnen, en met vaſten en ongemak ter helle varen: als of 't haer niet geoorlofd was onder 't gejuich van 't volk met den grooten hoop na 't verderf te loopen.

Indien de Heidenen deze manier van leven tegenspraken, indien 't de Jooden deden, zy mogten zig hier in trooſten, dat zy niet en behaegden aen de genen, aen dewelke *Chriſtus* zelf miſhaegd heeft. Maer nu, ô ſnoode zaak! zijn 't luiden welke den naem van Chriſtenen dragen, die de zorge van hun huishouden daer latende, en den balk in hun eigen ooge niet bemerkende, een ſplinter gaen zoeken in eens anders ooge. Zy ſchelden het heilig voorneemen: en zy agten 't voor een verligtinge hunner eigen ſtraffe, dat 'er niemand heilig zy; dat men van ydereen qualijk ſprecke; dat de gene die verlooren gaen, in groote meenigte, en de zondaers in groot getal zijn. Gy hebt behagen in dagelijksch te baden en u ſchoon te maken: een ander agt deze zinnelijkheid voor vuiligheit. Gy riſpt van lekkere padrijzen, en beroemt u dat gy de koſtelijkſte viſch moogt ecten: ik verzaed mijnen

nen honger met boonen. Gy hebt lust in 't gezelschap daer men lacht en gabbert, ik in 't geween van Paula en Melania. Gy zijt begerig na 't goedt van een ander, zy veragten hun eigen goedt. U lusten de honigzoete wijnen, zy houden 't met een teug koel waters. Gy agt het verlooren, al wat gy in dezen tijdt niet en hebt, al wat gy hier niet opeet en inflokt: zy verlangen na het toekoomende, en zy gelooven dat het gene 'er geschréven staet waeragtig is. Al was 't al ydelijk en te vergeefs, voor haer die van de verrijzenisse der lighamen overtuigd zijn, wat gaet u dat aen? Wy hebben in tegendeel mishagen in uw leven. Wees gy vet en wel gemest: my geeft het mager en bleekverwig aengezigt meer genoegen. Gy denkt dat de zoodanigen ellendig zijn: wy houden u nog voor ellendiger. Dus staen wy voor zoo verre gelijk, en elk meint dat d'ander niet wijs is.

Dit schreef ik u, Mevrouw Afella, als ik nu te scheep ging, ter loops al weenend en bedroefd: en ik bedank mijnen Godt, dat ik waardig ben om van de wereld gehact te worden. Bid dog dat ik uit Babel na Jerusaleem mag wederkeeren, op dat niet Nabuchodonozor, maer Jesus de zoon van Josedech over my heersche: dat Esdras koomc, en my na zijn vaderland wederom geleide. Ik was wel zot dat ik het liedt des Heere in een vreemd land

land wilde zingen: en dat ik den berg Sina verlatende, Egypten ging te hulpe roepen. Ik dagt niet op het gene in 't Evangelie staet, dat de gene die uit Jerusaleem gact, terstond in handen van de struikrovers valt, beroofd, gewond, en om 't leven gebragt word. Maer of schoon de Priester, en de Leviet voorbygaet, die Samaritaen is egter barmhertig: dewelke, als hem gezeidt wierd: *Gy zijt een Samaritaen, en gy hebt den duivel in*: dat van den duivel ontkende, maer niet en loochende dat hy een Samariet was. Want dien wy Bewaerder noemen, word by de Hebreën Samariet genaemd. Sommige snappen dat ik een quaeddoender ben: ik erken den cernaem des geloofs, als een dienaar van *Christus*. De Jooden hebben ook mijnen Heere een bedrieger genoemd. D'Apostel wierd al mede voor een verleider uitgemaakt. * *'T is niet meer dan menschelijke bekooring, die my aenrand*. Hoe klein een gedeelte van verdrukkingen heb ik dog geleden, die als een krijgsknegt onder het Kruis diene? Zy hebben my den smaect van een valsche misdaect opgeleidt: maer ik weet dat men door goeden en door quaden naem tot het rijke der Hemelen kan koomen. Groet Paula en Eustochium, die de mijne zijn in *Christus*, of het de wereld lief of leet is. Groet uwe moeder Albina, en uwe zuster Marcella, als ook

Mar-

* I Kor. x. 13.

Marcellina, en de heilige Felicitas : en zeg haer: Wy zullen te famen voor den regterstoel van *Christus* staen, daer zal het blijken met hoedanigen gemoedt elk geleefd heeft. Wees mijner gedagtig, ô Voorbeeld van kuisheit en pronk der maegden: en stil de baren der zee door uwe gebéden.

B R I E F

V A N

PAULA EN EUSTOCHIUM.

A E N

M A R C E L L A.

Paula en Eustochium, die nu in d' eenzaamheit van Bethlehem waren, raden door dezen brief Marcella aen, dat zy ook uit Romen na 't Heiligland zoude koomen, om aldaer in haer gezelschap met rust en stilte den Heere heiliglijk te dienen.

De liefde heeft geen mate: en het ongeduldig verlangen kan zig niet inhouden nog bepalen. Waerom wy ook vergeetende hoe swak onze kragten zijn, en niet denkende wat wy vermoogen, maer alleenlijk wat wy begeeren, tragten nu, daer wy maer leerlingen zijn, onze meesterse t' onderwijzen: even gelijk het spreekwoord zeit: *Het domme dier zal de Kunstheldinne leeren.* Gy die dit vuer eerst
in

in ons ontvonkt hebt, die ons tot deze be-
 tragtinge zoo met uwe woorden als door uw
 voorbeeld hebt aengemoedigd, en ons als een
 henne hare kuikens onder uwe vleugelen ver-
 gaderd hebt: gy laet ons nu zonder moeder
 in het wild vliegen: daer wy in angst en be-
 naudheit voor den havik zijn, en voor de
 schaduwe der voorbyvliegende vogelen gedu-
 rig vreezen. Weshalven, het gene wy nu in
 ons afwézen alleenlijk doen kunnen, koomen
 wy u al klagende bidden, en ons verlangen
 niet enkelijk met geweest, maer met rouwbe-
 klag betuigen: eischende dat gy ons onze Mar-
 cella wedergeeft: en dat gy niet en lijdt, dat
 die zagtzinnige, die liefstallige, die meer als
 honigzoete, zig nu zoude straf, en met een
 droevig en gerimpeld wezen toonen, voor de
 genen die zy zelf door hare liefstalligheid tot
 een zoodanige levenswijze getrokken heeft.
 Zeker indien het gene wy begeeren tot beter
 aenleidt, zoo is het dan geen onbeschaemde
 begeerte. Indien alle de vermaningen der H.
 Schrifture met ons gevoelen overeenstemmen,
 zoo doen wy niet vermeetelijk, dat wy u aen-
 noodigen tot het gene, waer toe gy ons zeer
 dikmaels hebt geraden. D'eerste stem van
 Godt tot Abraham was deze: *Trek uit uw
 land, en uit uw maegschap, en gae na't land
 't welk ik u toonen zal.* D' Afschvader aen
 wien d' eerste belofte wegens *Christus* gedaen
 is,

is, krijgt een bevèl dat hy de Chaldeën, dat hy de stadt der verwarringen en *Rohoboth*, dat is, hare ruime wegen, dat hy het veld van *Sennaär*, in 't welk de toorn der hoovaerdigheid tot aen den hemel opgeregt is, verlaten zal: en dat hy naer de zeebaren dezer wereld; naer de watervloeden, op welker oever de heiligen zaten en weenden, als zy op Sion dagten; naer den overlastigen poel van Kobar, waer uit Ezechiel by 't hair van zijn hoofd opgenoomen, tot Jerusaleem toe vervoerd word; in 't land van belofte gaen wonen zal; 't welk niet gelijk Egyptenland van beneden, maer van boven bevogtigd en vrugtbaer word: en 't welk geen moeskruiden tot spijs der quijnenden voordbrengt, maer den vrugtbaren regen tot een vroegen en laten oegst van den hemel te gemoedt ziet.

Dit bergagtig en hooge land heeft de geestelijke weelden zoo veel te overvloediger, hoe het van tijdelijke genoegten min voorzien is. Ook is Maria de Moeder des Heere, na dat haer de belofte van den Engel gedaen was, en dat zy verstaen had dat haer lighaem de woonplaats van den Zoone Gods geworden was, het lage land verlatende, na 't gebergte opgetrokken. 'T is uit deze stadt dat 'er wel eer: als de vreemde vyand Goliath verslagen, en hem dat onbeschaemd en qualijksprekend voorhoofd gekneusd was, naer dat hy ook voor
over

over ter aerde gestort was: een meenigte verheugde zielen uitquamen, en dat het gezelschap al zingende de verwinninge van onzen David over tien duizend verbreidde. Hier is 't dat d'Engel, die het swaerd had, en de geheele stadt der godloosheit verwoefte, op het vlak van Orne koning der Jebuscën den tempel des Heere aftékende: gevende van toen af al te kennen de Kerke van *Christus*, die niet in Israël, maer onder de Heidenen zoude opgebouwd worden. Gae lees in 't Bock der Scheppinge, en gy zult vinden dat Melchisedek koning van Salem de Vorst dezer stadt was: hy die alreeds in afbeeldinge van *Christus*, broodt en wijn opdroeg, en het Christelijk geheim van 't Lighaem en het Bloedt des Zaligmakers vooraf verkundigde.

Gy zult ons mischien by u zelve berispen, dat wy d' order der H. Schrifture niet en volgen, maer dat wy zonder schik en gelijk het te voore koomt, flegs alles over hoop halen. Dog wy hebben al in 't begin gezeidt, dat de liefde geen schik heeft, en dat het ongeduld van geen mate weet. Hierom word ook in 't Hooggezang als iet moeylijks bevoolen: *Schikt in my de liefde*. En nu zeggen wy nog eens, dat wy niet uit onweetendheit, maer uit genegendheit aldus dwalen. Edog om nu veel geschikter onze dingen voord te brengen, moeten wy 't van wat hooger gaen opneemen. In
deze

deze stadt, dat is, ter plaetse daer nu deze stadt leit, zeit men dat Adam gewoond heeft, en gestorven is. Waerom ook de plaets, daer onze Heer gekruist is, de Doodshoofdplaets zoude genaemd zijn: namelijk om dat het doodshoofd van dien ouden mensch daer zoude begraven zijn: op dat de tweede Adam, en het bloedt van *Christus* nederdruppelende van het Kruis, de zonden van den eersten Adam, van dien eerstgeschapen, welke daer begraven lag, zoude uitwischen: en dat aldus zoude volbragt worden het gene d' Apostel zeit: *Ontwaek gy die daer slaept, en rijs op uit de dooden, en Christus zal u verligten.* Hoe veel Profeeten deze stadt, hoe veel heilige mannen zy voordgebracht heeft, zoude te lang zijn te verhalen. Het gansch geheim van onzen Godsdienst is als geboortig en afkoomstig uit dezen landstreek, en uit deze stadt. Door hare drie namen vertoont zy het geloove der Drie-vuldigheid. Zy word *Jebus*, *Salem*, en *Jerusalem* genaemd. D' eerste naem betékent *Vertreeden*, de tweede *Vreede*, de derde *Gezigt van vreede*. Want wy koomen allengskens tot ons cinde: en naer de vertreedinge worden wy oppereggt tot het gezigt van vreede: waerom ook Salomon, dat is, de vreedzaminge in deze stadt gebooren is. *En in de Vreede heeft hy zijne plaetse gehad.* En in afbeelding van *Christus* heeft hy, als Vorst van

deze ſtadt, den naem van Heere der heerſchers en Koning der koningen gekreegen. Wat zullen wy van David, en van zijn geheel geſlagte verhalen, 't welk in deze plaetſe den koninglijken zetel bekleedt heeft? Want zoo zeer als Judea d' andere Stammen overtreft, zoo zeer is deze ſtadt boven alle d' andere van Judea uitmuntend. En om beſtipter te redenvoeren, de heerlijkheit der geheele Provincie koomt de Hoofdstadt toe: en al wat 'er in de leden roemwaerdigs is, behoord tot het hoofd der zelve.

Dog onze letteren zelf worden allang gewaer, dat gy begeerig zijt om iets te zeggen: en 't papier verſtact alreeds wat gy hier tegen gaet opwerpen. Namelijk gy zult antwoorden, en zeggen dat het eertijds zoo geweest is: als *de Heer de poorten van Sion liefhad*, boven alle de woningen van Jakob: en als *hare gronden geveſtigd waren op de heilige bergen*: hoewel men dit ook op een verhevender zin kan duiden. Maer naer dat deze ſtem des Heere op zijne koomſte doorgedonderd heeft: *Uw huis zal u woest gelaten worden*: en dat hy hare verwoeſtinge aldus jammerlijk voorzeidt heeft: *Jeruſalem, Jeruſalem, die de Profeten doodt, en ſteenigt de genen die tot u gezond zijn: hoe dikmaels heb ik uwe kinderen willen vergaderen, gelijk een henne hare kuikens onder de vleugelen vergadert, en gy hebt het niet gewild:*

wild: zie uw huis zal u woest gelaten worden: naer dat ook het voorhangfel des Tempels gescheurd, en Jerufalem van het heirleger omringd is, hebbende zig ontreinigd door het bloed des Heere: dat van dien tijdt af de bescherming der Engelen, en de genade van Christus van haer weggewéken is. Eindelijk dat ook zelf Josefhus, welke schrijver een gebooren Jood is, betuigt: Dat'er ten tijde als de Heer gekruist is, stemmen van hemelsche Kragten uit verhooren plaetsen van den Tempel gehoord zijn, welke riepen: *Laet ons van hier vertrekken.* Uit welke en meer andere dingen het dan blijkt, dat waer de genade overvloedig geweest is, de zonde daer nog overvloediger geworden is. En naer dat d' Apostelen gehoord hadden: *Gaet en leert alle volkeren:* en zy Apostelen ook zelf gezeidt hebben: *U luiden moest wel eerst het woord Gods verkundigd worden: maer nadien gy niet gewild hebt, zoo gaen wy nu voort tot de Heidenen:* dat van toen af alle de heilige tékenen van 't Joodsche land, en d' oude vriendschap Gods, door d' Apostelen tot de Heidenen overgevoerd is.

D'opwerping is wel kragtig, en bequaem om ook de genen, die al eenigfins in de heilige Schriften bedréven zijn, t' ontzetten: e-dog zy is ligtelijk op te lossen. Noit zoude de Heer den val van dat land beweenen, indien hy 't niet beminde. Hy weende ook o-

ver Lazarus, om dat hy hem liefhad. En dit moet gy ook terftond bemerken, dat het niet de plaets is, maer de menschen, die gezondigd hebben. Edog vermits op 't inneemen van de stadt, het verflaen van d' inwoonders volgt: dat daerom de stadt verwoeft is, op dat het volk zoude gestraft worden. Daerom is de Tempel omvergesmecten, op dat d'afbeeldende tékenen zouden weggenoomen worden. Dog wat de plaetse belangt, die is nu by verloop van tijdt veel deftiger geworden, dan zy te voore geweest is. De Jooden eerden voorheen het Heiligdom, om dat aldaer de Cherubijnen, de Verzoenzetel, de Bondkift, het Manna, de roede van Aaron, en het goude Outaer was. Dunkt u niet dat het graf des Heere meerder eere waardig is: in 't welke, zoo dikwijls wy daer ingaen, wy den Zaligmaker in den linnendoek zien leggen: en daer een weinig vertoevende, nog den Engel zien aen zijne voeten zitten, en aen 't hoefdeneinde den sweetdoek in een gerold? Van welk graf wy weten dat de heerlijkheit, lang te voore eer het door Joseph werd uitgehouwen, door de voorzegginge van Esaïas verkundigd is, daer hy zeit: *En zijne rustplaets zal in eere zijn*: namelijk om dat de plaets van des Heere grafftede van alle menschen stond geëerd te worden.

Maer gy zult zeggen: Hoe lezen wy dan in
d'O-

d' Openbaringe van Joannes: *En het Beest 't welk uit den afgrond opkoomt, zal hen, ongetwijfeld de Profeten, om 't leven brengen. En hunne lighamen zullen op de straeten leggen van de groote stadt, die geestelijker wijze genaemd word Sodoma en Egypten: daer ook hunne Heer gekruist is.* Want zoo zeit hy *Openb. xi.* De groote stadt, in dewelke de Heer gekruist is, is geen andere dan Jerusaleem. Nu daer de Heer gekruist is, dat word geestelijker wijze genaemd Sodoma en Egypten. Zoo is dan Jerusaleem Sodoma en Egypten, alwaer de Heer gekruist is. Voor eerst moet gy weeten, dat de heilige Schriftuer haer zelve in geen deele kan tegenstrijden: en vooral dat een en 't zelve Boek geen strijdige dingen bevatten kan: jae om nog meer te zeggen, de zelve plaets van het zelve Boek der Openbaringe, uit dewelke gy nu deze getuigenisse voordbragt. Omtrent tien regelen te voore staet 'er geschréven: *Stae op, en meet den tempel Gods, en 't outaer, en de genen die 'er in aenbidden. Maer het voorhof, dat buiten den tempel is, laet dat daer, en meet dat niet, want het is den Heidenen gegeven: en zy zullen de heilige stadt vertreeden tweeneuvertig maenden lang.* Nu dog indien d' Openbaring lang naer het Lijden des Heere door Joannes beschréven is, en in dezelve Jerusaleem den naem van de heilige Stadt draegt, hoe word zy dan wederom gee-

stelijker wijze Sodoma en Egypten genaemd.

Nog gy moogt niet antwoorden, dat het is 't hemelsch Jerufalem, 't welk toekomend is, dat heilig genoemd word: en dat het gene verwoest is, den naem draegt van Sodoma: om dat het van een toekomende stadt gezeyd word, dat *het Beest*, 't welk uit den afgrond zal opkoomen, aen de twee Profecten den oorlog zal aendoen, en hen overwinnen zal, en om 't leven brengen: en dat hunne lichamen op de straet van de groote stadt zullen leggen. Van welke stadt ook in 't einde van het zelve Boek geschreven word: *En de stadt lag in het vierkant: zijnde in de lengte en in de breedte zoo groot als in de hoogte. En hy meette de stadt met de goude meetroede op twaelfduizend stadien. Hare lengte, en hare breedte, en hare hoogte waren even gelijk. Hy meette ook hare mueren op honderd en veertig ellen, naer de mate van een mensch gelijk den Engel. En hare muer was opgebouwd van Jaspissteen: en de stadt zelf van zuiver goudt, enz. H. xxi.* Daer het vierkant is, daer kan geen lengte, nog breedte genoemd worden. En wat is dat voor een meetinge, daer de lengte en de breedte zoo groot is als de hoogte: en mueren van Jaspissteen, en een gheele stadt van zuiver goudt; en hare grondwerken en straecten van kostelijk gesteente, en twaelf poorten blinkende van peerlen?

Dewijl dan deze dingen niet lighamelijker wijze kunnen verstaen worden (Want het is afzienlijk dat men spreken zoude van een stadt, welker lengte en breedte zoo groot zoude zijn als hare hoogte, en dat in een uitbreidinge van twaelfduizend stadien.) zoo moet het altemael geestelijk gedeut worden. En door de groote stadt, namelijk die eerst door Kain opgebouwd is, en die hy met den naem van zijnen zoone noemde, moet deze wereld verstaen worden, dewelke de betigter zijner broederen de Duivel, en de broedermoorder Kain, die stond ten onder te gaen, met zonden aengebouwd, met booze stukken opgetimmerd, en met ongerechtigheit voltrokken heeft: en die geestelijker wijze genaemd word Sodoma en Egypten. Van welk Sodoma geschréven staet: *Sodoma zal hersteld worden gelijk van ouds:* namelijk om dat de wereld zoo moest hersteld worden, gelijk zy weleer geweest is. Want wy kunnen niet gelooven dat Sodoma wederom opgebouwd zal worden, met die andere steeden, namelijk Gomorrha, Adama en Seboim: maer dat zy voor altijd in d' asche zullen blijven leggen.

Nu dat Egypten Jerufalem zoude beduiden, lezen wy nergens: maer altijd dat het deze wereld betékent. En dewijl het te lang zoude vallen ontelbare proeffstukken uit de Schrifture by een te rapen, zoo laet ons maer eene

plaetse aenhalen, alwaer deze wereld duidlijk Egypten genaemd word. Judas, de broeder van den Apostel Jakobus, schrijft in zijnen goddelijk ingegéven Brief met deze woorden. *Ik wil u luiden indagtig maken, als die dit eenmael wel weet, dat Jhesus het volk uit Egyptenland verlost hebbende, daerna de genen, die niet en geloofden, vernield heeft. En op dat wy niet en zouden denken dat 'er van Jhesus den zoone van Nave gesproken word, zoo volgt 'er terstond op: En dat hy d' Engelen, die hunne eerste heerlijkheit niet bevaerd, maer hunne woonstede verlaten hebben, in eeuwige boeyen onder de duisternisse, tot het oordeel van den grooten dag opgeslooten heeft. Op dat gy ook zoud gelooven, dat alwaer Egypten en Sodoma en Gomorrha te samen genoemd worden, aldaer niet die plaetsen, maer de wereld verstaen word; zoo voegt hy terstond een voorbeeld daer by: Gelijk ook Sodoma en Gomorrha, en d' omleggende steeden, die op gelijke wijze met uitgestortheit gehoereerd hadden, en het vreemde vleesch waren agter nagelopen, tot een voorbeeld geworden zijn, dragende de straffe van het eeuwig vuer.*

En wat is 't van noode meer dingen op te zoeken: nadien d' Evangelist Mattheus verhaelt, dat naer het lijden en de verrijzenisse des Heere: *De steenrotsen barsten: de graven opengingen: en veele lighamen der heiligen,*
die

die ontslapen waren, zijn opgestaen. En dat zy uit de graven gaende, naer zijne verrijzenisse quamen in de heilige stadt, en verscheenen aen veele menschen. H. xxvii. Nog hier word op deze plaetse niet terstond het hemelsch Jerusaleem verstaen, gelijk veele belachelijk meinen: dewijl het gansch geen teken van des Heere verrijzenisse konde zijn by de menschen, dat de lighamen der heiligen in het hemelsch Jerusaleem gezien wierden. Vermits dan zoo wel d'Evangelisten, als alle d'andere Schrifturen, Jerusaleem de heilige Stadt noemen: en de Harpzanger beveelt, dat wy zullen aenbidden ter plaetse, daer zijne voeten gestaen hebben: zoo lijd niet dat men haer Sodoma en Egypten zoude noemen, by dewelke de Heer verbiedt te sweren, om dat het de stadt des grooten Konings is.

Zy noemen het een vervloekte aerde, om dat zy het bloedt des Heere ingedronken heeft. Hoe meinen zy dan dat het gezegende plaetsen zijn, daer *Petrus* en *Paulus*, de leidsmannen van het Christelijke leger, hun bloedt voor *Christus* vergooten hebben? Indien de plaets der belijdenisse van dienaers en menschen roemwaardig is: hoe zal dan de plaets der bloedgetuigenisse van den Heere en Godt niet roemwaardig wezen? Wy eeren ook overal de begraefplaetsen der Martelaren: en het heilig stof op onze oogen leggende, raken wy 't ook,

als wy moogen, met den mond aen. En beelden sommigen zig in dat het graf, waer in de Heer geleidt is, moet veronagtsaemd worden? Indien wy ons zelve niet en gelooven, laet ons ten minsten gelooven 't gene ook de Dui-vel en zijne Engelen betuigen: die zoo dikmaels zy voor dit graf uit de lighamen der bezétenen uitgedréven worden, gelijk als voor den regterstoel van *Christus* staende, sidderen en brullen, en zig belgen dat zy hem gekruist hebben, dien zy nu moeten vreezen.

Zoo deze plaets naer het lijden van *Christus*, gelijk d' ondeugende tong durft snappen, verfoeylijk is: wat ging dog *Paulus* over, dat hy zig na Jerufalem spoedde, om aldaer het Pinxterfeest te vieren? Die ook tot de genen, die hem wederhouden wilden, zeide: *Wat doet gy zoo te schreyen en mijn herte te drukken? Want ik ben bereidt niet alleen gebonden te worden, maer ook te sterven in Jerufalem, om den naem des Heere Jhesus.* Wat deeden d' andere heilige en doorlugtige mannen: welkers giften en mededeelingen naer het lijden van *Christus*, aen de broeders die te Jerufalem waren, gezonden wierden? 't Zoude nu te lang vallen alle de tijden, van des Heere hemelvaert af tot den huidigen dag toe, elk in 't bezonder te doorloopen, om te zien wat Bischoppen, wat Martelaren, wat mannen met welspreekendheit in de kerkelijke leere begaefd, te Jerusa-
lem

lem gekoomen zijn : agtende dat zy minder godvrugtigheit , minder geleerdheit hadden , en dat aen de deugd in hen de laetste hand , gelijk men zegt , niet gezet was : 't en ware zy *Christus* aenbédén hadden in die plaetsen , uit dewelke eerst het Evangelie van den galgboom gestraeld heeft.

En zeker indien een deftig Redenmeester iemand , ik weet niet wien , berispt om dat hy de Grieksche taelkunde niet t' Athenen , maer elders : de Latijnsche niet te Romén , maer in Sicilien geleerd had : om dat dog elk landschap iets eigen heeft , 't welk het ander zoo wel niet hebben kan : hoe meinen wy dan dat zonder ons Athenen iemand tot den top der wijsheit gekoomen is? Nog dit zeggen wy niet , als of wy ontkenden dat *het rijk Gods binnen in ons is* , en dat'er ook heilige mannen in andere landen gevonden worden : maer om te bevestigen dat de genen , die de geheele wereld door de voornaemste zijn , aldermeest eenpaerlijk herwaerds reizen : tot welke plaetsen wy niet als d' eerste , maer als de laetste gekoomen zijn , op dat wy aldaer d' eersten uit alle volkeren zouden beschouwen. Gewis is het gezelschap der Eenzaemwoonders en der Maegden als een bloem en kostelijk gesteente onder het pronksieraedt der Kerke. Zoo wie in Vrankrijk d' eerste is , die spoedt zig hier na toe. De Britter die van ons afgescheiden

scheiden over zee woont, zoo hy in de Godsdienstigheid voordang gedaen heeft, zijn land verlatende daer de zon in 't westen ondergaet, kooft zoeken na de plaetse, die hem alleenlijk door 't gerugt, en door 't verhael der Schrifture bekend is.

Wat zullen wy melden van de Armeniërs, van de Perſianen, van de volken van Indien en Moorenland: als ook van 't nabygeleegen Egypten, zoo vrugtbaer van Eenzaamwoonders: van Pontus en Kappadocien, Holsyrien en Mefopotamien, en alle de meenigte van 't Oosten? Die naer het woord des Zaligmakers: *Alwaer het lighaem is, daer zullen d' Arenden by een vergaderen*, als met ſwermen na deze plaetse te ſamen vlooden, en ons een voorbeeld van verſcheiden deugden geven. De taal is wel verſchillend, maer de Godsdienst een en de zelve. Men hoort 'er ſchier zoo veele zangkooren klinken, als 'er onderſcheiden volken zijn. Hierentusſchen, 't welk voor de Chriſtenen wel d' eerste deugd is, zijn zy ganſch niet hoovaerdig of laetdunkend op hunne verſtervinge. Elk zoekt zig om 't zeerſt te vernéderen. *Zoo wie de laetſte word, dien agt men voor den eerſten.* In de kleedinge is geen onderſcheidt, geen grootagting geleegeen. Elkeen gaet zoo 't hem belieft, zonder daer over gelaekt, of geprézen te worden. Veel faſten doet ook niemand hoogagten: dat iemand

mand niet en eet, maekt hem niet eerwaerdig: en dat hy met matigheid zijn behoorlijk voedsel neemt, doet hem niet veroordeelen. *Elk staet of valt zijnen Heere.* Niemand oordeelt eenander, op dat hy van den Heere niet geoordeeld worde. Het gene in veele gewesten zeer gemein is, dat zy elkanderen met scherpe tanden aen stukken scheuren, is hier gansch niet te vinden. Wulpsheit en weelde zijn hier uitgebannen: en in de stadt zijn zoo veele bidplaetien, dat om dezelve alle te gaen bezoeken, de dag te kort is.

Dog op dat wy nu tot het landwooningtje van *Christus*, en tot het hutje van Maria koomen (Want eenyder prijft geern het gene hy bezit) met wat tale, met wat stemme, kunnen wy u het hol des Zaligmakers beschrijven? Jac die kribbe, waer in dat Kindeken gewoeld heeft, mag beter door stilswijgendheit, dan door onze geringe woorden geerd worden. Waer zijn hier breede gaelderyen? Waer zijn de vergulde gewelffels? Waer zijn de paleizen, die met de smerte der ellendigen, en met den arbeit der verwézenen versierd zijn? Waer zijn de heerlijke Kerkgebouwen, die met de middelen van den gemeinen man als paleizen worden opgetimmerd: op dat het slegt en gering lighaem van een mensch wat kostelijker plaetse mag betreden: en als of 'er iets beter konde versierd zijn dan het wereldgebouw,

op dat zy liever hunne daken mogen beschouwen dan den hemel? Zie in dit kleine hol der aerde is de Schepper des hemels gebooren: hier is hy in doeken gewonden, hier is hy gezien van de herders, hier is hy aengewézen door de sterre, hier is hy aengebédén van de Wijzen.

En deze plaets, zoo ik mein, is heiliger dan de rots daer 't Kapitoel staet, die dikmaels van den hemel met den blixem geslagen, blijk geeft dat zy den Heere mishagde. Lees d' Openbaringe van Joannes: en bezie wat daer van het wijf gekleedt met scharlaken, en van de lasteringe op haer voorhoofd geschréven, van seven bergen, veele wateren, en den val van Babel gezongen word. *Vertrek uit haer, mijn volk, zeit de Heer, op dat gy niet deelagtig word van hare misdaden, en niet en ontvangt van hare plagen.* Vlucht uit het midden van Babel, en eenyder zie zijne ziele te behouden. *Want het is gevallen, het is gevallen dat groote Babylon: en 't is geworden een woonstede der duivelen, en een bewaer- nest van onreine geesten.* H. XVIII. Wel is waer dat aldaer een heilige Gemeinte is, dat daer de zegentékenen der Apostelen en der Martelaren oppereggt zijn: dat de ware belijdenis van *Christus*, en 't geloof door den Apostel geroemd, daer te vinden is: en dat zig de Christelijke naem daer dagelijks boven 't ver-

't vertreedden Heidendom ten top gaet veizen : maer zelf de heerschezugt, de magt, de grootheit van de stad, bezoeken en bezogt te worden, begroeten en begroet te worden, prijzen en schelden, zulks aen te hooren, of mede te praeten : en zulken gewoel van menschen te zien, of gy wilt of niet : zijn dog dingen die van de levenswijze en de stilte der Moniken en eenzaamwoonders vreemd zijn. Want of wy koomen in 't gezelschap der genen die ons bezoeken, en zoo verliezen wy de stilswijgendheit : of wy koomen 'er niet by, en dan zeit men dat wy hoovaerdig zijn. Ook gaen wy somtijds, om het wederbezoek op onze beurte af te leggen, na de trotse huizen, daer wy tusschen de schimptongen der dienstboonden in de vergulde kamers treden. Maer op het landwooningtje van *Christus*, gelijk wy hier voore gezeidt hebben, is niet dan eenvoudigheid, en buiten 't zingen van de Psalmen volkoomen stilte. Werwaers gy keert, daer hoort gy den landman agter de ploeg *Alleluja* zingen. De meyer besweet vermackt zig met Psalmen : en de wijngardier, dewijl hy met het kromme snoeymes den wijngaerd snoeyt, zingt iets van Davids liederen. Dit zijn in dit gewest de digtzangen : dit zijn, gelijk men plag te zeggen, de minneliedjes. Dit is 't gesluit der herders, en 't wapentuig van den landbouw.

Edog

Edog waer wilt dit henen , terwijl wy niet en denken wat ons betaemt , maer alleenlijk zien op het gene wy begeeren ? O wanneer zal die tijdt gekoomen zijn , als de boode vermoeyd en hijgende ons de tijdinge zal komen brengen , dat onze Marcella aen den oever van Palestine geland is : en dat d' Eenzaemwoonders met geheele reyen , de Maegden met geheele benden , te samen zullen zingen en juichen ? Wy wenschen al van nu af aen u zoo te gemoedt te loopen : en zonder na een wagen te wagten , het lighaem met snelle voeten voord te dragen. Wy zullen u by de handen vatten , het wezen beschouwen , en ons nauwlijks laten aftrekken van de gewenschte omhelzingen. Zal dan die dag ook wel eens koomen : dat wy zullen mogen gaen na 't hol des Zaligmakers ? Dat wy in het graf des Heere zullen weenen met onze zuster , met onze moeder ? Dat wy voords het hout des Kruis zullen kussen : en op den Olijfberg te samen met den Heere door begeerte en verlangen zullen opklimmen en steigen na omhooghe ? Dat wy *Lazarus* zullen zien uitkoomen met swagtels gebonden : en den vloedt der Jordane nu zuiverder geworden door den doop des Heere ? Van daer zullen voordgaen na de herders hutten , en in Davids heerlijke Grafkamer zullen bidden ? Den Profet Amos zullen beschouwen , daer hy nu nog op
zijne

zijne rotze met den herders hoorn geluidt slaet? Dat wy na de Woonhutten van Abraham, Izaak en Jakob, en ook van de drie doorlugtige vrouwen, of na hare geheugplaetsen zullen spoeden? De waterbron bezoeken, daer de Moorsche Kamerling van Filippus gedoopt is? Na Samaria voorttrekken, en aen d' asche van Joannes den Dooper, als ook van Helifeus en Abdias onze eerbiedigheit bewijzen? In de berghoten gaen, daer ten tijde van de vervolginge en van den hongersnoodt geheele benden van Profeeten gespijfd wierden?

Wy zullen gaen na Nazareth, en naer des naems betekeninge de bloem gaen zien van Galileën. Niet verre van daer ziet men Kana, daer het water in wijn veranderd is. Voords zullen wy reizen na den berg Thabor*, en den Zaligmaker aenschouwen, niet gelijk *Petrus* eertijds wilde, in verblijfhutten met Moïses en Elias, maer met den Vader en den heiligen Geest. Van daer zullen wy koomen aen 't meir van Genezareth: en zien hoe in de woestijne, met vijf en met seven brooden, vijf en vier duizend menschen verzaedt worden. Het stedcken Naim zal ons daer te voore koomen, daer in de poorte de zoon van de weduwe verwekt werd. Dan zal zig ook de berg Hermon vertoonen, en de beek van Endor, daer Sifera verflagen word.

C

Ka-

* Alhier genaemd *Itaburion*.

Kapernaum, daer de Heer zoo veele wonder-
tékenen gedaen heeft, en t' cffens geheel Ga-
lilcën voor 't gezicht hebben. En eindelijk,
als wy in 't gezelschap van *Christus* door Silo
en Bethel en andere plaetsen: in dewelke als
tot zegevanen des Heere overal kerken opge-
rigt zijn: tot onze kluis zullen wedergekeerd
wezen, dan zullen wy geduerig zingen, dik-
wils weenen, onophoudelijk bidden: en ge-
wond zijnde met de minneschicht des Zaligma-
kers, te samen uitroepen: *Ik heb hem gevon-*
den, dien mijne ziel gezocht heeft: ik zal hem
vasthouden, en niet verlaten.

VERZUGTINGEN

Na de koomste van *JESUS CHRISTUS*, den
Zaligmaker des werlds: die op de dagen
voor Kerstmis, beginnende den xvii. *De-*
cember, in de kerkelijke gebeden, voor en
naer den lofzang *Magnificat*, gezongen en
gelézen worden: alhier by wijze van *Me-*
ditatiën of vyerige schietgebeden uitgebreidt.

I. VERZUGTING.

O eeuwige *Wijsheit*, die voordkoomt uit den
mond des *Alderhoogsten*: die alles door
uwe magt van 't een einde tot het ander aen-
raekt, en met zoetigheid bestiert: koom en leer
ons den weg der *wijsheit*.

O eeuwige Wijsheit en ongeschapen ligt. O Bron van alle wijsheit, uit welke Engelen en menschen hunne wijsheit moeten putten. O albestralende Zonne der wijsheit, van welke alle geschapen wijsheit niet anders dan een mededeeling en swakke straël is: zonder wiens heldere verligtinge alle aerdsche wijsheit maer duisternis en dwaesheit is. O Wijsheit, uit wiens overstortinge de leeraers der waerheit alle hunne wijsheit ontvangen hebben, en nog dagelijks ontvangen: die den mond der Profecten en der Apostelen in wijsheit geopend hebt: die mensch geworden en hier op aerde gekoomen zijt, om zelf aen uwe Kerke de ware wijsheit, den weg der zaligheid te verkundigen. Goddelijke wijsheit, die van alle eeuwigheit van den Vader geteeld, met den Vader en den heiligen Geest een in volmaektheit, een in wezen zijt. Na u haken en verlangen wy, ô aenbiddelijke en minnelijke Wijsheit. En wie zal niet na u verlangen? Daer gy zijt, is ook de Vader, en de heilige Geest. Een ziel waer in gy woont, is de wooning der heilige Driecnigheid, de zetel der wijsheit, jae de hemel zelf: want alwaer gy zijt, daer is de hemel en het hemelsch hof: daer gy zijt, is heil en zaligheid en volheit van alle goet: en zonder u is alles ydelheit en elende. Met reden dan, ô Héere, zugten en verlangen wy na uwe koomste.

Woord des Vaders, die van eeuwigheit in volmaekte zaligheid gelcefd hebt: die in 't begin des tijds de wereld met al wat 'er in is, door uwe magt en wijsheit geschapen hebt, en *zonder wien 'er niets gemaekt is*: die de wereld, als zy bedorven en verlooren was, genadelijk verlost en hersteld hebt: die alles in de nature door een zoete beweginge uwer almoogendheit, alles in de zielen door uwelieflijke genadetrekkingen bestiert: niet met geweld, maer met aenlokkende minzaemheit: niet met getier of bedreiginge, maer met stille zielverrukkinge: niet door benauwende vreeze, maer door kragt van liefde: die alles kragtelijk en zoetelijk beweegt, en de herten weet te lokken dat zy u beminnen: koom en leer ons, ô hemelsche Leeraer, den weg der ware wijsheit. Leer ons de dwaesheit der wereld zien, op dat wy ze versmaeden: leer ons de wijsheit van 't Evangelie, de verborgenheden van uw rijke kennen: die waerheden, welke voor waenwijzen *verborgen* zijn, en *aen de kleinen* en ootmoedigen *geopenbaerd* worden: op dat wy ze met lust en liefde volgen en omhelzen. Amen.

II. VERZUGTING.

O Heere, en Leidsman des volks van Israël, die aen Moises in het vuer van den vlammen-
men-

menden doornbosch verscheenen zijt, en hem op den berg Sinai de Wet gegeven hebt. Koom en verlos ons met een magtigen erm.

Heere Godt almagtig, die eertijds uw uitverkooren volk, de kinderen van Israël, uit de slavernye van Egypten verlost, door de roode zec gevoerd, en door de woestijne geleidt hebt, hen door een wolke over dag, en by nacht door een liggend vuer als met een fakkel den weg wijzende, en eindelijk inleidende in 't beloofde land: die ons ook, uwe ware Israëlieten, als gy mensch geworden zijt, uit het geweld des Duivels getrokken, door den stroom van uw dierbaer bloedt geveiligd, den weg tot het hemelsch vaderland, tot het ware land van belofte, gebaend en den ingang geopend hebt: geleid ons altijd in het ligt uwer heilige leere, en onder de schaduwe uwer vleugelen: op dat wy nooit afdwalen van het regte voetpadt, maer onder uw geleide dat beloofde land, waer in gy ons zijt voorgetrokken, eens mogen aentreffen, en u aldaer in 't nieuw Jerusaleem in eeuwigheit mogen looven.

Heere die u aen uwen dienaer Moises in den vlammen den doornbosch, die daer brandde en niet verbrandde, wonderlijk vertoonst hebt, om hem tot een leidsman en verlosser uws volks aen te stellen: dog die naderhand zelf in deze wereld gekoomen zijt, gebooren uit een Maegd, die u door den heiligen Geest ont-

vangen, u gebaerd en aen ons vertoond heeft, zonder kreukinge harer maegdelijke reinigheit; op dat gy als de ware Verlosser en Heiland, van den Vader gezonden, de wereld zoud behouden: verlos ons dog, en maek ons zalig, door uwe alvermoogende goedertierenheit, door de kragt uws lijdens, door uwe altijd brandende liefde. Gy die op den berg Sinai de wet, geschréven in steene tafelen, door den dienst van Moises aen uw volk gegéven hebt: die daerna zelf d' Evangelische onderwijzingen met uwen heiligen mond aen ons verkundigd hebt: schrijf dog uwe wetten door uwen geest in onze herten, dat wy ze hoorende en lézende verstaen, verstaende liefhebben, liefhebbende omhelzen, altijd bewaren, en onbevlekt en volstandig daer in wandelen. *Koom en verlos ons met een magtigen erm*, door de kragtige en genadige werkinge van den heiligen Geest in ons: verlos ons van alle duisternisse der onweetendheit, van alle ongeregelde driften en verkeerde liefde, van al wat ons verhindert uwe wetten en bevélen te gehoorzamen: maek ons vry en onbelemmerd, dat wy u alleen onderdanig zijn, u alleen blijmoedig aenhangen, u alleen van herte dienen. Amen.

III. VERZUGTING.

O Spruit uit den wortel van Jesse, die staet den volkeren tot een teken: voor wien de koningen zullen swijgen, wien de Heidenen zullen aenbidden: koom en maek ons vry, ver-toef dog niet langer.

Davids Zoone, die als een bloem uit een zuiver en eenzaam takje, gesprooten zijt uit het maegdelijk lighaem van Maria, die uit het geslagte van David den zoone van Jesse was: gy die van eeuwigheit Godt gebooren uit den Vader, ten bestemden tijde ook mensch uit een Maegd hebt willen gebooren worden, en menschen hebben tot uwe voorvaderen: om te worden een teken der zaligheid voor alle volkeren, waerlijk een teken daer sommigen zig aen zouden stooten en tegenspreken, maer een teken van heil en behoudnisse voor de zagtmoedigen en ootmoedigen van herte: want gy zijt opgericht aen het kruisch, gelijk de kopere Slang in de woestijne: op dat al wie in u geloof, niet verloren gae, maer het eeuwig leven hebbe.

Gy hebt den standaerd opgesteeken door de preekinge van de leere uws koningrijks, en u zelven door de geheele wereld gesteld tot een veldteken, onder 't welke alle volkeren, zoo grooten als kleinen, zouden koomen dienen: voor wien de koningen en magtigen dezer we-

reld den mond moesten fluiten, hunne trots-
heit afleggen, en zig onderdanig buigen: aen
wien de genen dien 't alles seheen te gehoor-
zamen, en die door geen magt op aerde te
temmen waren, vrywillige gehoorzaamheit
moesten bewijzen: voor wien ook de wijzen
dezer wereld met alle hunne schranderheit en
redenkavelingen moesten swigten, en allen
hoogmoedt van opgeblazen wacnwijsheit en
wangeleerdheit verzaken, zijnde door d' een-
voudige leere van 't Evangelie diermate o-
vertuigd en overwonnen, dat zy 't verstand
ten dienste van 't geloove moesten ondergeven.
Nu word gy volgens voorzegginge en belof-
ten niet alleen van geloovigen uit de Jooden,
maer wel voornamelijk door de Heidenen ge-
diend en aengebèden.

Koom en maek ons vry. Gy hebt ons wel
los en vry gemaekt: edog wy zijn zoo onbe-
dagt en ellendig, dat wy door onzen eigen on-
bezonnen wille ons zelve, helaes! al wederom
nieuwe banden maken. Koom dan op nieuw,
Heere, en breek ze los: stel ons in de vol-
maekte vryheit der kinderen Gods: dat wy u
onder uwe veldbaniere voordaen getrouwelijk
dienen, onder u beleid, en met uwe wape-
nen, onze vyanden bestrijden en overwinnen,
u onderdanig gehoorzamen en godsdienstelijk
aenbidden. *Koom verlos ons haestelijk, ver-
toef dog niet langer. O Godt zie op tot onzer
hulpe.*

hulpe. Heere haest u om ons te helpen. Zoo zullen wy ook zonder vertoeven uwe goedheit voor de genadige hulpe looven en danken, en ons in u verblijden. Amen.

IV. VERZUGTING.

O Sleutel van David, en Staf des huis van Israël: die opent het gene niemand sluiten, en sluit het gene niemand opendoen kan: koom en leid den gevangenen uit het gevangenhuis, hem die daer zit in duisternisse en in de schaduwe des doods.

Heere die den sleutel en den staf der almoo- gendheit in uwe handen draegt: die alles naer uw believen sluit en opent, zonder dat u iets mag verhinderen of wederhouden: laet niet toc dat iemand van ons nog zoude opgeslooten blijven in de gevangnisse der zonden, in de banden en boeyen der ongerechtigheit. Open de deure, maek de ketenen los, en leid den gevangen uit, gelijk gy uwen dienaer Petrus uit den kerker van Herodes door uwen Engel uitleidde. Gy zijt dog gezonden om den zagtmoedigen de blijde boodschap te brengen, te verbinden die gebrooken van herte zijn, den gevangenen vryheit uit te roepen, en den gebondenen openinge der gevangnisse, en om het jaer van het welbehagen des Heere te verkundigen. Esaias LXI. 1, 2.

Gy draegt den sleutel der kennisse en wijsheit, open ons den zin uwer hemelsche leer-ingen : open ons verstand, op dat wy uw heilig woord verstaen en vatten, en dat geen duisternis van onweetendheit ons oit bevange : leid ons in tot alle waerheit, en ondersteun door den magtigen staf van uwen genadigen bystand onze gangen, op dat wy noit bewijken. Zoo zullen wy uit de duisternissen en uit de schaduwe des doods opgetrokken, en de wegen des ligts bewandelende, ons met vreugde mogen toevoegen de lieflijke en troostbare reden van Paulus: *Eertijds waert gy duisternis, maer nu zijt gy licht in den Heere. Wandelt als kinderen des ligts. En, De nacht loopt ten einde, en de dag koomt aen. Laet ons dan de werken der duisternissen afleggen, en de wapenen des ligts aendoen. Laet ons als in den dag eerlijk wandelen. Zoo zullen wy ons in uwe straelen, ô Licht tot verligtinge der Heidenen, en tot heerlijkheit uws volks van Israël, niet voor een korte wijle, maer altoos, en eeuwelijk verheugen. Amen.*

V. VERZUGTING.

O opgaende Morgensterre, glans van 't eeuwig licht, en Zonne der regtvaerdigheit : koom en verligt hen, die daer zitten in een donkeren nacht, en in een doodelijke duisternisse.

Zon-

Zonne der regtvaardigheid, en eeuwigwé-
zendlijk *affschijnsel* des Vaders, door *wiens innerlijke barmhertigheid* gy ons zijt komen bezoeken, *verschijnende van boven: om de genen die in duisternisse, en in de schaduw des doods zitten, te verligten: om onze voeten te bestieren op den weg der vrede: gelijk de vader van uwen Voorlooper gezongen heeft: wanneer de duisternissen van godloosheit en afgoderye de wereld nu betrokken, en d' overhand genoomen hadden; als de nacht der onweetendheit alles met donkerheit bedekte, en de menschen gerust als in een doodelyken slaep gedompeld lagen: Dum medium silentium tenerent omnia:* dan zijt gy, ô *almoogend Woord, uit uwen koninglijken throon gekoomen, en als een zonne opgerézen, om de wereld te verligten, den naren nacht te doen verdwijnen, den helderen dag weder aen te brengen, en de volkeren uit den slaep te doen ontwaken. Reis ook op, Heere in onze zielen, doe uw licht daer in zó schijnen, dat geen duisternis ons mag bevangen. Wek onze loome herten op uit den slaep der traegheit en ongevoeligheit. O waeragtig Licht, 't welk verligt alle menschen koomende in deze wereld: hemelsch Licht, 't welk ook schein in de duisternissen, die u niet en hebben aengenoomen: beschijs ons zó bekoorlijk en zó lieffelijk, dat wy u omhelzen, en ons in uwen dag verblijden. Alderheiligste*
Hei,

Heiland, toon ons uw vroolijk aenschijn tot verquikkinge en vertroostingge der bedrukte gemocderen: dat onze *nagt als de dag verligt worde*, en dat *wy in uw ligt het ligt beschouwen*. Amen.

VI. VERZUGTING.

O Koning der volkeren, na wien zy lang gewenscht hebben: *o hoersteen, die ze beide tot een maekt: koom en maek zalig den mensch, dien gy van het slijk der aerde gemaekt hebt.*

Opperkoning, wiens koningrijk zoo onbe-
paeld in uitbreidinge, als oncindig is in duer-
zaamheit: die niet alleen over lighamen, maer
ook over herten en zielen gebiedt voert: goe-
dertieren en wenschelijken Koning, die niet
en heerscht om t' onderdrukken door sware lat-
ten, maer om uw volk gelukkig te maken
door een gedurigen invloedt van uwen hemel-
schen zegen, en hen alle geestelijke magten,
die uw rijk bestrijden, t' onderwerpen. Vreed-
zamige Koning, die bevreedigt den genen die
in tweedragt, en vereenigt de genen die ver-
deeld zijn: koom en maek ons alle een in u-
we liefde, dat uw geestelijk *Ferusalem worde
opgebouwd als een stadt, daer onderlinge ge-
meenschap is*. Heb meedoogen met onze swak-
heit: gy kent onzen nederigen oorsprong: gy
weet

weet dat gy ons uit d' aerde geschapen hebt, en dat wy onbestendig zijn om ons zelve van ramp te redden: bewaer ons, ondersteun ons, en breng ons genadelijk ter eeuwige behoudnisse: op dat wy in d' onsterfelijkheid als koningen verheerlijkt, u onzen Koning daer eeuwelijk looven, eeren en aenbidden. Amen.

VII. VERZUGTING.

O Emmanuel, onze Koning en wetgever, lang verwagten Zaligmaker der Heidenen: koom ons behouden, ô Heere onze Godt.

Emmanuel, ô Godt met ons, wiens genoegte is te zijn met de kinderen der menschen: koom by ons, leef innerlijk in ons, en laet u nimmermeer van ons afscheiden. Doe ons de zoetigheid uwer tegenwoordigheid, die alle weelde te boven gaet, zoo smaken, dat wy alle andere genoegten vergeetende, in u alleen onveranderlijk ons rein vermaek vinden. Amen.

M E D I T A T I E N

IN DEN

A N D V E N T.

Bereidt den weg des Heere, maekt zijne paden regt. Mat. III. 3.

DE bereiding van den weg des Heere moet door de deugd van Boetvaardigheid ver-
rige

rigt worden. Zonder de boetvaardigheid kan geen zondaer behouden worden. Zy betaemt alle menschen: want niemand leeft zonder zonde. De quaedwilligen moeten door bestraffingen en bedreigingen gedreeven, de kleinmoedigen door trooltelijke en zoete opwekkingen tot de boetvaardigheid aengeleidt worden: op dat zy beide nu bekeerd van herte, door de liefde tot den nieuwgebooren Zaligmaker mogen naderen. Dus moet het zoet en 't bitter ondermengeld, en op het voorbeeld van Joannes den Dooper elk naer den eisch zijner gesteltenisse onderrigt worden, en dat beknop- telijk en eenvoudig: want het betaemt niet, dat onze onderwijzingen en vermaningen, die dogters der H. Schrifture zijn, meer zouden opgepronkt worden als hare moeder zelf is: dewijl dog de H. Schriftuer een eenvoudige wijze van spreken gebruikt, en de kragt Gods niet gelégen is *in uitgezogte en hoogdravende woorden van menschelijke wijsheit.* Die onze onderrigtinge leest of aenhoort, doe het met een eenvoudig en opregt gemoedt, duide het gene twijfelagtig is ten goede, beproeve alles, en houde zig aen het beste. Sommigen zijn gelijk den Zandlooper, en laten 't woord Gods het eene oor in en 't ander uitgaen. Andere gelijk de Spongie, neemen alles aen zonder onderscheidt, zoo wel het gene hen nut, als 't gene hen onnut is. Eenigen nog arger,

gelijk de Zeve, laten zig het beste ontvallen, en behouden 't slegtste. De besten zijn die de Wanne gelijken, welke het nut behouden, en 't onnut verwerpen. Dit laetste moeten wy betragten.

I. MEDITATIE.

Alle berg en heuvel zal vernéderd worden.

Luk. III. 5. De hoovaerdigheid, en hare verscheiden bewegingen, zijn als bergen en heuvelen, die den toegang des Zaligmakers tot onze zielen verhinderen. Zy heeft hare woonplaets in het herte: en vertoont zig door hare uitwerkingen in den uiterlijken handel en lighamelijke bewegingen, in kleedinge, in d' eerste plaetse te zoeken, 't hoogste woord te voeren, anderen klein, zig zelve groot voor te stellen, vernéderende dingen te vlugten, aenzienlijke te betragten, en voor al in d' onderdanigheid en 't jok der gehoorzaamheit af te werpen.

De bergen worden nedergeworpen door blixem en donder, en door aerdbevinge. *Gregorius Thaumaturgus* heeft ze door 't gebedt en 't vast betrouwen weten weg te neemen en van de plaets te zetten. De donderslagen der Evangelische bestraffingen: het *Memento homo*, Gedenk, ô mensch, dat gy van stof zijt, en weder in stof zult veranderen: en andere
dier-

diergelijke vermaningen: 't ootmoedig gebedt met een vast betrouwen op den Heere, van wien de Profeet in den Psalm zingt: *De bergen zijn gesmolten als wasch voor het aenschijn des Heere*: en vooral het voorbeeld van Jesus Christus, die ons toeroept: *Leert van my, dat ik zagmoedig, en ootmoedig van herte ben*: dit zijn de middelen om de bergen der hoo-vaerdigheid omverre te smijten.

II. MEDITATIE.

Een andere berg of heuvel in de ziele, is de zonde der onkuifschheit. D' eerste trap tot de kuifschheit is, alle geleegendheit van onkuifschheit te mijden. *Die het prijkkel zoekt, zal 'er in vergaen*, zeit de Wijzeman. Joseph vlugt het wijf van Putifar. Overdaedt en leedigheid zijn twee stinkende bronnen van onkuifschheit. De duivel der onreinigheit word niet uitgedreven dan door vasten en bidden. D' onzuiverheit verblind. Blijkt in die van Sodom, in David naer het overspel, in Salomon, Samson, en anderen. Veele alsnog door die begeerlijkhheit verblind, zien nog Godt nog kerke, nog de plaetse daer zy hunne zonden belijden moeten. Men verhaelt van een wulpsen mensch, die vermaend zijnde van de meesters der geneeskunst, dat indien hy voordging in zijne ontugtigheit, hy zijne oogen verlie-

liezen zoude, egter niet ophield van zijne vuiligheden. Naderhand tuffchen het boeten der onkuifche lusten, voelende dat hem't gezigt begaf: Gae henen, zeide hy, ô aengenaem ligt der oogen. *Vale amicium lumen.* Bemerck de groote verblindheit des herte. D'onkuifcheit maekt ook de kragten der ziele fwak en magteloos: zoo dat een rampzalige van zig zelve getuigde, dat alschoon hy de Helle voor hem open zag, hy egter als de geleegendheit voorquam, zig van die zonde niet en zoude kunnen onthouden. Zie ook wat *Augustinus* van deze zake betuigt in zijne Belijdeniffen. En besluit met den raedt van *Paulus*: Vlucht d'onkuifcheit. *Fugite fornicationem.*

III. MEDITATIE.

DE gierigheit is een derde berg of heuvel, die de koomfte des Heere in de ziele verhindert. De hoovaerdigheit hegt het herte aen eere en hoogheit: d'onkuifcheit aen weelde en wellusten: de gierigheit aen't geld en goedt dezer wereld. Die geld en goedt zoekt om groot te worden, of om welluftig te leven, is meer hoovaerdig, of onkuifch en overdadig, dan hy gierig is. De gierigaerd stelt zijne zinnen eigenlijk op geld en goedt: daer bind hy zijne ziele aen, daer maekt hy zig een slaef van, dat houdt hy voor zijnen afgodt. Want d'A-

D

postel

postel *Paulus* zcjt wel uitdrukkelijk, dat *de gierigheid een afgodery is*. 'T is een veragtelijke zonde, regt strijdig tegen alle edelmoedigheid. Een gierig mensch word van alle de wereld versmaect: elk heeft'er een walg en afkeer van. Waerom? Hy is aen niemand nut, en aen veele menschen schadig. Hy schrokt en raept al na zig, wat eenander zoude mogen te stade koomen, niet om het te gebruiken, maer flegs om het te bezitten. Des is hy als een peest onder 't menschedom, die anderen ellendig maect, zonder zig zelve gelukkig te maken: gelijk aen een waterzugtigen, die altijd dorst en noit genoeg heeft: wien't hert t'allen tijde met zorge en bekommeringe, en met een onverzadelijke begeerlijkheit bezet is. Hoe hy meer heeft, hoe hy meer begeert: naer mate van het goedt wast ook zijne heblust aen, en elk stuk gelds vermeerdert zijne zugt tot grootere schatten. Altijd roept hy: Meer, meer. Zijne zakken en koffers zijn noit vol genoeg: maer zijn hert is nog alderminst te vervullen. Hy durft zijne goederen niet gebruiken, uit vreeze van ze te verminderen: en hy heeft het herte niet, dat hy zijnen eigen nooddruft onbekommerd daer van mag neemen: want hy bezit het goedt niet, maer hy word'er van bezeten. Dus gunt hy nog aen anderen nog aen zig zelve 't gebruik der dingen, die Godt geschapen heeft om met dankzegginge gebruikt

te worden: en doet zijn best om de milddadige gunsten van den goedertieren Schepper en hemelschen Vader vrugteloos te stellen, en rampzalig te maken die Godt uit zijnen algemeinen schat voeden, troosten en verheugen wilt. De gierigheid is dan met regt de haet en smaect van Godt en menschen. 'T is de groote berg en heuvel die *Jesus* belet in de ziele te koomen. Daer d'afgodt van het geld heerscht, kan Gods Geest niet wonen: daer de liefde van 't aerdsche goet het herte bezit en inheeft, kunnen de hemelsche schatten geen ingang of plaetse vinden: daer de *Mammon* of *Pluto*, dat is, de Geldgodt aenbeden word, kan *JESUS* geen ruste vinden. Zijn vermaek is by *d'armen van geest*: zijn verblijf is by de genen die waerlijk en van herte de wereld verfmaden, om d'onbederflijke goederen des hemels te winnen. Verban dan de gierigheid: doe weg dien berg en heuvel: wees hungerig en dorstig, niet naer geld en goet, maer na de regtvaerdigheid, na deugd en heiligheit: wilt gy dog den Zaligmaker tot u lokken, van hem verzaect worden, en in hem onvergankelijke schatten vinden.

IV. MEDITATIE.

DE bergen van hoovaerdigheid, onkuifheit en gierigheid: ook die van haet en nijd,

wrackzugt en boosheit, overdaect dronkenschap en gulzigheit: moeten al ras en zonder vertragen omgeworpen en vereffend worden. *De bijl staet alreeds aen den wortel der boomen.* Luk. III. 9. D'onbekeerde zondaren zullen schielijk uitgeroeyd, en van voor Gods aenschijn weggedreven worden. 'T welk *Christus* ons door veele gelijkenissen beduidt heeft. Godt heeft den bekeerden genade en vergiffenisse beloofd: maer hy heeft aen de moedwillige zondaren geen tijdt van bekeeringe toegezeidt. En of schoon veele door langzame ziekte sterven, zoo is egter hunne doot haestig en schielijk, wanneer zy onbreidt sterven. 'T welk dog de genen, die hun leven qualijk doorbrengen, te vreezen hebben. Want naer het spreekwoord, zoo 't leven is, zoo is de doot: en niet zelden belet de ziekte, en andere belemmeringen in's levens einde, op Godt en op't belang der zaligheid behoorlijk te denken. Hoewel het egter voor Godt niet swaer is, een mensch nu ook voor de poorten des doods tot bekeeringe te roepen, en in genade aen te neemen: waer in wy zijne oneindige barmhertigheid geen palen te stellen hebben. Edog men mag Godt niet tergen: men moet het veiligste en't zekerste kiezen, en aldus zijne zaligheid door een vlijtige bekeeringe in tijds buiten gevaer brengen.

Een tijdt geleden wierd ons verhaeld van
een

een mensch, die alleenlijk den naem van Christen dragende, gewend was met de geheimen van den Godsdienst te spotten, de Geestelijken en Priesters te versmaden, een godloos heidensch en beestelijk leven te leiden. 'T gebeurde dat hy met zijn volk aen tafelzittende, en naer gewoonte onwaardelijk en heiligschendig van de heilige dingen spreekende, schiekelijk rood en bleek van kleur wierd, en d'oogen draeyende in 't hoofd, nauwlijks van die'er tegenwoordig waren in het bedde gedragen wierd. Seffens was het huis vol gekerm en geweën: men loopt na den geneesmeester, de Biegtvader word met der haest geroepen: de geneesheer uit den pols verstaende dat het werk onklaer en buiten hope was, wenkt den Biegtvader toe dat het voor hem tijdt was om zijn werk te verrigten. De Priester nadert, roept en vermaent, verwekt tot tekenen van berouw en leetwézen: dog hy klopt aen een doofmans deure. Dus dan met al zijn doen niets uitrigtende, gaet hy nog de gewoonlijke gebéden van de Kerke lezen. *Vertrek Christene ziele*, en 't gene daer wijders volgt. Wel wat hoort men hier al lezen? Is dat een Christene ziele, die geleefd heeft arger dan een Heiden of ongeloovig mensch, gelijk een Gods verloochenaer, jae gelijk een beest? Op dewelke dog d'inhoudt dezer gebéden in geen deele te pas kan koomen. Zoo wierd de

gordijn van dit treurtooneel geschooven. De zaak was, als het ons verhaeld wierd, volgens dat de verhaelder voor een groote meenigte getuigde, niet lang geleeden voorgevallen. Alhoewel het niemand vreemd mag dunken, dat naer zoodanigen leven zulk een uitgang volge, en dat aen het kaf en 't onkruidt het vuer te beurt mogt vallen.

Het vuer der helle, waer van het Evangelie waegt, is niet gelijk aen 't vuer dat wy hier gebruiken: 't is eeuwig van aerd, en prikelt te gelijk de ziele en 't lighaem der misdadigen met een woedende smerte. Ach, wie zal het eeuwelijk in zijnen boezem kunnen dragen! Denk'er wel op, ô zondaer, en blusch het uit, terwijl het tijdt is, door traenen van boetvaardigheid, en door het hemelsch vuer der goddelijke liefde. Geloofst gy 't, of geloofst gy 't niet? Want men vind ook godloozen die het niet gelooven, maer voor ydele dreigementen agten. Edog zegt gy, wy gelooven 't naer het Evangelie. Voorwaer geloofst gy 't, zoo bekeer u, doe boete, en verander uw leven: of anders 't gene de mond belijdt, verzaekt gy met de werken. Wat dan gedaen? zult gy vragen. O welaen, zoo sprak het volk tot Joannes den Dooper. Wilt gy dan weten wat gy doen zult? D'ydele wereldpop zal haer onkuifsch en ontugtig gewaedt afleggen, en onder de voeten treden, om voord-

aen

aen haer onbeschaemde vleesch, 't welk de vlammen der onreinigheit in de herten van anderen pleeg t' ontvonken en aen te stookken, met zedigheit te bedekken, en hare ziele met kuifcheit te bekleeden. De gierigaerd zal zijne rekeninge doorsnuffelen, zijne schulden betalen, 't onregtvaerdig goedt wedergeven, en van zijn eigen met milddadige armgiften zijne zonden vrykoopen. De wulpsse jongeling, de dronkaerd, de wraekgierige, de quade tong, enz. zal eens den vinger in de vlamme steeken: en dus rijpelijk bevroeden, of zy 't helsche vuer, 't welk merg en been doordringen zal, eeuwig kunnen verdragen. Zoo niet, zal elk zonder uitstel, eer de bijl, die reeds aen den wortel staet, den slag geeft, en den boom nedervelt, met een ware en grondhertige bekeeringe zinnen toevlugt door *Jesus Christus* tot den throon van Gods genade neemen, om in tijds barmhertigheit te verwerven.

V. MEDITATIE.

Alle dal zal gevuld worden. Luk. III. 5.
 De dalen of de laegten in de ziele, zijn de zonden van nalatendheit: 't zijn ook de kleinmoedigheden, of 't gebrek van betrouwen. *Hoe eng is de poort, en hoe nauw is de weg, die tot het leven leidt: en hoe weinig zijn'er die hem vinden!* Mat. VII. 14. Deze en dergelijke

waerheden kunnen met reden een ziele ontroeren: edog zy moet'er nogtans niet door kleimoedig worden. Zy worden ons te gemoede gevoerd, op dat wy door een zalige vreeze getroffen, met des te meerder vlijt en betrouwen tot Godt zouden loopen. De weg des hemels is waerlijk nauw, daer *Paulus* zijn hoofd, *Bartholomeus* zijn vel, en zoo veele Heiligen het leven gelaten hebben. Dacrom leert *JESUS* ons alles te verlaten, en af te leggen, om'er immers door te koomen. De poort is eng, zijnde gemaakt van kruishout, van ootmoedigheid, lijdsamheit, liefde der vyanden, en diergelijke deelen. Men dringt'er niet door dan met oeffeninge van moeylijke en natuer-smertende deugden. maer dat lastig is voor de menschelijke kragten, is zoet en ligt voor die gelooven en beminnen. De weg is nauw, om dat hy bepaeld is, zijnde beslooten binnen de palen der goddelijke geboden: daer in tegendeel de weg des verderfs een breede en onbepaalde weg is, jae veel eer een wilde en onbeslooten vlakke. De weg is smal voor die beladen zijn met veele en sware pakken: voor den stactzugtigen, om den naesleep van zijne pragt en omilag: voor den gierigaerd met zijne zakken en koffers: voor den wulpsen met zijn weeldentuig en gezelschappen: maer voor hen die dit alles afgeworpen en verloochend hebben, is hy ligt en wel gebaend.

Hy

Hy is nauw voor de beginnenden, maer hy word allengskens opgeruimd, naer mate dat iemand daer in voordgaet.

De weg des levens is wel nauw: dog egter kan zig een kleinmoedige en benauwde ziel den zelve[n] nog nauwer verbeelden dan hy in der daedt is. Als men een berg of een toorn van verre ziet, schijnt het aen d' inbeeldinge dat hy tot aen den hemel raekt. Wanneer wy een langen weg van den ingang geheel door zien, schijnt hy ons zeer eng te zijn ter plaetse daer hy verre van ons af is. Dog deze inbeelding word door de reden verbeterd. Zoo wy ons maer op weg begéven, verdwijnt terstond die engte voor onze oogen. Begeef u kloekmoedig op den nauwen weg, en gy zult bevinden 't gene David zegt: *Ik wandel in de ruimte, Heere, want ik zoek uwe geboden.* Psalm xcviij. 45. *In den weg uwer geboden heb ik geloopt: als gy mijn herte uitbreidde.* Ps. 32. Hy zegt niet, Als gy den weg, maer, Als gy mijn herte uitbreidde: dat is, als gy my moede[n] en genoegen gaect in uwe wegen. *Gy hebt mijne voeten gesteld op ruime plaetse.* Psalm xxx. 9. *De weg des levens,* zegt Augustinus alhier, *is voorwaer een enge weg. Eng en smal voor dien hy lastig valt: maer breed en ruim voor die hem met liefde wandelt.* Voor den zoodanigen zijn Gods geboden niet swaer. Voor de vreeze zijn zy

lastig, naer 't zeggen van den gemelden Lector, maer ligt voor de liefde. Aldus word d' eene plaets der H. Schrifture door d' andere opgehelderd, het bitter met zoet gemengeld: de zondaer met schrik getroffen, en de swakke tegen kleinheartigheid gewapend.

Is'er egter nog swarigheid over, laet ons tot *Jesus* loopen, om verligt en ontlast te worden: tot hem die ons toeroept: *Koomt tot my alle die belast en beladen zijt, en ik zal u verquikken. Neemt mijn jok op u, en leert van my, dat ik zagtmoedig, en ootmoedig van herte ben: en gy zult rust voor uwe zielen vinden. Want mijn jok is zoet, en mijne last is ligt.* Mat. xi. 28. enz. De weg der godloozen is hard en moeylijk: *Wy zijn vermoejd, zeggen zy, op den weg der boosheit en des verderfs: en wy hebben moeylijke wegen gewandeld.* Wijsh. v. 7. David daerentegen: *Uwe gerechtigheden, Heere, waren my tot gezangen, in mijne ballingplaetse.* Psalm cxviii. 54.

VI. MEDITATIE.

LAet ons nu nog wat nader op deze woorden denken: *Weinige zijn'er die hem, den engen weg des levens, vinden: en dezelve ook zoo bevatten, dat zy zorge zonder benaudheit baren, en den bekeerenden zondaer den moedt niet en beneemen.* 'T gewigt
van

van deze godspraak heeft ook de Heiligen somtijds doen beven, als zy bedagten of zy wel van die gelukkigen zouden wezen, die met de weinigen den weg der zaligheid aentreffen, en volftandelijk ten einde toe bewandelen. Wat is 't dan wonder, dat d' overweeging dezer onzekerheit althans nog iemand niet vreeze kan bevangen, in 't herte nijpen, en tot in de ziele dringen? Met voorbeelden, spreuken, en gefchiedeniffen, word de zaak bekragtigd en aengedrongen. In den zondvloed *wierden maer weinige*, dat is, *agt zielen behouden met Noë in d' Arke*. *Loth* alleen met zijn huisgezin ontquam den brand van *Sodoma*. *Josue* en *Kaleb*, twee mannen uit feshonderd duizenden, geraken alleen in 't land van belofte. *David* zegt tot Godt den Heere: *Mijn lot is in uwe handen*: gelijkende de zaligheid by een lot: *Pfalm xxx. 16.* immers naer de verklaringe van den *H. Augustinus*. Dog in een loterye zijn een meenigte nieten tegen weinige prijzen. In *Salomons Tempel* was de poort van den ingang des voorhofs zeer groot en ruim: maer de deur van het Hoogheiligdom was zoo nauw, dat 'er nauwlijks een mensch konde doorgaen. Aldus is ook de deur des Hemels eng, hoewel'ertot de Kerke groote meenigten inkoomen. By *Esaïas* aen 't *xvii. r.* worden d' overblijffelen van Gods volk vergeleeken by d'aïren, die naer 't infamelen

van

van den oogft nog op het veld leggen: en by d'overgebleven vrugten, die naer het afplukken op de boomen blijven. Eindelijk in d' Openbaringe van *Joannes* aen het xx. H. worden *de boeken geopend*, namelijk waer in der menschen misdaden beschreven staen: en nog *een ander boek*, zijnde *het boek des levens*. Alwaer dan een eenig boek des levens tegen veele andere gesteld word. Laet nu de spreuken volgen. David roept en klaegt: *Daer is niemand die goet doet, daer is'er ook niet een.* Psalm *xlii. en lvi.* De Wijzeman: *Oncindig is 't getal der dwazen.* Ekkles. *i. 15.* De Heer *Jesus* zelf: *Hoe eng is de poort!* En elders: *Veele zijn'er geroepen: maer weinige uitkooren.* Op welke plaetse de *H. Gregorius* mag nagezien worden. Om nu van de beroemde spreuke van den *H. Johan Guldemond* in een zijner Preekreden niet te melden.

Edog dit alles moet bescheidenlijk opgevat, en niet al te verre getrokken worden. In den zondvloed wierden agt menschen in d' *Arke* naer het lighaem behouden: dog de *H. Jeronimus* meint niet dat alle d' andere naer de ziele verloren gingen. Op het verzoek van *Loth* wierd ook het steedeken *Segor* van den brand bewaerd. Met *Josue* en *Kaleb* gingen'er nog veele duizenden in 't land van belofte. Dat van *Salomons* Tempel verbeeld alleenlijk, dat'er onder de Gelooyigen weini-

ge tot in het Heiligdom der volmaektheit koomen. En met een woord, uit die geestelijke betékeningen moet men geen vaste besluiten maken, nog bepalen het gene de H. Geest in zijn woord niet bepaeld heeft. Hoeveele dat'er zalig worden, in vergelijkinge van de genen die verlooren gaen: 't zy men van de gheele wereld, 't zy van't gheele Christendom, 't zy van alle die in de Kerke zijn, 't zy alleen van de bejaerden spreekt: 't zijn dog dingen die ons onbekend zijn. Het best is dan, dat wy belijden dat wy 't niet en weeten: en dat wy ondertusschen tragten onder 't gelukkig getal der uitverkoornen te wezen: *zoo te loopen, dat wy den prijs mogen behalen*: en alles daer by op te zetten. Eertijds onder de Romeinen die in 't bestormen van een stadt d' eerste de muer beklom, kreeg de muerkroon tot vergeldinge: daer voor waegden zy geern het leven. Zullen wy minderen yver aanwenden om d' onbederflijke kroon des eeuwigen levens te verkrijgen? Elk moet tragten dat zijne ziel die uitverkooren bruidt, die schoone *Esther* zy, die den hemelschen Koning mag behagen. Elk stelle zig die meenigte van Martelaren, die duizenden van Maegden, die benden van andere Heiligen voor oogen: en door die deftige voorbeelden aengemoedigd, volge hen op het spoor, begéve zig op den nauwen weg, en dringe door d' enge poorte ten hemel in.

De

De geweldigen neemen 't rijk der hemelen met geweld in. Matt. xi. 12.

VII. MEDITATIE.

DE boetoeffening, en de verfterving der dingen die men lief heeft, zijn voor den zondaer bittere zaken: dog gy moet met den jongen *Tobias* den visch, die u verschrikt, aengrijpen: en dan zal de gal u tot geneezing dienen. Zeg niet gelijk dat dwaeshoofd, by den *Wijzeman*, Spreuk. xxvi. 13. *De leeuw is op den weg.* Laet u door geen schadelijke vervaerdheit wederhouden. Weenen, zugten, traenen storten, zijne misdaden belijden, 't geliefde verlaten, en de smertelijke werken van boetvaardigheid omhelzen, zijn alle wel vervaerlijke dingen. 'T zijn als leeuwen, die de vreesagtige en beschaemde ziele hunne klauwen toonen. Dog wy moeten *Samson* navolgen, den leeuw met onverschrokken moede aenvallen, en den hals breeken: dan zullen wy een zoeten honig daer in vinden. 't Schijnt hard en onlichslijk, zijne zonden aen een mensch te belijden: maer is 't niet troostelijk, die te belijden aen een mensch, die 'er ons in den naem van Godt van zal reinigen, ontlasten en vryspreeken? Voor wien men zig des te min moet schamen, om dat hy zelf ook met swakheit omvangen is. Een Biegtvader

vader die ootmoedig is, en zig zelve kent, zeit dikmaels, naer 't voorbeeld van een Oudvader, als hy de belijdenisse der misdaden van boetvaardige zondaers aenhoort, binnen in zijn herte: *Thamar is regtvaardiger dan ik ben*: gelijk *Judas* de zoon van *Jakob* zeide. Was ik in de gelegendheit of in 't gevaer geweest, had Godt my niet bewaerd door zijne bezondere genade, misschien mogt ik nog arger gezondigd hebben. Ben ik beter, ik heb my niet te beroemen, maer Godt ootmoedelijk daer voor te danken. Ik mag met den Fariseër den tollenaer niet versmaden: maer moet met *Maria* zeggen: *Mijne ziel maekt groot den Heere*. Wijders denk dat deze kleine schaemte voor een Priester u van een eeuwige schaemte kan bevryden. Denk ook dat gy uwe zonden by geen mensch, maer by Godt zelf gaet openbaren, voor wiens oog en alles openbaer is: by dien Godt, welke u roept en verwagt, om u genade te bewijzen: die by den Profeet zoo goedertierlijk betuigt: *Ik wil de doot des zondaers niet, maer dat de zondaer zig bekeere van zijnen weg, en leve. Bekeert u, bekeert u van uwe ondeugende wegen: en waerom zoud gy sterven, o huis van Israël?* Ezech. xxxiii. ii.

VIII. MEDITATIE.

DE *kromme wegen zullen regt, en d'onsefene wegen effen worden.* Luk. III. 5.

De benaudtheit en d'ongerustheit des gemoeds, die men *Skrupuleusheit* noemt, maekt den weg der deugd onest, hobbeligen moeylijk: en zy baert groote verhindringe in den voordgang der deugdoeffeninge. Deze benauwde ongerustheit doet zig op omtrent verscheiden dingen: omtrent verftroodheit in 't gebedt, bekooringen van onkuisheit, lasterlijke gedagten, enz. Niet zelden ook omtrent de belijdenisse der voorgaende zonden. Of men zijn gemoedt wel behoorlijk onderzocht heeft? Of het berouw kragtig genoeg geweest is? Of men alles genoegsaem aen den Biegtvader verklaerd heeft? Dit baert dan een begeerte om de Belijdenisse te vernieuwen: 't welk egter d'ongerustheit niet en dempt, die t' elkens al wederkoomt. Het beste middel om deze hindersteentjes weg te neemen, is dat gy uwen yver geheel aenwend om de zonden zelf met alle hare overblijffelen uit te rooyen. Dit kan u alderbest verzékeren, dat gy dezelve waerlijk haet, dat gy ze wel gebiegt hebt, en 'er van ontslagen zijt. Voords is de beste raedt voor een ziele die met zoodanige benaudtheit gequeld word, zig geheel eenvoud-

de-

delijk, en met volkoomen onderdanigheid op dit stuk, aen 't oordeel van een wijzen en deugdelijken zielbestierder over te geven, en zijnen raedt volftandig op te volgen. Want die benauwdheit word gemeinlijk gevoedt door gebrek van ootmoedigheid, en door een verborgen aenkleevinge aen ons eigen oordeel: of door dien wy een gerustheit en verzekeringe willen hebben, die d'onvolmaektheit van den tegenwoordigen staet onzer ziele nog niet geven kan, en die niet anders dan door een gedurige zuivering van de liefde onzer herten te bekoomen is. Edog hier moet gy u vooral wagten voor de bestieringe van een half-bequaamen raedsman, en de vermaninge van *F. de Sales* rakende 't verkiezen van een Biegtvader rijpelijk ter herte neemen.

De zalige vrees is 't begin der wijsheit en het steunfel onzer swaekheit. Die zonder vreeze is, kan niet geregtvaardigd worden. De Wijzeman vermaent ons ook, zelfs omtrent de vergéven zonde niet geheel en al te zijn zonder vreeze. Edog 't moct geen benauwde vrees zijn: die dog in de godvrugtige zielen gedurig moet afneemen: want zy door de volmaekte liefde t'eenemael word uitgeslooten. 'T mag geen overmatige vrees zijn: want die allefins schadig en nadeelig is. Zy strijdt tegen het heilig betrouwen, 't welk de Heer *Jesus* ons overal in 't Evangelie zoo nadrukkelijk aenbeveelt. Zy be-

let den voordgang en d'oeffeninge van alle godvrugtigheit, bijzonderlijk van't gebedt den oorsprong aller deugden. Zy is lastig voor de ziele die'er van geplaegd is, en voor den genen die haer moet bestieren: en zy maakt een zieleplaeg van de Belijdenisc der zonden, die de Heer tot onze vertroosting heeft ingesteld. Egter moet men de genen die'er aen onderworpen zijn, met zonderlinge omzigtigheit, liefde en meedoogen handelen. *Skrupuleusheit* is eigen aen godvrugtige menschen.

Dikmaels ontstaet die ongerustheit uit een natuerlijke wangesteltenisse, uit swaermoedigheit, beteesdheit van herte, neiginge tot droefheit, swakheit van hersenen, dommigheit, of ook wel dat iemand meer weet dan zijn hoofd verdragen kan. Hier by koomt dat sommige benauwde zielen al wat zy van de zonden hooren en lezen, 't gene bequaem is om de benaudheit te vermeerderen, zy dat terstond zig zelve toepassen, alschoon zy moogelijk noit daer op gedagt hebben, of dat het geensins op haer te passe koomt. De Duivel, die gedurig rondom loopt, zoekende te quellen die hy niet en kan verscheuren, doet ook zijn best om de goede zielen te benauwen. Hy zoekt de ruime gemoederen nog ruimer te maken, en de tedere nog nauwer toe te nijpen. De ruwe en reukelooze quaeddoenders leert hy het quaedt over 't hoofd zien: de godvrugtigen poogt hy ver-

vervaard te maken, en te doen quaedt zien daer dog geen quaedt is, of wel het klein te doen groot schijnen, om hen t'ontstellen en den moedt te beneemen. Zoo belaegt het snoode diertje, *Mikrokolion* genaemd, de mierkens, leggende zig op der zelve weg in een holletje in hinderlage, en op'taenkoomen van het mierken, met den staerd als een wolkje van stof verwekkende, om het verbaefde beestje in het kuiltje te doen vallen, en aldus in lijden te brengen. Bywijlen word de benaudheit des gemoeds van Godt zelf veroorzaekt: op dat wy te beter d'ellende van de zonde bevattende, in't toekoomende te meer op onze hoede zouden blijven.

De benaudheit koomt van Godt, als gy voelt dat gy maer vrees de goedheit Gods te mishagen: als die vrees niet gedurig is, maer tusschen beiden met troost en genoeggen ondermengeld word: en als zy u in de deugd doet voorderen. En zoodanige vrees word door 't gebedt en door het bevljtigen der Christelijke pligten verdreeven, om plaetse te maken voor de liefde. Zy koomt van den Duivel, indien zy zoo gedurig en geweldig is, dat gy daer door op den weg der deugd verhinderd word, en te rugge gchouden. Zoodanige quellinge moet men versmaden. Zy koomt uit een natuerlijke oorzaak, indien gy geen reden van uwe ongerustheit weet te geven: indien gy altijd even swaer-

moedig blijft, 't zy dat gy goedt of quaedt doet, altijd even verdrietig en ongemakkelijk van omgang. En daer moet men tegen aen arbeiden, door 't oeffenen der zagtmoedigheid, der gedienschtigheit en liefstaligheid ten opzigte van anderen: en ondertusschen zijne eigen ongesteltenisfe met geduld verdragen, tot het den Heere believe ons daer van te geneezen.

IX. MEDITATIE.

DE vrees is een flegt reisgeld op den weg der boetvaardigheid. 'T is al een kopere munt. De hope der belooninge, die men by zilver gelijken mag, is wel wat beter. Dog de liefde, te regt by het goudt geleecken, is alhier best gangbaer. De liefde Gods is noodig om alle swarigheden op dien weg te boven te koomen. Zy is'er ook bequaem toe. Bemerck wat de liefde van het geld vermag in een geldgierigen mensch: de liefde der wellusten in een weeldrigen, de liefde van eere en lof in een eerzugtigen. Is d'aerdsche liefde zoo kragtig, wat zal dan de hemelsche liefde niet al vermoogen? Overdenk wat deze liefde in de boetvaardige *Magdalene* gewerkt heeft.

De liefde word beproefd of zy opregt is, even gelijk men het geld beproeft: uit de munte, dat is, uit het beeld en opschrift: door het gewigt: en op den toetssteen. Staen'er een deel
beuzel-

beuzelprullen, schilderyen, bloemen, en zinnelijke huisraedt op: zijn'er paerden of honden op te zien: staet'er een joffer op getékend: is't een quanselaer, of een liefhebber van zulke en diergelijke dingen: dat is geen goede, maer een slegte, een afkeurlijke, of een vuile liefde: dat geld is niet opregt, het deugt niet, 't is valsche munt, die niet gangbaer is op den weg der Bekeringe. Wat moet'er dan voor opschrift op staen? Het kruis van *Christus*, het beeld van Godt moet'er op gedrukt zijn: men moet'er den naem *JESUS* op lezen. De schael daer men in weegt of de liefde Gods haer gewigt heeft, is de liefde tot den evenaesten. *Die zijnen broeder, welken hy ziet, niet liefheeft, hoe kan die Godt, welken hy niet en ziet, liefhebben?* 1. Joan. IV. 20. De toetssteen van de liefde zijn de werken. *Probatio dilectionis exhibitio est operis.* Gregorius.

Naer dat men den weg der boervaerdigheid dus verre doorwandeld heeft, dat men tot het hemelsch voedsel van het Lighaem en Bloedt des Heere genaderd is, dan begint het overige van die reize na den Hemel veel ligter en genoeglijker te worden. *Elias* dient ons hier tot een deftig voorbeeld: in 't welke de bereiding, de tijdt, en de wijze van dit *H. Sakrament* t'ontvangen, als in een schilderye afgebeeld word. Beeld u in een man, die vervolgd door zijne doodelijke vyanden, zig door vreeze gejaegd zijnde, begeeft na de wildernisse, om aldaer

het gevaer t'ontvlugten : alwaer hy dan van menschelijke hulpe en troost ontbloot, in zijne benaudheit tot Godt verzugt, en zig werpt in d'armen zijner genade. Daer word hem nu afgemat door den moeylijken en langen weg, onder den Jeneverboom rustende, spijs en drank aengebragt, en door den Engel geboden : *Stae op, en eet: want gy hebt nog een langen weg voor handen.* 'T welk eens en andermael gehoorzamende, wierd hy zoo verkloekt, dat hy door de kragt van die spijs wandelde veertig dagen en veertig nagten, tot aen den berg Gods Horeb. III. KON. XIX. *Elias* kan ons hier den bekeerden zondaer afbeelden, die uit vreeze voor zijne geestelijke vyanden de wereld vlugt, de wildernisse van 't boetvaardig leven zoekt, den moeylijken weg der verstervinge wandelt, en eindelijk in zijne droefheit getroost word, en naer den arbeit verquikkinge vind onder den boom van 't Kruis in 't genieten der H. *Kommunie*. Dog om deze heilige spijs en drank wel t'ontvangen, moet men niet leggen, nog slaepen den slaep van loomigheit; maer regt overeind staen. *Stae op, en eet.*

Hy at dan, en hy dronk. Nu was hy dan versterkt: nu zal hy terstond wandelen en voordlopen, moogt gy denken. Maer *hy viel nog eens in slaep*. De vermoeydheit was nog niet t'eenemael weg, de droefheit nog niet geheel verdweenen. Gy moet al meer als eens het vleesch

vleesch en bloedt van *Christus* nuttigen, wilt gy geheel hersteld worden, uwe swakheden overwinnen, en tot een volmaekte vernieuwinge uwer geestelijke kragten koomen. De Engel koomt wederom, wekt hem nogmaels op, en vermaent hem nog om t'eeten: tot dat hy genoeg versterkt was om den weg te wandelen en te voltrekken. De *H. Kommunie* is ons voedsel en onze troost in benaudheit: dan is zy ons aldermeest van noode, dan moeten wy ze meest gaen zoeken. Alle d'afbeeldingen van dit *Sakrament* zijn meest gebruikt van menschen die in benaudheit waren. Het broodt en de wijn van *Melchisedech*. Het *Paeschlam*. Het *Manna*. De *Toonbrooden* die *David* at. En eindelijk het broodt en't water van *Elias*. De Heer *JESUS* heeft ook het *H. Sakrament* ingesteld, wanneer hy zelf met zijne *Discipelen* in benaudheit was wegens zijn aenstaende lijden. De wijze op dewelke dit *Sakrament* moet ontvangen worden, of de dadelijke gesteltenis, is een vyerige liefde. Des zelfs uitwerking, is de bekragtiging der zelve liefde: die ons dan bequaem maekt om te wandelen tot op d'eeuwige bergen, daer't hemelsch *Jerusalem* op gebouwd is.

X. MEDITATIE.

De bergen zijn nedergeworpen, de dalen gevuld, de vrugteloze boom met bedreiging

ginge van de bijl en 't vuer gewaerschouwd, het reisgeld en de voorraedt op den weg der Boetvaerdigheid aengewézen: 't is tijdt dat de boetvaerdige zondaer zig op weg begéve, en de voorbereide paden intreedt. Dit moet hy doen terwijl hy leeft, terwijl hy gezond is, zonder vertoeven. De bekeering der quaedwillige zondaren in het uiterste is zeer onzeker: by gevolg het vertragen een zaak vol gevaers. Dit blijkt ook uit den handel der oude Kerke, die de ziekliggende boetelingen, indien zy gezond wierden, tot regelmatige boete verpligtte. De mirakelen der schielijke bekeeringen in verharde zondaren, voornamelijk in 's levens einde, vereischen een zonderlinge kragt der almoogende genade Gods. Dog deze godspreek tot de hardnekkigen is schroombarend: *Ik heb geroepen, en gy hebt het geweigerd: ik stak mijne hand uit, en niemand zag'er na. Hy hebt al mijnen raedt veragt, en mijne bestraffingen hebt gy verwaerloosd. Ik zal ook lachen in uwen ondergang: en ik zal spotten, als u het gene gy vreesde, zal overkoomen.* Spreuk. i. 24. Egter is het nu de tijdt van barmhertigheid en genade. Spoed u maer, ô zondige ziele, tot de schoot der goedertierenheit Gods. Loop tot uwen Vader, die bereid is om u t'ontvangen, en met d'ermen zijner liefde t'omhelzen. Dog vertoef niet, of neem geen uitstel: wagt niet tot dat hy u als Regter zal verschijnen. Ontmoet hem ten da-
ge

ge der verzoeninge, en terwijl 't voor u nog tijd van vrede is. Begeef u tijdelijk tot den genadestoel der Belijdenisse, en maek met aendagt en bedaerdheit werk van uwe bekeeringe. Bergen en heuvelen kunnen met een sprong en stoot niet nedergeworpen, diepe dalen op een stond niet gevuld, kromme bedorven wegen zoo schielijk en ter loops niet regt en effen gemaekt worden. Nog eens dan, spoed u, breek de banden los, ontwaek en rigt u overeinde: staac op die daer slaept, vlugt uit het gezelschap der dooden, en *Christus* zal u verligten: treed kloekmoedig in den weg der boetvaardigheid, loop den weg des levens, dring door d'enge poorte, en neem het rijk der Hemelen met geweld in. Amen.

MEDITATIE

O P H E T

HOOGTIJDT VAN KERSMIS.

De genade van Godt onzen Zaligmaker is verscheenen aen alle menschen, ons onderwijzende, dat wy de godloosheit, en de wereldsche begeerlijkheden versakende, matelijk, en regtvaerdelijk, en godvrugtelijk, in deze wereld zouden leven, verwagende de verhoopte zaligheid, en de heerlijke toekomst van onzen grooten Godt, en Zaligmaker Jesus Christus. II. Tit. II. 12. 13.

DE genade van Godt onzen Zaligmaker is verscheenen. Eertijds was de wet door Moises gegeven: nu is de genade en de waerheit door Jesus Christus gekoomen. Joan 1. 17. D'eerste en de grootste weldaect der goddelijke milddadigheit tot ons, is dat hy zijnen Zoonne in deze wereld gezonden heeft om de zondaren te verlossen en zalig te maken: uit welken oorsprong ons naderhand alle de beeken en stroomen der genade komen toevloeden. De genade Gods, die weleer onder de schaduwten van de wet verborgen was, is verscheenen, en door de menschwordinge van het Woord nu openbaer geworden. De Zon, die nu opgaet van boven, is naer de duisternisse van een langen nacht verscheenen, als een bruidegom uit zijne slaepkamer voordkoomende: en gaet zig met een snellen loop na omhoog begéven, om ons met het volle middagligt zijner heilzame waerheit te bestralen. En daer is niemand die zig verberge van zijne hitte. Psalm XVIII. Want het licht, 't welk voorhenen als door een flikkerenden dageraect schein in de duisternisse, is nu niet alleen aen Jooden, maer ook aen alle geslagten door de geheele wereld, aen Grieken en Romeinen, aen wilde en woeste menschen, aen volkeren van alle talen en landen, met een grooten luister en helderheit komen schijnen.

Ons onderwijzende. Leerende op een geheel nieuwe en wonderlijke wijze alle die tot zijne schoole koomen, die zig van hem laten onderwijzen, en zijne hemelsche leere lieflijk omhelzen: dewelke die hemelsche Meester leert, met woorden, met het voorbeeld zijner deugden, en door een verborgen inblazinge van zijnen heiligen Geest, waer door het gemoedt verligt, en in de liefde der goddelijke dingen zeer kragtelijk en zoetelijk ontvonkt word. Dit is die leerwijs welke eigen aen den Zoone Gods is. De Profeeten van ouds, d'Apostelen, en d'andere Leeraers en verkundigers der Evangelische leere, konden wel van buiten aen d'ooren kloppen, met voorbeelden het gemoedt aennoodigen, planten en natmaken, eindelijk ook Godt die het zaedt vrugtbaer maekt, met gebéden smeeken, om den hemelschen zegen over hunnen arbeit te verkrijgen: dog den wasdom te geven, het ligt des geloofs t'ontstecken, het herte tot de liefde der waerheit te buigen, is het werk alleen van Godt den Heere.

Op deze wijze leert ons dan de Zoone Gods. Laet ons nu ook bemerken wat hy ons wilt leeren. *Dat wy de godloosheit versakende.* Het eerste bevel is van versakinge, van verlooche-ninge, die't grondwerk leit van de Christelijke godvrugtigheit, en dezelve als in het kort bevat. En wel voor eerst moet de godloosheit

heit verloochend worden. Godloos is niet alleen die d'Afgoden aenbidt: maer ook hy, *wiens buik zijn Godt is*: die den waren Godt vergeetende, d'eere en de grootsheit van deze wereld aenkleeft: of die vervoerd door gierigheid, hacket en snakt na geld en goedt, niet anders dan of hy geloofde dat's mensche opperste geluk daer in geleegeen was: en om het kort te zeggen, die zijne zaligheid veragtede, aen de vergankelijke dingen met der herte gehegt is. Wel hoe? Zoude hy aen afgoderye schuldig zijn, die zig buigt voor de goude en zilvere beelden der valsche Goden: en zullen wy meinen dat hy van deze godloosheit vry is, die de genegeendheden zijns herte verslingert aen de goude en zilvere schijven, en daer voor ter aerde nederbuigt, die den geldgodt eert en dient, en zijne ziele aen geel en wit metael vastlijmt?

Maer 't is niet genoeg de godloosheit te verfaaken, 't en zy wy ook *de wereldsche begeerlijkheden* verloochenen: want zoo iemand al van de groote boosdaden afwijkt, moet men niet denken dat die daerom de volle pligt van een Christemensch terstond volbraght heeft. De wereldsche begeerlijkheden moeten afgesneden worden: 'k wil zeggen d'onmatige lusten, waer door wy de dingen, die ons tot 's levens nooddrift van Godt vergund zijn, onmatelijk gebruiken. Van dit slag is 't, als men geern
woont

woont in pragtige, of boven de mate van eerbacheit en betaemlijkheit opgepronkte huizen: zijn behagen neemt in kostelijken en onnoodigen huisraedt, in overtallig lijnwaed of schoone kleederen: spijsze en drank, meer tot overdaedt dan tot 's natuers behoeven aengeregt, hoewel niet met die gulzigheit als de brassers en flemers doen, nogtans met eenige betragtinge van wellustigheit geniet: den lof der menschen zoekt: of zijn genoegen in cernamen en loftuitingen neemt, met welke d'ydele menschen elk anders waenzugt streelen: en eindelijk als men de vergankelijke dingen eeniger wijze gebruikt, niet ter eere Gods, nog als een hulpmiddel of ladder om op te klimmen na 't hemelsch vaderland, maer alleenlijk om daer uit eenig genoegen voor de zinlijkheit te trekken.

Dit is dan 't gene onze goddelijke meester leert, *dat wy matelijk, en rechtvaerdelijk, en godvrugtelijk, in deze wereld zouden leven: dat elk de dingen, hem van Godt tot nooddruft in dit menschelijk leven vergund, met matigheit moet gebruiken, te wecten, gelijk de H. Augustinus spreekt, met een gebruikende zedigheit, niet met een beminrende aenhankelijkheid. UTENTIS modestia, non amantis adfectu.* Want Paulus ons ook vermaent *deze wereld te gebruiken, als of wy ze niet en gebruikten: vermits de vertooning der wereld snel*

voor-

voorbygaet, en het onsterflijk eeuwig leven daer op aenvolgt. Nu de *regtvaerdigheid* staet ons te oeffenen ten opzichte van alle menschen, voornamelijk van de Christenen die onze broeders zijn: in voege dat wy niemand onrecht doende elkanderen ook daerenboven van het onze naer vermoogen, als ledematen van het zelve lighaem, met een onderlinge betragtinge van liefde hulpe toebrenge: want dit niet alleen een bevel van 't Evangelie is, maer ook zelfs door de wet van billijkheit en regtvaerdigheid geboden word. De *godvrugtigheit* ziet regt en onmiddelijk op Godt, gelijk het woord zelf mede brengt. Godvrugtig is die vrugtbaer in Godt is. De godvrugtigheit is niet anders, naer de beschrijvinge van *Augustinus*, als de *dienst van Godt*, die niet gediend word dan door liefde. *PIETAS est cultus Dei. Nec colitur Deus, nisi amando.* Want elders leert hy ook, *Dat Godt door geloove, hope en liefde moet gediend worden.* Dit is dog die *Aenbidting in geest en waerheit*, welke de Heer *JESUS* de Samaritaensche vrouwe in 't H. Evangelie zoo hertelijk aenpreekte.

Dus zien wy hoe net en beknopt ons d'Apóstel *Paulus* in deze drie woordekens, *materlijk, regtvaerdelijk, godvrugtelijk*, alle de pligten van een Christemensch, zoo ten aenzien van Godt, als van andere menschen, als ook van alle geschapen dingen, bevat heeft. Lui-
ster

fter nu wat hy'er byvoegt om onzen yver daer toe aen te leiden. *Verwagende de verhoopte zaligheid, en de heerlijke toekoomste van onzen grooten Godt, en Zaligmaker Jesus Christus.* Niets kan ons kragtiger van de godloosheit en ondeugd wederhouden, nog van de wereldsche geneegendheden aftrekken, dan de hope van het onsterfflijk leven: zonderling als wy overdenken, dat d'ingang tot de genoegten der eeuwige zaligheid niet openstaet, dan voor de genen die 't kort geluk en de rampzalige weelden dezes levens versmaden. Want die hier wilt zalig en gelukkig zijn naer de wereld, beeld zig te vergeefs in dat hy ook hiernamaels in 't lot der heiligen, die hier in druk en lijden zijn, deel kan hebben. Die d'aerde onder de voeten treedt, is bequaem om den hemel te beschouwen, en om de heerlijke toekoomste des Heere met vreugde te gemoedt te zien. Dog die door de banden zijner liefde aen de wellusten van dit leven gehegt is, wagt niet na de koomste van *Christus*, maer hy vrees't er voor. Zalig is de ziel die niet blijft hangen, maer *aldus doorgaet door de tijdelijke goederen, dat zy d'eeuwige niet en verlieze*: die van her- te zeggen mag: **KOOM HEERE JESUS.**

'T gebeurde in die dagen dat'er een gebodt uitging van Keizer Augustus, dat men de ge- beelte

80 *Meditatie op het Hoogtijdt van Kersmis.*
heele wereld beschrijven zoude. Luk. II. I.

Zedenleere van den heiligen Paus *Gregorius.*
TERWIJL wy heden onder den zegen des Heere driemacl den plegtelijken dienst der *Misse* te verrigten hebben, zoo kunnen wy niet lang van d'Evangelische lesse spreken: dog de geboorte onzes Zaligmakers dringt ons zelf aen, om ten minsten in het kort iets te verhandelen. Wat is 't dog, dat op de geboorte des Heere de wereld beschréven word, dan dat ons duidelijc daer door getoond word, dat hy in het vleesch quam verschijnen, die zijne uitverkoornen zoude opschrijven in het ceuwig leven. Waer tegen van d'ondeugenden door den Propheet gezeidt word: *Dat zy uitgedaen worden uit het boek der levenden, en met de regtvaerdigen niet geschréven worden.* Hy word ook te regt in *Bethlehem* gebooren: want *Bethlehem* is zoo veel als *Broodhuis* te zeggen: en hy is 't die zeit: *Ik ben het levend broodt, die van den hemel gedaeld ben.* De plaats dan daer de Heer gebooren word, is vooraf *Broodhuis* genaemd: om dat hy daer eens in het vleesch stond te verschijnen, die de herten der uitverkoornen innerlijc zoude verzaden en verquikken. Die niet in zijn ouders huis, maer op den weg gebooren is, om dog te doen blijken, dat hy door de menscheijke nature, van hem aengenoomen, als een vreemdeling gebooren wierd. VIII. *Preekred. over d'Evangel.*

B R I E F
 V A N D E N
 H. A U G U S T I N U S
 A E N
 J A N U A R I U S.

Hy handelt van de Kerkelijke gewoonten, rakende d'oeffeningen van den openbaren en plegtelijken Godsdienst.

*** **D**e Hoogfeften van Paefchen en Pinxteren houden wy duidelyk en vast uit de H. Schrif- ture. Wat belangt de Veer- tig dagen die voor Paefche gehouden worden, die heeft de famenstem- ming van de Kerke bevestigd: gelijk ook dat de agt dagen der Nieuwgedoopten van d'ande- re onderscheiden worden, in voege dat d'agt- ste met den eerften overeenkoomt. Dog dat het *Alleluja* alleenlyk gedurende die vijftig da- gen in de Kerke gezongen word, dit word niet overal onderhouden. Want het word ook wel hier en daer op andere dagen gezongen, naer het verscheiden gebruik der plaetsen, maer op die vijftig dagen zingt men 't overal. Nu dat wy gedurende die dagen, en ook alle Zon- dagen, staende bidden, of dit overal onder- houden word weet ik niet: ondertuschen heb ik gezeidt, zoo ik best konde, en gelijk ik
 A mein

mein dat bekend staet, wat op dit stuk de gewoonte der Kerke is.

Aengaende het waschen der voeten, 't welk de Heer tot een voorbeeld van ootmoedigheid, die hy ons was komen leeren, gedaen heeft: gelijk hy ook zelf alsdan verklaerde: is nu de vraeg op wat tijdt deze groote zaak alderbest geoeffend en tot onze onderwijzinge mag verтоond worden, en op welken tijdt men die oeffeninge met meerder indruk en godvrugtigheit mag pleegen. Maer op dat het niet en mogt schijnen tot het Sakrament van den Doop te behooren, zoo hebben veelen deze gewoonte niet willen aenneemen: sommigen hebben ook bedagt geweest om zoodanigen gebruik af te schaffen. Dog eenigen, op dat het op het Hoogtijdt geschieden, en egter van het Sakrament des Doops zoude afgezonderd worden, hebben daer toe den derden dag van het Oktaef, om dat het getal van drie door veele geheimrijke betékeningen bijzonder uitsteekend is, of ook zelf den agtsten dag van 't Oktaef uitgekoozen.

Ik ben verwonderd waerom gy begeerd hebt, dat ik iets schrijven zoude rakende de dingen die in verscheiden plaetsen verscheidenlijk onderhouden worden: dewijl zulks dog niet noodig is, en wy in alle die dingen dezen zaligen regel moeten waernemen, dat het gene niet tegen het geloove, nog tegen de goede zeden
strij-

strijdig is, en iets behelst 't welk tot verbeteringe des levens aenleidt, alwaer wy zulks zien instellen, of ingesteld vinden, wy het zelve niet alleen niet en misprijzen, maer ook goedkeuren en navolgen: 't en ware sommiger swakheit daer tegen was, in voege dat'er van dien kant meerder nadeel te verwagten stond. Dog indien die swakheit wel daer tegen is, maer zoo nochtans dat'er voor de welgezinden meer vrugten te hoopen zijn, dan van de tegenspreekers nadeel te vreezen is, zoo moet men zonder twijffel met de zake voordgaen: voornamelijk wanneer zy ook uit de H. Schrifture kan goedgemaekt worden, gelijk als is het zingen van lofzangen en Psalmen: vermits wy van den Heere zelf en van d' Apostelen desaengaende zoo nuttige onderwijzingen, voorbeelden en bevelen hebben: om daer door het gemoedt te beweegen tot godvrugtigheit, en den lust en yver tot de goddelijke wet t'ontfteeken.

De gewoonte is hier in niet eenderhande, en veele leden der kerken van Afriken zijn in dit stuk zoo flauw en traeg, dat ook de Donatisten ons verwijten dat wy zoo weinig de goddelijke zangen der Profeten in de kerke zingen: terwijl zy hunne onmatigheden op 't geluidt van gezangen, die door menschelijk vernuft gemaekt zijn, als met bazuingeklank opwakkeren en aenblazen. En wanneer dog kan de tijdt onbequaem zijn om, terwijl de

broeders in de kerke vergaderd zijn, heilige dingen te zingen: 't en zy als 'er gelézen of gepreekt word, of als de Bisfchoppen overluidt bidden, of het algemeen gebedt door den Diaken aengekundigd word. Op d'overige deelen van den tijdt kan ik niet zien wat'er beter, dienstiger en heiliger in de vergaderinge van de Christenen kan gedaen worden.

Maer dat men iets buiten de gewoonte zoude instellen, om als een geheim te onderhouden, kan ik niet goedkeuren: alhoewel ik veele zulke dingen, om d'aenstootelijkheid van eenige, of heilige, of luidrugtige en oproerige menschen te vermijden, niet vrymoedelijk en openlijk durf tegenspreken. Dog dit smert my grootelijks, dat veele heilzame dingen, die in de goddelijke Boeken bevoelen zijn, veronagtsaemd worden: terwijl het overal vol is van zoo veele eigenzinnige instellingen: zoo dat hy harder bestraft word die ten tijde van zijn Oktaef met bloote voeten d'aerde raekt, dan de gene die door dronkenschap zijn verstand in den wijn begraeft.

Alle zoodanige dingen dan, die nog in de leerstukken der heilige Schrifture bevat zijn, nog bevonden worden in de Kerkvergaderingen der Bisfchoppen ingesteld, nog door het gebruik der algemeine Kerke bevestigd te zijn; maer die volgens de verscheiden gewoonten der plaetsen op ontelbare wijzen veranderd worden, zoo dat

dat men nauwlijks of noit te regt bemerken kan, wat reden de menschen mogen gehad hebben om dezelve in te stellen, moeten, zoo ik agte, wanneer het in ons vermoogen is, zonder eenige twijfeling afgebragt en weggenómen worden. Want of men al niet vinden kan dat zy tegen 't geloove strijden, zoo drukken zy dog den Godsdienst zelf, die de goedertierenheit Gods begeerd heeft dat vry, en met zeer weinige en zeer bekende plegtelijke oefeningen of geheimtekenen zoude belast zijn, met slaeflijke lasten: zoo verre dat ook de staet der Jooden verdraeglijker was, die alhoewel zy den tijdt der vryheit niet en kenden, egter aen lasten door de wet bevoolen, niet aen eigenwillige instellingen van menschen, onderworpen waren.

Edog de Kerk Gods, zig tusfchen veel kaf en onkruidt bevindende, verdraegt veele dingen: nogtans het gene tegen 't geloove of tegen het godvrugtig leven strijdig is, dat keurt zy niet goed, zy swijgt het ook niet, of zy doet het zelf niet. Zoo dan het gene gy schrijft, dat sommige broeders zig aldus onthouden van vleesch t'eeten, dat zy de genen die het eeten voor onzuiver houden, dit is openlijk tegen 't geloove en tegen de goede leere. Maer indien ik hier over lang wilde redenvoeren, mogt gy denken dat d'onderrigting, die ons d'Apofteel op dit stuk weleer gegeven heeft,

duister was: daer hy egter naer veele dingen, welke hy van deze zake gezeidt had, de ongodsdienstige leere der kettters zoo zeer verfoeyd heeft, dat hy zeide: *De Geest zegt duidelyk, dat'er in de navolgende tijden sommigen zullen afwijken van 't geloove, luisterende na dwaelgeesten, en na duivelsche leeringen, van geveinsde bedriegers, die een afgebrand gemoedt hebben, verbiedende het huwelyk, en 't gebruik van spijzen, die Godt geschapen heeft om met dankzegginge genuttigd te worden van de geloovigen, en van de genen die de waerheit kennen. Want alle schepsel Gods is goed, en men moet geen ding verwerpen, 't welk met dankzegginge genuttigd word: want het word geheiligd door het woord Gods, en door 't gebedt.**

En op een andere plaetse van deze dingen spreekende: *Alles, zeit hy, is rein voor de reinen: dog voor de besmetten en d'ongeloovigen is'er niets rein: maer beide hun verstand en gemoedt zijn besmet.†* De rest zult gy zelf wel lezen, en andere voorlézen daer gy kunt, op dat zy de genade Gods in zig niet en verydelen: want zy zijn in vryheit geroepen: dat zy slegs de vryheit niet opnemen tot een geleegendheit om het vleesch te voldoen, en om zig nu geensins, ook tot intoominge der vleeschelijke begcerlijkheit, van eenige spijs te willen ont-

* I. Tim. IV. † Tit. I.

onthouden : om dat men hen niet toelaet zulks te doen uit bygeloovigheid en met een verkeerd geloove. Wat belangt de genen die de gelukzegginge uit d'Evangelifche bladen zoeken, hoewel het te wenschen is dat zy dit liever doen, dan dat zy zouden loopen om met de duivelen te rade te gaen: egter mishaeft my ook die gewoonte, dat men de goddelijke woorden, die ons om een ander leven gesproken zijn, tot wereldfche belangen en tot d'ydeltheit dezès levens wilt omkeeren.

Indien gy nu nog denkt dat ik op uwe vraegstukken niet genoeg geantwoord heb, zoekt gy geensins mijne kragten nog mijne bezigheden. Want het is zoo verre van daer dat my, gelijk gy meinde, geen ding onbekend zoude zijn, dat ik niets in uwen brief met meerdere droefheit gelézen heb: want het is ook openlijk tegen de waerheit. En ik ben verwonderd dat gy niet en weet, dat my veele dingen niet alleen in ontelbare andere zaken onbekend zijn, maer dat'er ook zelfs in de heilige Schrifture veel meer dingen zijn die ik niet en weete dan die ik weete. En het gene maekt dat ik in den naem van Christus geen vrugtelooze hope voede, is om dat ik niet alleen mijnen Godt geloove, daer hy zegt dat *de geheele Wet en de Profeeten in die twee geboden hangen*:* maer om dat ik het ook zoo

* *Mat. xxii.*

bevonden heb, en nog dagelijks bevinde: na-
demael my geen verborgen zin, of eenigfins
duistere reden uit de heilige Boeken word op-
gehelder, waer in ik die zelve geboden niet
en vinde. *Want het einde des gebods is de
liefde, uit een zuiver herte, uit een goed ge-
moedt, en uit een ongeveinsd geloove.* Ende
liefde is de vervulling der wet.†*

Zoo dan, mijn Welbeminde, gy van ge-
lijken, 't zy dat gy deze, 't zy dat gy andere
dingen leest, lees en leer ze in dier voege, dat
gy indagtig zijt aen die waeragtige spreuke:
De weetenschap blaest op, en de liefde stigt. ‡
*Maer de liefde is niet afgunstig, nog opgebla-
zen. †* Deshalven moeten wy de weetenschap
gebruiken als een werktuig, tot opregtinge
van het gebouw der liefde, 't welk in der eeu-
wigheit blijven moet, ook wanneer *de wee-
tenschap vergaen zal*: die wel zeer nut en dien-
stig is, als zy tot de liefde als tot haer doelwit
aengelegd en bestierd word: dog alleen zon-
der dat einde heeft men bevonden dat zy niet
alleenlijk vrugteloos, maer ook nadeelig is.
Dog ik weet hoe zeer de heilige betragting u
bewaert onder de belommeringe der vleuge-
len van den Heere onzen Godt. Maer dat ik
u dit aldus in het kort vermaend heb, is om
dat ik wel weete dat gy door de zelve liefde,
die

* I. Tim. I. † Rom. XIII. ‡ I. Kor. VIII.

† I. Kor. XIII.

die ook in u niet afgunstig is, dezen Brief aen veele anderen zult voorlézen en te lezen geven.

KORT BERIGT

VAN DEN

*Staet der Kerke ten tijde der
Arfchvaderen.*

Onder de Jooden word een oude overléving gevonden van het huis van Elias: *Dat de wereld dueren zal ses duizend jaren: namelijk, zegen zy, twee duizend jaren leedig, dat is, onder d'ongeschréven wet der nature: tweeduizend jaren de Wet, te wecten van Moises: en twee duizend jaren de tijdt van den Messias.* Een overléving die, zoo zy al nergens anders toe diende, ons egter een bequame verdeeling geeft van de drie tijdbeurten der Kerke, onder d'Arfchvaders, onder Moises, en onder't Evangelie.

De tijdt der Arfchvaderen begint met het begin der wereld, en duert tot op het geven van de Wet op den berg Sinai. Onder die bedee- linge wierden de menschen van Godt bestierd door natuerlijke wetten, waer van Paulus gewag maect, als hy schrijft *Rom. 11. 14. 15.* *Wanneer de Heidenen, die de wet niet en hebben, natuerlijk de dingen der wet doen, de*

zoodanige de wet niet hebbende, zijn zig zelve een wet: als dewelke betoonen dat het bevel der wet geschreven is in hunne herten, hun eigen gemoed hen getuigenisse gevende, en de gedagten onder elkanderen hen beschuldigende, of ook verontschuldigende.

De Jooden maken meermaels gewag van eenige bezondere geboden ten getale van zeven, welke zy noemen *De geboden der zonen van Noë*. Edog het zijn niet anders dan eenige merkelyke deelen van de wetten der nature, rakende d'eere Gods, de regtvaardigheid, de kuisheit en de zagtmoedigheid. Twee ingestelde geboden vinden wy uitdrukkelijk in die oude tijden. 'T een aen *Noë* naer den zondvloedt gegeven, verbiedende het eten van bloedt: *Al wat zig roert en leeft zy u tot spijsze, zcide Godt, behalven dat gy het vleesch met zyn bloedt niet en zult eten.* Schepp. ix. 3. 4. 'T andere van de *Besnijdenisse*. Schepp. xvii. 9. 10. 11. *Abraham* en zynen nakoomelingen, als een zegel van 't verbond tusfchen Godt en *Abrahams* geslagte, aenbevoolen.

Ook schijnt'er een wet geweest te zijn, dat niemand van de regtgeloovigen, niemand der nakoomelingen van *Seth*, mogt trouwen met ongeloovigen, of met die volkeren, welke door bedorven zeden en verkeerden Godsdienst van Godt waren afgeweken. Dit blijkt uit het gene als een voornaem deel van de bedor-

dorvendheit der eerste wereld gemeld staet : Dat Gods zoonen de dogters der menschen tot wijven namen : dat is, gelijk men't verklaert, dat die van *Seths* geslagte met die van *Kains* afkoomste gingen trouwen. Schepp. vi. 2. 3. Als ook uit de groote zorg van *Abraham*, dat zijn zoon *Isaak* dog geen vrouwe mogt neemen uit de dogteren der *Kananieten*, onder dewelke hy woonde. Schepp. xxiv. 3. Waer by men nog andere voorbeelden, als van *Esau* en *Jakob*, van *Salomon*, van de genen die ten tijde der gevangenisse in *Babel* met vreemde wijven getrouwd waren : als ook het bevel van *Paulus*, μένον ἐν κυρίῳ I. Kor. vii. 37. zoude mogen ophalen : indien het alhier de regte plaets was.

Der Ouden plegtelijke Godsdienst bestond in gebéden, aenbiddingen met nederbuiginge, en offerhanden : waer van d'offerflagtingen van *Abel*, *Noë*, *Abraham*, en andere blijk geven. *Abraham* bouwde ten dien einde outaren byna in alle plaetsen daer hy quam : en *Noë* had zulks al voor hem gedaen naer het eindigen van den zondvloedt. Hy bouwde, staet'er, den Heere een outaer, en offerde op den zelven brandoffers. Schepp. viii. 20. De priesterlijke waerdigheit was by den oudsten zoone van het huisgezin of geslagte, op wien dit voorregt quam door zijne eerstgeboorte. Hierom is't dat *Esau* genoemd word βέβηλος,
pro-

profanus, een onheilig mensch, Heb. XII. 16. om dat hy zijn regt van eerstgeboornen voor een schootel eetens verkogt, en alzoo die heilige cere van het Priesterschap, het eerwaerdig ampt om voor Godt te dienen, veragtte.

D'oorfprong der bedervinge van den Godsdienst onder *Seths* geslagte, was het onheilig trouwen en versamelen met het volk van *Kain*, daer wy nu even van gewaegd hebben. *Seth* een vroom en godvrugtig man, poogde den waren Godsdienst, gelijk hy dien van zijnen vader *Adam* by overléveringe ontvangen had, te handhaven en voord te zetten. De Joodsche en Arabische Schrijvers verhalen, dat deze *Seth* met zijn gezelschap afweek van *Kain*, die in de laegte, daer hy zijnen broeder *Abel* doodgeslagen had, woonde: en dat hy zig vertrok op een zeer hoogen berg, op wiens top *Adam* begraven was. Hier tragten zy door de gedurige oeffeninge van een heiligen wandel en godvrugtigheit een hemelsch leven te leiden, en d'Engelen op aerde in den lof, dienst en aanbiddinge van Godt na te volgen. D'Arfchvader *Seth* op zijn afsterven vermaende zijn volk in den Godsdienst te volharden, zegende hen, en beswoor ze door het bloedt van *Abel*, hunnen gewoonen en plegtelyken eedt, dat zy van dien heiligen berg niet en zouden afklimmen, om met *Kain* en zijnen aenhang om te gaen of gemeinschap te houden. E-
dog

dog dit heilig en zalig bevél, hoewel ook naderhand door zijnen zoone *Enos* en navolgende Neeven meermaels vernieuwd, wierd niet volftandig onderhouden.

Want ten tijde van *Jared* begaven zig eenigen van die heilige bergwoonders na benédén, om tot de dalluiden, dat is, tot de *Kainieten* af te klimmen: en door de schoonheit der vrouwen verlokt zijnde, vermengden zig met dat onheilig volk, waer uit het geslagt der Reuzen, een woest en ondeugend volk, voordquam. Van dien tijdt af wierd de wereld allengskens meer en meer bedorven: tot dat de godloosheit eíndelijk ten top gesteegeen zijnde, Godt door een algemeinen watervloedt de zonden strafte, en d'aerde van die besmettinge zuiverde. De regtvaerdige *Noë*, met zijne zoonen, en der zelve vrouwen, zijnde te samen agt menschen, wierden tot bewaringe en voortteeling van 't menschelijk geslagte behouden, in een zeker schip of drijvend gebouw, genaemd d' *Arke* van *Noë*: waer in ook alle slag van gedierte tot behoudenisse waren opgeslooten.

Door dezen zondvloedt was wel het aerdrijk, maer niet de menschelijke natuer van alle verdorvendheit der zonde t'eenemael gezuiverd. 'T blijkt voorbeeldelijk in de stoute onderneeminge der opbouwers van den toorn te *Babel*, die met verwarringe van talen gestraft,

en

en dus in hun werk verydeld wierden: als ook in de gruweldaden van *Sodoma* en de nabuerige steeden, die door het vuer van den hemel verwoest en tot een puinhoop gemackt zijn, naer dat'er de vroomme *Loth* uitgeleidt was: en in meer andere levende voorbeelden. In 't huis van *Abraham*, met wien Godt een bezonder verbond aengegaen had, bleef de Godsdienst en de godvrugtigheit meest in fleur. Hy was de vader der geloovigen, uit wiens geslagte de *Zaligmaker* des werlds zoude gebooren worden: van wiens toekomstige zoon zoon *Jakob* Schepp. XLIX. 10 deze deftige voorzegginge gedaen heeft: *De staf zal van Juda niet weggenoomen worden, nog de vorst, of gelijk andere vertalen, de wetgever van uit zijne afkoomste: tot dat hy koomen zal die gezonden zal worden. En deze zal de verwagting zijn der volkeren.*

Men moet zig egter niet laten voorstaen, dat de godvrugtigheit onder de nakoomelingen van *Abraham*, of naderhand in de Joodsche stammen alleen beslooten was. Daer waren'er ook in andere volkeren die Godt kende, en zijnen dienst waernamen. Lees *Aug. de Catech. Rudib. Cap. XIX. Melchisedek was koning van Salem, en priester van den alderhoogsten Godt.* Schepp. XIV. 18. een man die den waren Godt diende: zoo als'er in die dagen onder d'afgodische volkeren veele waren: zeyt *W. Kave.* En

'tis

't is gansch niet te gelooven dat *Melchisedek* alleen en zonder aenhang in zijne godsdienstige oeffeningen geweest is: maer veel eer dat hy een volk had, onder en voor welke hy de priesterlijke, zoo wel als de koninglijke, bedieninge waernam: en die overzulks den waren Godt met hem acnbadten.

Job, die zijns gelijk op aerde niet en had in deugd en opregtigheit, en dat naer de getuigenisse van Godt zelf, woonde in hetland van *Hus*: 't zy dan dat dit was in *Idumeën*, op de grenzen van het gebergte *Seir*, by het woest *Arabien*, of elders. En zeker *Job* was alleen in die gewesten niet, die Godt kende en vreesde. 'T is buiten tegensprake, dat hy zijn volk ook in de vreeze Gods onderrigtte, en tot de godvrugtigheit aenleidde: en zijne vrienden, die hem in zijnen rampspoedt quamen bezoeken, hoewel niet zoo vroom alshy, waren egter geen menschen die zonder dienst of kennisse van den Godt des hemels leefden. Wijders wie zal ontkennen dat'er ook in *Egypten* menschen waren, die ontzag voor den waren Godt hadden, en de gerechtigheit be-
tragtten, wanneer *Abraham* Schepp. xii. met zijne huisvrouw derwaers trok? Kan men ook lezen 't gene *Moises* in 't zelve Boek H. xx. en wederom H. xxvi. van *Abimelech* koning van *Geraris* verhaelt, zonder zig te verbeelden dat 'er Godsdienst en regtvaerdigheit onder die
vol-

volkeren te vinden was, en dat zy niet alle even godvergeeten waren? Om nu van *Fethro*, de *Ninivieten*, enz. geen gewag te maken.

Maer, zal men zeggen, de Schriftuer noemt 'er zeer weinigen, die buiten het volk van *Israël* godsdienstig waren? 'T is waer, maer zy noemt zoodanigen, die de hoofden van volkeren en gemeinten waren, Koningen, Priesters, Vorsten en aenzienlijke mannen: welke buiten twijffel een aenhang van volk hadden, die het met hen hielden, en den Opperheere van hemel en van aerde dienden. Dat d'afgodery, d'ontugtigheit en de godloosheit, onder de volkeren wijduitgebreidt en groot waren, is al te zeer bekend, en mag van niemand betwift worden: edog dat Godt onder die ook t'allen tijde zijne dienaers had, welke d'afgoderye verfoeyden, en hem door de hulpe zijner genade aenhongen, moct mijns oordeels ook niet geloochend worden: en ik moet bekennen dat ik niet wel zien kan wat godvrugtigheit daer in geleegeen is, dat wy 't getal der zelve zoo klein zoeken te maken als wy immers kunnen. Ware 't niet beter dat wy ons oordeel matigden en ingetoogen hielden omtrent dingen die ons niet al te wel bekend zijn?

* *

*

Van

*Van den Staet der Kerke onder de
Wet van Moises.*

Moises, gelijk de heilige Historie ons verhaelt, wierd gebooren in *Egypten*, ten tijde als *Pharao*, om d' *Israëlieten* t'effens te verdrukken, het wreed bevél gegéven had, dat zy hunne kinderen van 't mannelijk geslagte moesten om 't leven brengen. Dog *Moises* van zijne moeder in een bieze korfje op den vloedt van den *Nijl* gezet, en aen de genade Gods bevoolen zijnde, wierd door des zelfs voorzienigheid wonderlijk bewaerd. Des Konings dogter quam zig wasfchen in den waterstroom, zag het weenend kindje, kreeg meedoogen, liet het opneemen, en aen zijne eigen moeder overgéven, om aldaer voor haer opgevoedt te worden. Groot geworden zijnde, wierd hy als een aengenoomen zoon deze Vorstinne ten hove gebragt: dog naer verloop van tijdt verliet hy 'thof van *Pharao*, en ging zijn volk d' *Israëlieten* bezoeken, zonder het misnoegen des konings te vreezen.

Als hy nu van Godt gezonden was om zijne bedrukte broedren, de kinderen van *Israël* van 't juk der slavernye, waer onder zy wel twee honderd jaren gezugt hadden, te verlossen, en uit *Egyptenland* uit te leiden, verrijtte hy zulks met veele wondertekenen, hebbende cindelijk *Pharao* genoodsackt om hem,

met zijn volk en al wat zy bezaten, te laten uittrekken. Dit geschiedde naer d'eerste slagtinge van het Paeschlam, door welks bloedt d' *Israëlieten* behouden wierden, terwijl d' Engel des Heere d'eerstgeboornen der Egyptenaren doodde. Zy trokken dan door de roode zee, die hen tuschen hare wateren een vryen weg baende, waer in d' Egyptenaren hen op de hielcn volgende verdronken. Welk alles d' Apostel Heb. xi. aldus omstandelijk betreft in korte woorden.

Door 't geloove wierd Moises, als hy gebooren was, van zijne ouders drie maenden verborgen, om dat zy zagen dat het een schoon kind was: nog zy vreesden het gebodt des Konings niet. Door 't geloove onkende Moises, nu groot geworden zijnde, dat hy de zoon van Pharaos dogter was: verkiezende liever verdrukt te worden met het volk Gods, dan de tijdelijke genoegte der zonde te genieten: agtende den smaect des Gezalfden voor grooteren rijkdom, dan de schatten van Egypten: want hy zag op de vergeldinge. Door 't geloove verliet hy Egypten, zonder de grammoedigheid des Konings te vreezen: want hy droeg zig standvastig, als ziende den onzienlijken. Door 't geloove verrigte hy het Paeschfeest, en de bloedstorting: op dat de gene die d'eerstgeboorlingen verwoefste, hen niet en zonde raken. Door 't geloove gingen zy door de roode zee, als
door

door het drooge land: 't welk d' Egyptenaers beproevende, verdronken zijn.

Wanneer zy nu, dus uit de flavernye ont-
koomen, door de woestijne naer het beloof-
de land al voordreifden, en aen den berg *Sinai*
gekoomen waren, hebben zy aldaer door den
dienst van *Moises* de wet Gods ontvangen,
bestaende in drierhande slag van geboden:
waer van d'eene Zedelijke, d'andere Kerke-
lijke, en de derde Burgerlijke genoemd wor-
den. Zedelijke wetten waren de Tiengeboo-
den, en andere die tot bestieringe der natuer-
lijke en redelijke pligten dienen. Hunne Ker-
kelijke wetten waren zeer veel in getal, ra-
kende d'offerhanden, geheimtekenen, zuive-
ringen, spijsen en dranken, en al den omslag
van den plegtelyken Godsdienst: die in de hei-
lige *Tente* of *Tabernakel*, en naderhand in den
Tempel van *Salomon* geoeffend wierd.

Het *Tabernakel*, gelijk ook de Tempel,
was afgedcild in drie deelen. I. Het *Hooghei-
ligdom*, waer in alleen de *Hoogepriester* ging,
en dat eens's jaers. Heb. ix. 7. 't welk een af-
beelding van den hemel was. II. Het *Heilige*,
daer de *Priesters* dagelijks hunnen dienst waer-
namen. III. Het *Voorhof*, daer het volk quam
om hunne gebéden en offerhanden op te dra-
gen. In 't Hoogheilgdom was de *Verbond-
kist*, met het *Verzoendeksel* of den *Genade-
zetel*, en d'afbeeldinge der *Cherubijnen* daer

boven op: het goude Wyrookvat: de Roede van *Aaron* die gebloeyd had: en het *Manna*. Dingen die alle op *Christus* zagen, die onze ware verzoening is, die een offerhande van aengenamen reuk aen den Vader voor ons heeft opgedragen, die ook het ware *Manna* of hemelſch broodt is, en die als uit een afgefneeden tak opgefprooten, dat is, uit een Maegd zonder man gebooren is. In't Heilige was de goude Kandelaer met zijne ſeven takken: de Tafel met de Toonbrooden, rondom met een gouden lijt verſierd: en het goude Reukoutaer. Welk alles ook gevoeglijk op onzen gezégenden Heiland kan gepaſt worden, die't ligt des werelds, en het broodt des levens is, en op wien onze gebeden en offerhanden moeten nedergelegd worden, om met een lieflijken en aengenamen reuk voor Godt te mogen opklimmen.

In het Voorhof ſtond het kopere Outaer, op't welke het vuer, waer door de ſlagtofferhanden vertceerd wierden, altijd brandde, wordende gedurig onderhouden. Hier was ook het kopere Waſchvat, alwaer de Priesters, en de genen die offerhanden quamen opdragen, vooraf hunne handen en voeten moeſten waſchen: ons leerende dat wy onze *handen* en onze *herten* moeten *reinigen*: Jak. iv. 8. en *ons zelve zuiveren van alle beſmettingen des vleefchs en des geeſts.* II Kor. vi. 11. beſonderlijk

wanneer wy naderen om onze dienften en opdrachten Gode aen te bieden: daer *David* zinspeelende op ziet, als hy zegt: *Onder d'onnoozelen zal ik mijne handen waschen: en ik zal uwen outaer omringen, Heere.* Psalm xxv. 6. *Salomon* maekte, als hy den Tempel bouwde, behalven deze drie deelen nog een vierde, genaemd het Voorhof der Heidenen, daer de Jooden die onrein waren, en de Heidenen mogten inkoomen. En hier was het dat de *Korban* of d'Offerkift geplaeft was.

De voornaemste Hoogtijden der Jooden waren *Paesche*, wanneer ter geheugnisse van den uitgang uit *Egypten* het lam geslagt en gegeten wierd: het *Pinxterfeest*, 't welk vijftig dagen daarna gehouden wierd, zoo ter gedachtenisse van 't ontvangen der Wet, als ook tot dankzegginge voor den oegst, dien zy gemeenlijk omtrent dien tijdt volkoomelijk infamelden: en het *Looverfeest*, of het feest der Loofhutten, 't welk op den xv. dag der vii. maend begon, en seven dagen lang gehouden wierd: gedurende dewelke zy woonden in hutten van groene takken gemaeft, tot een herinneringe van dien tijdt als zy in de wildernisse veertig jaren lang onder hutten en tenten gewoond hadden, en om hen te verbeelden dat wy in deze aerdsche wooninge als reizigers en vreemdelingen moeten leven, en geen vaste woonstede hier omlaeg hebben, maer een *gebouw*

van Godt verwagten, een huis niet met handen gemaakt, eeuwigdurend in de hemelen. I I. Kor. v. 1. Op deze hooge Feesten moesten zy, al wat mannelijk was, te *Jerusalem* verschijnen, om zig zelve met hunne offerhanden, tot be-
tuiging hunner onderdanigheid aen Godt, te komen aanbieden.

Voords hadden zy, behalven nog eenige andere jaerlijksche Feestdagen van minder belang, alle seven jaren het *Sabbatjaer*, wanneer het land rustte, en niet geploegd, bezaeyd of gebouwd wierd. Dit was gelijk ook wekelijks de *Sabbat* of *Rustdag*, een voorbeeld der eeuwige ruste in den hemel, daer de *zaligen*, die in den Heere sterven, rusten van hunnen arbeid: want hunne werken hen volgen. Openb. xiv. 13. Maer de grootste *Sabbat* der jaren was het *Jubeljaer*, welk naer 't voltrekken van seven *Sabbatjaren*, dat is, alle vijftig jaren gevyerd wierd. De geleerde Vader *Dennys Petauw* in zijne *Tijdrekening* II. Deel II. Bock VII. Hoofds. beweert dat het *Jubeljaer* altijd viel op een *Sabbatjaer*, en by gevolg alle XLIX. jaren wederkeerde. In dat blijde jaer wierden alle dienstknegten of slaeven vrygelaten, alle schulden quijtgescholden, en alle verkogte bezittingen keerden weder tot hunne eerste en erflijke bezitters. Een deftige voorbeduiding van het gene door onzen *Zaligmaker Jesus Christus* zoude geschieden, door hem
die

die gezonden is, om den zagtmoedigen een blijde boodschap te brengen, de gebrookenen van herete te verbinden, den gevangenen vryheit uit te roepen, en den gebondenen openinge der gevangnisse; en om te verkundigen het jaer van het welbehagen des Heere. *Esaïas LXI. 1. 2.*

De Joodsche kerkdienst wierd waergenoomen door den Hoogepriester met d'andere Priesters, en onder hen door de *Levieten*, die onder de twaelf stammen *Israëls* tot dien dienst verkooren en gesteld waren. 'T zoude te lang vallen van de plegtelijke inwydinge des Hoogepriesters, van zijne kleedinge, en anderen toestel alhier een verhael te maken. Van de Borgerlijke wetten door *Moïses* gegéven, zullen wy ook niets in't bezonder aentékenen. Die'er nader onderrigt van begeert, kan het in de godlijke boeken van dien grooten Profeet wijdloopig vinden. Zoo lang hy leefde, maekte Godt zijnen wille door hem aen het volk bekend. Godt sprak met *Moïses* op een zonderlinge wijze, en zeer gemeinzaem, gelijk een man met zijnen vriend spreekt. *Exod. xxxiii. 11. Van mond tot mond spreek ik met hem,* zeit de Heer zelf. *Num. xii. 8.* En hy boodschapte de bevélen Gods getrouwelijk aen het volk over, hen aenmanende tot gehoorzaamheit, en hunne onwilligheid met veel geduld verdragende: want *hy was de zagtmoedigste man die op aerde leefde.*

Naderhand wierden de godlijke willekéuren en onderrigtingen, verscheidenlijk door den Hoogepriester, en door de Profeten op verscheiden tijden, geopenbaerd en verkundigd: tot dat de Profetische geest ophield eenige honderd jaren voor de koomste van *Christus*. De Jooden zeggen zelf: *Daer was geen Profet in den tweeden Tempel*: dat is in den Tempel, die naer het wederkeeren uit de Babylo-nische gevangnisse herbouwd is: in den welken zy volmondig en eenstemmelijk beken-nen, dat'er vijf dingen onbraken, die in den Tempel van *Salomon* geweest waren. I. *De Arke des verbonds*. II. *Het Vuer van den he-mel op't outaer*. III. *De tegenwoordigheid van Gods Majesteit*. IV. *De Urim en Thummim*, zijnde het Orakel of de Godspraek des Hoo-gepriesters. V. *De geest der Profetie*: die met *Malachias*, den laetsten der Profeten, einde nam: tot dat hy wederom zoude herléven op d'aenkoomste van den Zaligmaker.

Dit was een duidelijc teken van't verval der Joodsche Kerke, die zoo veel te meer afging, hoe d'opgang van de Zonne der regtvaerdig-heit, de verschijning van *Jesus Christus*, den opbouwer der nieuwe Kerke, nader quam. Ten tijde zijner koomste was dat verval zoo verre ingebrooken, dat de *Fariseën* en Schrift-geleerden de wet Gods door hunne verkeerde uitleggingen openlijk verdraeyden en omkeer-den.

den. By voorbeeld, Godt had geboden: *Eert uwen vader, en uwe moeder: en: Zoo wie vader of moeder qualijk toespreekt, dat hy de dootd sterve.* Waer tegen de Fariseën en Schriftgeleerden voorgaven, dat de kinderen van de pligt van d'ouders in hunne behoeftegheit by te staen, waer in die schuldige eere ten grooten deele geleege is, ontlast waren, als zy hunne goederen aen Godt opdroegen, en tot vader of moeder slegs zeiden: *Alle Korban, dat is, gifte die ik opdraeg, zal u voordeelig zijn:* namelijk by Godt. Of gelijk anderen vertalen: *Zoo iemand zeit: Het is Korban, dat is, een gifte, het gene u van my zoude kunnen te nutte koomen, die voldoet.* 'T is, zeiden zy, Gode toegeheiligd, 't gene ik u zoude kunnen geven: ik heb het aen Godt beloofd: en daer mede, meinden zy, was 't dan wel. Dus wierden d'arme ouders afgewézen onder schijn van godsdienstigheid, tegen alle godlijke en natuerlijke wetten. Waer over de Heer *Christus* die baetzoekende leeraers dapperlijk doorhaelt en bestraft. *Gy doet wel schoon, zeide hy, Gods gebodt te niet, om uwe overléveringe t'onderhouden.* Godt word niet gediend met beloften die zijne gebóden kragteloos maken. Gy zijt dan wel verdwaeld en zeer bedroogen, *verbreekende 't woord Gods door uwe overléveringen, die gy hebt ingesteld, 't welk dog maer bedrieglijke leeringen en*

gebóden der menschen zijn. Mark. VII.

De Joodsch meesters hebben in de volgende tijden d'agtbaerheit hunner overléveringen al hooger opgeveild, en met uitspoorige lofredenen onmatelijk poogen te verheffen. Edog ik moet hier tusschenvoegen, dat de bemerkning van Mijnheer *Kave* my alhier wat vreemd, en niet naer zijne gewoonlijke bescheidenheit te voore koomt. Naer dat hy verhaeld had, dat de Jooden hunnen *Talmud*, het boek waer in hunne overléveringen met de verklaringen der *Rabbijnen* beschréven staen, boven de geschréven *Wet* verhéven en geroemd hebben, met benamingen en lofredenen, die te verre gaen, en tot godslasteringe overslaen. Dat zonder dezelve de geheele *Wet* zoude in het duister geleegeen hebben, jae enkele duisterheit zoude geweest zijn. Dat des zelfs woorden be-minnelijker en begeerlijker zijn als die van de *Wet*, en die t' overtreeden grootere zonde is, dan de *Wet* te verbreeken. Dat het niet veel om't lijf heeft, of geen roemens waerdig is, dat men in den *Bijbel* leest, maer in de *Mischna*, in 't verhael der Joodsche overléveringen, te studeeren, een mensch in d'andere wereld zal doen beloond worden. Dat de *Bybel* is gelijk water, maer de *Mischna* gelijk wijn, en de *Talmud* als een kruidige wijn. Dat alle de woorden der *Rabbijnen* de woorden des levendigen *Gods* zelf zijn, van dewelke geen mensch mag

mag afwijken, al zeiden zy hem dat zijne rechterhand de slinkere, en zijne slinkere de rechterhand was. Jae dat zy zig niet en schamen of schroomen te zeggen, dat in den heiligen Bijbel studeeren, niet anders is als tijdt verliezen. Naer dat onze Schrijver deze en nog andere onbescheiden en spoorelooze mistellingen der Jooden verhaeld had, maekt hy zijne bemerkinge met de volgende woorden.

Een vreemde zaak, dat menschen hunnereden zulken geweld kunnen aendoen, en hun gewisse overmeesteren en ten onder houden, en zoo onbezonnen en wonderlijk durven spreken. Edog vreemder zoude het ons voorkoomen, 't en ware wy een geslagte van menschen, groote voorstanders van Traditien of overléveringen, in een andere Kerke kenden, die de Schrifture poogen te verkleinen en t'onderdrukken, en hunne onbeschréven overléveringen niet min dan de Jooden verheffen. Maer ik laet dat daer. Men ziet wel dat hy 't oog op de Katholijke Kerke heeft, en ik denk niet dat iemand dit lézende daer aen twijfelt. Wel is waer dat de beschuldiging niet regt op de Kerke valt, maer op een geslagte of slag van Menschen in de Kerke, dat is, op eenige Leeraers of Schrijvers die tot hare gemeenschap behooren. Mijnheer Kave is een man van beter oordeel en van meerdere bescheidenheit, als dat gemeine slag van Twistredenaers, die al watzy in eenig boek

ge-

gelézen hebben, terftond op de rekeninge van die Gemeinte ftellen, van dewelke de Schrijver een lidmaat is.

Edog wie zijn de Schrijvers in onze Kerke, die oit zoo onbezonnen en vermeeten van Gods gefchréven Woord, en van d'Overléveringen fpraken, als ons terftond verhaeld is dat de Joodsche leermeesters daer van gefproken hebben? Zeker indien 'er zoodanige gevonden wierden, die zouden by alle vroomen en verftandige Katholijken, zoo wel by geleerden als ongeleerden, verzaekt en verfoeyd worden: verre van daer dat de Kerk hun gezeg immer zoude goedkeuren. En 't fchijnt dat de geleerde Man dit zelf wel moet gevat hebben, dewijl hy niet eene getuigenisfe uit eenigen Schrijver tot bekragtinge zijner opmerkinge ten voorbeeld aentrekt: 't welk nochtans naer zoodanige betigtinge hoognoedig fcheen. Want kort af te breeken, en flegs te zeggen, *Maer ik laet dat daer*, kan by luiden die reden afvoorderen, voor geen bewijs verftrekken.

Wy kennen dan dat *geslagte van menschen* niet, die *grooten voorftanders van Traditien en overléveringen*, die de *Schrifture* zouden poogen te verkleinen en v'onderdrukken, en die hunne onbefchréven overléveringen niet min dan de *Jooden* zouden verheffen. En indien 'er ergens zoodanige te vinden zijn, die zijn wy wel verzékerd dat by alle Katholijken, die eenige ken-

nis-

nise van hunnen Godsdienst en geloove hebben, afgekeurd en verworpen worden. Wy hebben ontzag voor Gods woord, en neemen't zelve eerbiedelijk aen, 't zy dat het geschréven of ongeschréven is: daerom eeren en agten wy ook d'Overléveringen als van goddelijk gezag zijnde: niet eenige Joodsche overléveringen, door dewelke Gods gebóden verbroomen worden; niet d'overléveringen van eenigen *Talmud*, van *Mischna* of *Gemara*; niet d'ecne of d'andere menschelijke vonden of instellingen; maer overléveringen die door de zelve algemeene Kerke van alle eeuwen gestaefd en onderschraegd zijn, van dewelke de H. Oudvader *Augustinus*, schrijvende tegen den *Fondamentbrief* der *Manicheën*, aen't v. Hoofddeel zeide: *Ego Evangelio non crederem, nisi me ecclesia Catholica commoveret autoritas.* IK zoude het *Evangelie* niet gelooven, 't en ware d'agtbaerheit der *Katholijke Kerke* my daer toe beweegde. Van deze is't dat wy met den H. Johan Guldmond over II. Thesfal. II. Homil. IV. vrymoedig mogen zeggen: *Is't een overlévering? zoek niet verder.* Houd u daer mede genoegd en voldaan, zonder nieuw onderzoek te willen aenregten. Maer laet ons nu den draedt van ons verhael hervatten.

De Joodsche Kerke was ten tijde van de koomste des Zaligmakers verdeeld door verscheiden Sekten. Die Kerke, welke eertijds gelijk *Je-*

rusalem wel *samen*gevoegd, en vereenigd was, zag nu haren luister ontceerd door oneenigheden in de leere. De voornaemste van die Sekten waren de *Fariseën*, de *Sadduceën*, en d' *Esseën*. De *Fariseën*, zoo veel gezeidt als *Afgezonderden*, wierden aldus genaemd, om dat zy zig afzonderden van d'andere menschen door voorwendinge van ongemeene godvrugtigheit: *Διὰ τὸ ἀφωρισμένους εἶναι αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἄλλων*: gelijk de H. Epifaen in de xvi. Ketterye opmerkt. Want zoo word ook een *Fariseër* by de Jooden beschreven: Een *die* zig van alle onreinigheit, van alle onreine spijzen, en van het volk der aerde, van den gemeenen hoop, die op het onderscheidt van spijzen niet nauwgezet was, afzondert. De tijdt hunner opkoomste is onzeker. Dog zeker is't dat zy ten tijde onzes Zaligmakers in groot aanzien waren.

'T was een stout en laetdunkend volk, 't welk zig niet en ontzag Vorsten en persoonen van grooten *staet* vermeetelijk aen te randen. Zy waren loos en doortrapt om der menschen gunst te winnen: die door het vertoonen van een grooten yver, en zonderlinge nauwgezetheit in't onderhouden van d'uitwendige pligten der Wet, boven andere menschen uitpralende, hen zelve een groote agtinge en eerwaardigheit by het volk verkreegen hadden. En egter onder alle die *staet*ige en uiterlijke de f-

deftigheid waren zy maer godsdienstige huicelaers, spijtige en boosaerdige, roofzuchtige en gierige menschen, onbarmhertige onderdrukkers, eigenhoofdige roervinken, hoovaerdige en trotse beschimpers, en in der daedt overtreeders van den geest der Wet, van welcher onderhoudinge zy naer de letter en de schorse zoo hoog opgaven. Men zeit dat zy onder andere wangevoelens ook de Zielverhuizinge, dat is, het overgaen der vroomenzielen van 't eene lighaem tot het ander, staende hielden. Lees hier van den Joodschen Historischrijver *Josephus* in 't xviii. Boek der Joodsche Oudheden, aen 't ii. Hoofddeel: en in 't ii. Boek van den Joodschen Oorlog xii. H.

Ik zal van hem niet meer zeggen, zeit W. Kave N. xxii. dan alleen dat eenige groote Mannen van de ROOMSCHE Kerke met een soort van roem zeggen, dat zoodanig als de FARISEEN waren onder de Jooden, de RELIGIEUSEN (Zy verstaen daer door de Kloosterorders van hunne Kerke) zijn onder de Christenen. Een vergelijking met welke zy mogen welvaren. My aengaende ik ben van hun gevoelen, dat'er tuschen d'eene en d'andere meer dan te veel overeenkoomst is. Met des hooggeleerden Mans welneemen konde men hem alhier met regt afvragen, wie die groote Mannen zijn, die dit zoo algemeenlijk zeggen, en waer hy dit aldus mag gelézen hebben? Dog
ter-

terwijl hy niet goedgevonden heeft ons aenwijzinge daer van te doen, zullen wy althans maer aentékenen, hoe andere mannen van gedagte zijn, dat de vergelijking zig niet min eïgen en welgepaſt zoude opdoen, indien men wilde gedoogen, dat aen d'eene zijde d'oude *Farifeën*, en aen d'andere de nieuwe *Wetgeleerden*, ik mein, de *Leeraers* of *Predikanten* der hervormde Gemeente, geplaetſt wierden. Welke gedagte wy ook bereidt zijn nader te beveſtigen: indien de bovengemelde aenwijzing ons oit gedaan worde.

Ondertuſſchen moet men opmerken, dat de *Parifeën* tweezins kunnen aengezien worden: of volgens hunne zeden, en de verkeerde leerſtukken by ſommigen van hen ingevoerd: of wel naer den aerd van hunne eerſte inſtellinge en grondregelen. Als men de *Farifeën* aenmerkt volgens het gene hunne pligt en belijdenis medebrogten, zoo was 't een lofwaerdig en beſonderlijk godsdienſtig volk onder de Jooden. *Paulus* verklaert op verſcheiden plaetſen, dat hy een *Farifeër*, en een zoon der *Farifeën* was: en hy houdt ze voor het beſte ſlag onder de geloofsgenooten van het Joodendom, roemende dat hy *al van ouds naer het zekerſte gevoelen van dien Godsdienſt als een Farifeër geleefd had.* Handel. XXI. I. 6. xxvi. 5. En dus was 't altijd geen oneer by de *Farifeën* vergeleeken te worden. Men vond ook zelfs ten tij-

tijde van *Christus* eenige vroomen en deugdelijke menschen onder de *Fariseën*, waer van *Nikodemus*, *Gamaliel* en diergelijke mannen ten voorbeeld staen. Zoo dat de bestraffingen en de verwijtingen des Zaligmakers in 't Evangelie niet anders dan op de quade en geveinsde *Fariseën* vallen, die alsdan veele in getal zijnde, ligtelijk d'overhand over de goede hadden, het hoog gezag voerden, en de leerstoelen beklommen. Welke de Heer *JESUS* dan ook gebiedt dat men hooren zal en gehoorzamen: om dat zy als wettige leeraers *den stoel van Moyses bekleeden*: maer dat men niet en zal doen naer hunne werken: want, het gedrag quam niet overeen met de leere. Zulk slag is'er ook onder 't Christendom van alle tijden in alle vergaderingen te vinden. En't is niet te denken dat Mijnheer *Kave* zijne overzeesche Gemeente, die hy in een Brief aen *NATHANAEL* Bischoep van *DURHAM*, *de beste van alle Kerken, onder den besten van alle Prinzen*, en nog in een anderen Brief aen *WILHEM* Aertsbischoep van *KANTELBERG*, *verre het beste gedeelte van d'algemeine Kerke, die'er heden op aerde te vinden is*, durft noemen, egter daer van vrykeurt: gelijk de *Donatisten* van overouds die inbeeldinge van hunne *Afrikaensche Kerke* hadden.

Deze dan ter zijde gesteld, zoude iemand op een goeden zin ook wel van goede en gods-

dienstige vergaderingen mogen zeggen, dat zy de *Fariseën* zijn van 't Christendom, de ware *Fariseën*, dat is, Afgezonderden tot betragtinge van heiligheit en volmaektheit: even gelijk d'Apostel zegt, dat wy de ware besnedenen, de ware *Israëlieten*, de ware kinderen van *Abraham* zijn: in tegenstellinge tegen die genen, welke den naem zonder de daedt hadden, en maer uitwendelijk afbeeldden 't gene naer den geest in ons volbragt word. In dezer voege zouden de genen, die onder de Christenen door heiligheit van leven uitmunten, en van de godvrugtigheit besonder werk maken, met regt den naem van *Fariseën*, afzonderlijk van alle hatelijke betékeninge, mogen dragen: en zoo zoude dan die naem ook aen de *Religieusen*, niet nogtans aen alle eveneens, maer aen de goede toekoomen, die 't gene zy belijden, ook doen en beléven. Dog dit zal nu alhier eenmael genoeg zijn van de *Fariseën*.

Naer deze volgen de *Sadduceën*, die in grondregels en levenswijze tegen d'andere gekant stonden. Hunne oorsprong word afgebragt van een zekeren *Sadok*, leerling van *Antigonus Sochaus*, die omtrent het jaer cclxxxiv. voor de geboorte van *Christus* bekend was. Zy koomen met een zeer slegte beschrijvinge, ook by de schrijvers van hunne eigen Natie, te voorschijn, als *menschen van een ongebonden*

le-

leven. En veel beters was'er niet te verwagten van de genen, die *nog geest, nog verrijzenisse* geloofden: gelijk zy ons Handel. xxiii. afgebeeld staen. Men meint dat zy deze dwaalingen door een misverstand van huns meesters *Antigonus* leere hebben opgevat. Hy was gewend zijnen leerlingen in te prenten, dat zy Godt niet en moesten dienen als dienstknechten, die hunne meesters enkelijk op hope van belooninge dienen; maer uit liefde tot Godt zelve, zonder verwagten van vergeldinge. 'T welk als twee zijner discipelen, *Sadok* en nog een andere, qualijk verstonden, meinden zy dat hun meester geheel en al een toekoomenden staet van belooninge geloochend had: en wanneer zy eens dezen gevaerlijken grond gelegd hadden, wierden'er deze ongelukkige gebouwen opgestigt: Dat'er geen verrijzenis, nog onsterflijke geest is: nevens meer andere godlooze doelingen, die door een rampzalige famenschakeling daer uit volgen, en elkanderen nasleepen. Deze schadelijke en ketterische gevoclen stelden hen met regt bloot voor het verwijt en den haet des volks, die hen by uitneemendheit den naem van Ketteren, ongeloovigen en Epikureërs gaven: en geen woorden waren quaed genoeg om hen afzienlijk uit te beelden.

Zy verwierpen d'Overleveringen, die van de *Fariseën* zoo driftig wierden voorgesproken:

ken: en zy leerden dat men aan de letter der Wet gehouden was, en dat niets, 't zy in hunne geloofstukken, of oeffeningspligten, moest opgedrongen worden, als 't gene uitdrukkelijk in de Wet bevat is, en bekend staet. *Josephus* merkt aan, dat deze Sekte den minsten aenhang had: maer dat des zelfs aenhangers de voornaemste in aenzien en gezag waren, *Πεῖραι τῆς ἀειψίας*. En wat wonder is 't dat rijke en aenzienlijke menschen, die zig in de vermakelikheden en voordeelen van een voorspoedig geluk als omwentelen, geneegen waren om die gevoelens als een heiligdom aan te kleeven, die den voet gaven tot alle losfigheit en ongebondenheit, en niet en dedden bekommerd zijn voor de beroepinge tot rekenschap in een andere wereld van 't gene zy in dit leven gedaen hadden? Dit deed hen slegs bezorgd zijn om met vrede een gemakkelijk en gerust leven, d'eenige gelukzaligheid die zy naer hunne grondregelen te verwagten hadden, te mogen leiden, en in hunne genoegten niet ont-rust of gestoord te worden.

Het zoude mischien niet moeilijk zijn, alhier ook een vergelijkinge van de *Sadduceën* met eenige menschen van onzen tijd in te stellen, niet min toepasselijk dan die wy flus van de *Fariseën* hoorden. Edog dewijl onze Schrijver dit ongeroerd laet, zullen wy 't ook althans onaengemerkt en stilswijgend voorbystappen.

De *Effeën* waren eigenlijk als de *Religieusen* of *Eremijten* onder de Jooden der laetste tijden. Zy leidden een eenzaam en beschouwend leven in godsdienstige vergaderingen, verre van 't gewoel der menschen in boschen en gebergten. *Philo* en *Josephus* verhalen ons dat'er van dat slag gemeinlijk over de vier duizend waren. *Plinius* maakt van hen gewag, en beschrijft ze geweest te zijn een eenzaam soort van menschen, die boven anderen zig kenbaer maekten, doordien zy leefden zonder vrouwen, zonder eenigen omslag, zonder geld, en zonder omgang met iets als met boschen en palmboomen. Dat hun getal, zoo veel het door sterven afnam, dagelijks wederaengroeyde. Dat de menschen van alle kanten na hen quamen toevliegen, om door onrust en tegenspoedt vermoeyd zijnde, aldaer hunne rust te zoeken. Zy betaelden aen den Tempel de schuldige eerbiedigheid, zeddende derwaers hunne offerhanden en geschenken: maer dienden egter Godt te huis, en gebruikten hunne eigen plegtigheden. Alle weeke quamen zy openlijk in hunne vergaderplaetsen te samen, daer de jongeren aen de voeten der ouden zittende, een van hen uit een boeck voorlas: 't welk dan een ander, die in hunne leestukken zonderling bedreeven was, aen de vergaderinge verklaerde, en hen in de regelen van deugd en godvrugtigheit, en in alle pligten

ten omtrent Godt, hen zelve, en andere menschen onderwees. Zy waren naerftig in de landbouwery, en leefden van de vrugten van hunnen arbeit. Zy hadden alle hunne inkoopste gemein: zoo dat onder hen niemand rijk nog arm was: ook leefden zy zonder iemand lastig te vallen, of te verongelyken, en droegen zig nauwkeurig naer de wetten der gerechtigheit, meer dan andere menschen.

In de historie van 't Evangelie word van d'Esseën niet gemeld: 't welk geen wonder is, aengezien zy verre buiten 't gezelschap der menschen, en als van de wereld afgezonderd leefden: en dewijl het Evangelisch verhael maer kort en beknoptelijk gewag maekt van 't gene tot des zelfs oogmerk van belang is. T' onderzoeken wat gronden zy hadden in leerstukken, die in de bespiegeling des verstands bestaen, is geen zaek van gewigt, gemerkt het voornaemste hunner instellinge op d'oeffeninge der godvrugtigheit en op de goede zeden zag. Door hunne groote agting en begeerte tot wijsheit en deugd, verwaerloosden zy hunne lighamen, vermijdden de belemmeringen des huwelijks, oeffenden zig veel in vasten en verstervinge: sommigen van hen aten maer alle drie, andere alle vijf of ses dagen eens, agtende het niet betamelijk, dat menschen die zoo yverig na wijsheit stonden, een gedeelte van den dag tot des lighaems nooddrift

druft zouden befteeden. Hunne levenswijze noemden zy *Θεράπειαν*, *Godsdienftigheid*: en hunne leerftellingen *Σοφίας δόγματα*, *Wijsheds leerftukken*. Hunne befchouwingen en gedagten waren verhéven en diepzinnig, en omtrent zaken die de gemeine bevattingen van andere menfchen te boven gingen. Hun gedrag was nederig en zedig. Men zeit dat zy *Enos* voor hunnen Patroon hielden: gelijk nog hedendaegs onze *Karmelieten* hunnen oorsprong van *Elias* afhalen.

Behalven de reeds gemelde, waren'er nog andere benamingen onder de Jooden. De *Herodianen*, welke in't Evangelie vermeld ftanen, zijn waerfchijnlijk niet anders geweest dan een deel hoofftche knapen, en gunftelingen van *Herodes*, of eenige famenftellingen die het met hem hielden, en zijne onlangs ingevoerde heerfchappye poogden t'onderfteunen: vermits *Herodes*, als zijnde een vreemdeling, by het volk gehaet was. Waerom zy ook, om voor zig zelve de gunft van den Koning, en voor hem die van den Keizer, welke hem aengefteld had, te winnen, zeer yverig waren om den fchatpenning ten dienft des Keizers in te voorderen, en het volk tot betalinge aen te dringen. Moogelijk waren't van den aenhang der *Sadduceën*. Immers 't gene *Mattheus* den *fuerdeeffem der Sadduceën* noemt, word by *Mar-kus* genoemd de *fuerdeeffem van Herodes*. En

't is niet ongelooflijk , dat een man van zoo flordigen leven als *Herodes* was , gemakkelijk heeft kunnen vervoerd worden tot het omhelzen van zoodanige gevoelens , die tot het begunstigen van een los en ongebonden leven zoo wel voegden. Waer op dan ook de genen die van deze Sekte waren , aengenooidigd wierden om zijn koninglijk gezag en zijn regt tot de kroon te beweerden.

De *Samaritanen* , een mengfel van Jooden en Heidenen , waren nakoomelingen van die genen , welke door den Koning van Assyrien na dat landschap gezonden wierden , in plaetse van de tien Stammen *Israels* , die gevankelijk na 't land der Assyriërs weggevoerd waren. De historie is in 't iv. Boek der Koningen aen 't xvii. H. te lezen. Zy hielden niet anders voor het woord Gods , dan de vijf Boeken van *Moisès* : agtten dat de berg *Garizim* de regte plaets van den plegtelijken en openbaren Godsdienst was : en zeiden dat zy uit het geslagte van den Arschvader *Joseph* waren voordgesprooten.

By deze verdeeldheden in den Godsdienst quam nu ook het verval der gebiedvoerende magt , zijnde eindelijk de rijkstaf tot vreemdelingen overgebracht , en de Jooden te gelijk met hunnen Koning onder 't geweld der Roomsche opperheerschinge genoodsaekt te buigen : welk alles een klaer bewijs was , dat de tijdt van den verwagten Heiland naer de

Profetische voorzeggingen gekoomen was: dewijl nu ook de *seventig weeken* van Daniel, naer dewelke *d'overtreeding* zoude ophouden, de zonde einde neemen, *d'ongeregtigheid* uitgevaegd, *d'eeuwige geregtigheid* ingevoerd, de *gezigten en voorzeggingen* volbragt, en de *Heilig der heiligen* gezalft worden, ten einde liepen. *Dan. IX. 24.*

* * *

B R I E F

Aen een P R I E S T E R.

Zeereerwaerdig Heer.

IK zend UE. de *Gedenkschriften* van Mijnheer D. *Tillemont* wederom, nevens de vertalinge van eenige stukken, die ik tot een proeve daer uit aengetekend heb. De Goedkeurders betuigen dat die Schrijver een groote ootmoedigheid met een ongemeene geleerdheid te samen gevoegd heeft. *Wy blijven by eenyder borg*, zeggen zy, *voor a'opregtigheit en de nauwkeurigheid van den Schrijver, die over geene zaken zijn gevoelen uitspreekt dan op onweedspreekelijke bewijsstukken, en wiens voorzigtigheid zoo groot is, dat'er ook zelfs scrupelousheit mede gemengd is.* In zijn Berigt, *Avertissement*, telt hy onder de dingen, die by alle mannen van geleerdheit voor t'eenemaal

gewis en zeker gehouden worden, dat alle de *Decretales*, of oude Pauslijke brieven, tot *Siricius* toe, valsch en verdigt zijn: dewijl elkeen nu toestemt, dat het werk 't welk *Blondel* over deze zake gemaekt heeft, alles behelst wat'er bondigs van gezeidt kan worden.

In 't zelve Berigt, ons aenmoedigende tot het navolgen der Heiligen, schrijft hy aldus: *Waerom zouden wy niet kunnen doen*, zeide de *H. Augustinus* tot zig zelve in het XII. Hooftdeel van 't VIII. Boek zijner Belijdenissen, *het gene zoo veele oude mannen, zoo veele kinderen, en zoo veele jonge maegden gedaen hebben? Indien wy het moesten onderneemen door onze eigen kragten, zoo hadden wy reden om den moedt te laten zinken, ziende onze groote swakheit. Maer indien 't de magt van den Heere hunnen Godt is, door dewelke de Heiligen gedaen hebben 't gene zy uit hen zelve niet en vermogten, zoo hebben zy immers de deure dezer genade niet agter zig toegeslooten. Zijn wy die genade niet waerdig, wy zijn dog niet onwaerdiger dan Paulus was. De zelve Godt heeft nog de zelve magt en de zelve barmhertigheid: en als wy zijne hulpe maer verzoeken met zulken yver en volstandigheid, als het betaemt den genen die de waerdigheid en de noodsaeklijkheit der genade, daer zy om bidden, te regt bevatten, en met d'ootmoedigheid der genen, die wel overtuigd zijn*
dat

dat zy dezelve niet en verdienen: zoo kan het niet anders wezen of wy zullen van Godt verkrijgen, is 't niet de genade der Martelaren, ten minste de genade die wy in ons beroep van noode hebben.

VAN ONZEN HEERE JESUS CHRISTUS.

II. AFDEELING. Bethlehem word genaemd somtijds de stadt van David, somtijds een vlek of een dorp. *κωμὴ*. Het was niet meer dan omtrent anderhalf ure van Jerusaleem. In deze kleine en ongecagte plaetse wilde Jesus gebooren worden, 't zy in het steedeken zelf, of digt daer buiten. En om de hoovaerdye van den mensch nog meer beschaemd te maken, zoo liet hy toe dat Joseph en Maria, als zy daer quamen, geen plaetse vonden in de herberge: ter oorzake dat d'opschrijving veel ander volk na Bethlehem had doen koomen. Zoo dat zy volgens d'overléveringe van veele Oudvaders, die in Palestine gewoond hebben, en van verscheiden andere, genoodsaekt waren zig in een hol of spelonke te begéven, die waerschijnlijk tot een stal voor de herberge diende. Want men bemerkt dat Bethlehem op een berg gebouwd was, die veele rotfen of steenagtige plaetsen had, in dewelke verscheiden huizingen

gen waren uitgehouwen. Dit hol wierd naderhand zeer vermaerd, niet alleen als de Christenen de vryheit kreegen om het met die eerbewijzingen, welke hunne godvrugtigheit hen ingaf, te mogen ceren: maer ook zelfs onder de Heidenen, als zy nog de Kerke vervolgden, en de heilichheit van die plaetse door d'afgoden, die zy daer aenbaden, met alle geweld zogten t'ontheiligen. Die daer woonagtig waren, vertoonden ze aen de vreemdelingen, die dezelve quamen bezoeken, met de kribbe die den Godt der Christenen tot een wiege gediend had.

In dit hol dan, zoo veragtelijk voor d'oo-gen van de menschen, wilde de Zaligmaker gebooren worden: en hy quam daer ter wereld, zoo haest de H. Maegd en Joseph te Bethlehem aengekoomen waren, om te toonen dat dit de ware oorzaak van hare reizewas. Hy wierd gebooren omtrent middernagt, den xxv. December, volgens d'oude overleveringe der Kerke, besonderlijk der Latijnsche. En het gemeinste gevoelen is, dat het geweest is in 't jaer DCCXLIX. naer de grondlegginge van Romem, op 't einde van het jaer als *Augustus* voor de twaelfde mael borgemeester was, hebbende L. Sylla tot amptgenoot. Volgens dat wy hedensdaegs de jaren van CHRISTUS optellen, zoude hy eerst vier jaren daerna gebooren zijn. De H. Maegd bakerde hem zelf, heb-

hebbende daer toe de gemeine hulpmiddelen niet van noode: om dat zy een Godt gebaerd had, zonder iets van hare maegdelijke voorregten te verliezen. Zy had geen andere plaets om hem neder te leggen, dan de kribbe van het stalleken: op dat hy daer zijn zoude het voedsel van de genen, die al hunnen roem en eere stellen in zoo onderdanig te zijn aen Godt, als de beesten aen den mensch zijn.

IV. AENTEKENING. Wy zouden ons veel meer moeten uitbreiden over het jaer der geboorte van *Christus*, indien wy de swarigheden, die zig des wegens opdoen, grondig wilden verhandelen. Maer wy hebben ze niet genoeg onderzocht, om 'er van te spreken. Des zullen wy alleenlijk aentékenen dat het zeker zijnde, dat hy gebooren is voor de doot van den grooten Herodes, wy niet en zien hoe men antwoorden kan op de redenen die 'er zijn, om te zeggen dat die Vorst gestorven is in het XLII. jaer der Juliaensche tijdrékeninge het DCCL. van Romen. *Zie de verwoestinge der Jooden, 1. getal.* en vervolgens dat men de geboorte onzes Heere houdende op den xxv. December, dezelve op het naefte gerékend, ten minste vier jaren vroeger moet stellen, als onze gemeine tijdrékening althans medebrengt: dat is te zeggen, op 't einde des jaers als *Augustus* voor de twaelfde reize 't borgemeesterschap bekleedde met L. Sylla, 't welk het XLI. jaer

jaer was der Juliaensche tijdrékening; of naer de verbétering van den Jaerwijzer door Keizer *Julius*, het XL. van *Augustus* naer de doot van *Julius*, of het XXVI. als men telt van sedert den slag by Aktion; het XXXVI. naer dat Herodes voor koning van Judeën verklaerd was, het DCC. XLIX. naer de grondlegginge van Romen, het IV. van de CXCIII. Olympische vierjaren, het jaer vierduizend naer de Scheping der wereld volgens *Usserius*, en het vierduizend sevehonderd negende van den Juliaenschen omkring. Dit is't gevoelen, 't welk althans van byna alle geleerde mannen gevolgd word: en voor het welk de Vader Noris ^a zig ook verklaerd heeft. *

III. AFDEELING. *Jesus word opgedragen in den Tempel.* De Kerk houdt de plegtelijke geheugenisse der geheimenissen, die by deze geleegendheit voorvielen, op den II. February. De Grieken noemen dien dag met een naem welke betékent, iemand te gemoedt gaen ^b, ter oorzake van dien toevloedt van verscheiden regtvaerdigen, onder dewelke Simeon en Anna JESUS scheenen t'ontmoeten, en in te halen. T'Antiochien is hy volgens Kedrenus ingesteld in het jaer DXXVII. naer de schrikkelijke aerdbévinge, die't jaer te voo-
re de stad verwoest had: en te Konstantinopelen in't xv. jaer van keizer Justiniaen, naer
een

a. Nu Kardinael te Romen. b. Ὑπαπάντη.

een groote sterfte. Te Jerufalem was hy van ouder instellinge: want een edele vrouw, genaemd Ikclia, begon dien Feestdag aldaer omtrent het midden der v. eeuw met brandende waschkaersen te laten vyeren: gelijk wy nu nog huden ten dage doen.

Aengebeden van de Wijzen. De Grieksche Kerk eert hedendaegs dit Geheim op den xxv. December, te samen met dat van de geboorte des Heere: en de Latijnsche vyert het den vi. January, sederd ten minste Mcccc. jaren, houdende het zelve voor het voornaemste deel van den feestdag, die zy noemt d'Openbaringe van den Zaligmaker †. En 't is voorwaer wel redelijk en billijk, dat de Kerk door de geheele wereld een plegtelijke dankbaerheit aen Godt opdrage, voor de zaligheid die hy den Heidenen vergund heeft, in deze Wijzen, die'er d'eerstelingen van geweest zijn. Men bemerkt dat veele eeuwen lang deze feestdag nog grooter was, dan het hoogefeest van Kersmis, zoo in verscheiden andere landschappen, daer de Doop op dien dag plegtelijk bediend wierd, als ook zelfs te Romē: om dat de Geboorte van *JESUS Christus*, nevens veele andere geheimenissen, daer in begreepen is.

IV. AFDEELING. *Jesus vlugt na Egypten.*
'T is aen de kragt dezer koomste of tegenwoordigheit van *JESUS*, dat de H. Johan Guldemond

† *By ons genaemd Driekoningen.*

demonst dien grooten voordgang toeschrijft, welken het Christendom naderhand in Egypten gedaen heeft: die geheele benden van Martelaers, die heilige vergaderingen van Maegden, die ontelbare meenigte van Moniken en betragters van het eenzaam leven, die de wildernissen van dat land bevolkten, en dezelve meer beroemd en geagt maekten, dan d'aenzienlijkste steeden d'andere landschappen deden. Zelfs aler ook d'eenzaamwoonders van Egypten zoo vermaerd geworden waren, merkt *Eusebius* aen, dat het woord Gods in dat land met meerdere kragt gewerkt had, dan in andere linden: en hy schrijft dit ook toe aen de tegenwoordigheit van het kind *JESUS*, volgens de voorzegginge van *Esaïas*. De *H. Athanasius* wilt misschien ook niet anders te kennen geven, als hy zeit dat de tegenwoordigheit van het kind *JESUS* in Egypten, d'afgodenbeelden aldaer nedergeworpen, en omverre doen vallen heeft. En men kan ook den zelve zin geven aen een Schrijver, die onder den naem van *Origenes* gemeld word: zoo wel als aen den *H. Cyrillus* van Jerusaleem, die byna dezelve zake verhalen.

Marteldoodt der onnoozele kinderen. *Herodes* wierd buiten twijffel wel haest gewaer dat de *Wijzen* hem doorgestréken hadden. En zijne gramschap, gevoegd by zijn gewoonlijk mistrouwen, hem in woede verrukkende, zoo

oondernam hy door een onmenschelijke wreedheit, die zelfs onder de Heidenen vermaerd is, alle de jongskens van Bethlehem en daer omstrecks, die twee jaren oud waren of daer onder, te doen om't leven brengen. Zijne wreedheit was hem onnut, en strekte maer tot verheerlijkinge van die kinderen, die de Kerke van de grootte Heiligen geleerd heeft als Martelaers te eeren: niet twijfelende of zy hebben, dewijl zy voor JESUS CHRISTUS gestorven zijn, een groote vergeldinge van hem ontvangen. Gelukkige kinderkens, zeit de H. Irenæus, die het kind JESUS gevonden heeft in 't huis van David, die hy *den Duivel en de wereld* ontrokken heeft, strijdende tegen Amalek door een verborgen maer almoogende kragte: en die hy voor zig afgezonden heeft na zijn rijke. Wat een geluk voor hen dat zy in zoo gunstigen tijdt gebooren zijn! De Latijnsche Kerke eertze den XXVIII. December, en de Grieksche daegs daer aen.

VI. AFDEELING. *Doop en Vasten van JESUS. Andreas brengt Petrus by hem, en Filippus Nathanaël. Wat ons van dezen laetsten bekend is.*

Het is schier een algemeine overlévering der Ouden, waer van men al sederd het einde dertweede eeuwe proeven vind, dat JESUS Christus den VI. dag van January gedoopt is. De geneele Kerke, zoo de Grieksche als de Latijnsche

sche, houdt'er nog de geheugenisse van op dien dag: en dit is't alleen het gene de Grieken op dat oud en vermaerde hoogtijdt der Openbaringe vyeren: 't welk dien naem gekreegen heeft, om dat JESUS alsdan geopenbaerd, en door den Vader zelf verklaerd is de Zoone Gods te zijn. Daerom wierd in het Oosten op dezen dag de Doop plegtelijk gegéven, als ook in verscheiden Kerken van het Westen: en de H. *Gregorius* van Nyffe zeit, dat deze Feestdag ons de geheugenisse vernieuwt der heilige Geheimenissen, die ons gereinigd hebben. Ende wijl de Doop by de Grieken de Verligting genoemd wierd, zoo geven zy meermaels aen den feestdag der Openbaringe den naem van het Hoogefceft der Ligten.

Daer word verhaeld dat op dien dag alle de Christenen van 't Oosten plegtelijk een waterstroom zégenen, daer zy zig dan ook indompelen, als tot een vernieuwinge van den doop, en waer uit zy water mede na huis dragen. De H. *Johan Guldemon*d betuigt al van in de vierde eeuw, dat de Geloovigen op den dag der Openbaringe 's middernagts water pleegen te putten, 't welk zy een geheel jaer, en bywijlen meer jaren onbedorven bewaerden: een zaak die d'Onkatholijken zelf aenzien voor een mirakel 't welk genoeg bevestigd is, nadien het door zoo een doorlugtigen getuigen bezégeld word. De H. *Epiphanius* zeit ook dat in Egypten,

Egypten, en in verscheiden andere landen, alle de Geloovigen zorge droegen dat zy water bewaerden, 't welke zy den vi. January geput of geschept hadden. Maer hy verhaelt dit als behoorende tot het mirakel van Kana: en hy zeit niet dat dit water bewaerd wierd zonder te bederven.

*** De Jooden van Jerufalem hadden op dien tijdt Priesters en Levieten uitgezonden van den aenhang der Fariseën, om Johannes af te vragen, of hy de *Christus* was. De H. Johannes antwoordde dat hy zelfs niet waerdig was om de schoenriemen van den *Christus* t'ontbinden, die in 't midden van hen was, zonder dat zy hem kenden. En als hy 's anderen daegs *JESUS* tot hem zag koomen, noemde hy hem het Lam Gods, en den Zoone Gods, en zeide dat, wat hem belangde, hy maer was komen doopen om hem bekend te maken. Daegs daer aen, als Johannes hem wederom zag, zeide hy voor de tweede mael, dat hy het Lam Gods was: 't welk dan uitwerkte dat twee van zijne leerlingen hem volgden. De H. Andreas was een van die twee: en 's anderen daegs bragt hy zijnen broeder Simon by *JESUS*, die hem den naem van *Petrus* gaf.

Den volgenden dag vertrok de Zaligmaker om na Galileën te gaen, en Filippus ontmoedt hebbende, zeide hy dat hy hem volgen zoude, en nam hem van dien tijdt af voor vast onder zijn

gezelschap. Filippus bragt terftond Nathanaël by hem, die van Kana in Galileën was. JESUS gaf een deftige getuigeniffe van zijne deugd, die de H. Johan Guldemonnd verheft met zijne gewoonlijke welspreekendheit. En nogtans nam JESUS hem niet onder 't getal zijner Apostelen, alwaer het schein dat hy d'eerste plaetse verdiende te bekleeden. Maer 't is, zeggen d'Oudvaders, dat volgens de manier, op dewelke 't Evangelie van hem spreekt, wy reden hebben om t'oordeelen dat hy een geleerd man, en wel in de Wet ervaren was. Hierom heeft JESUS, die om onze hoovaerdye beschaemd te maken, in den aenvang menschen wilde verkiezen, die niet en hadden 't gene hen by de wereld mogt aenzienlijk maken, hem onder zijne Apostelen niet willen neemen: op dat het niet en mogt schijnen dat hy hem om zijne geleerdheit verkooren had. Hy wilde tot verkundigers van 't Evangelie zoodanigen hebben, die oogschijnlijk uit hen zelve tot die bedieninge onbequaem waren: op dat men te meer zoude verzékerd zijn, dat de vrugt die zy deden, niet van hen quam, maer van de waerheit die door hen sprak.

Dit heeft egter de nieuwe Grieken niet belet te zeggen, dat Nathanaël de zelve is met den H. Simon, of eenigen anderen Apostel, en besonderlijk den H. *Bartholomaus*. Epiphanius zeit dat hy het was die Kleophas verge-

zel-

zelschape na Emmaus op den dag der Verrijzenisse. Dit is'er zekers van, dat de schijn van kleinagtinge, met dewelke JESUS hem gehandeld had, als hy hem niet tot het Apostelampt verhefte, hem den moedt niet benoomen, nog belet heeft hem met volhardinge te volgen: om dat zijne deugd waerlijk opregt, ongeveinsd en ootmoedig was. Hy was by Petrus en eenige andere Apostelen, als zy gingen visschen in het meir van Galileën, weinige dagen naer de Verrijzenisse, en als zy 't middagmael met JESUS hielden. Anders verhaelt ons de Schrif-tuer nog de Historie niets van hem. De Griecken eeren hem den xxii. April, en geven hem den eernaem van Apostel, gelijk aen alle de Discipelen van JESUS *Christus*.

VII. AFDEELING. *JESUS doet verscheiden wonderdaden in Galileën.* Drie dagen naer de roepinge van Filippus en Nathanaël heeft JESUS zijne eerste wonderdaedt gedaen, veranderende het water in wijn op de bruiloft te Kana, daer hy genoodt was met zijne Moeder en zijne Discipelen, 't zy de genen die deze wonderdaedt tot hem trok, 't zy die hem reeds volgden, gelijk Filippus en Nathanaël, en misschien ook Matthias, Joseph Barfabas, en d'andere, die JESUS van sederd den doop van Joannes altijd vergezelschapt hadden. 'T is vry waerschijnlijk dat dit een bruiloft was van iemand der arme bloedverwanten van JESUS.

Maer te willen zeggen wie het was, gelijk sommigen doen, dat zijn maer raedfels.

De Kerk vyert de gedagtenisse van deze eerste wonderdaedt van *JESUS* op den dag der Openbaringe: en het schijnt wel dat zulks al van de vierde eeuw in 't gebruik was: hoewel de zaak waerschijnlijk omtrent het einde van February gebeurd is. Het was de gewoonte, gelijk wy gezeyd hebben, dat men water bewaerde, 't welk dien dag geput of geschept was. En zelfs waren'er op verscheiden plaetsen waterbronnen, waer van het water op dien dag in wijn veranderde. De *H. Epiphanius* betuigt dat'er veele menschen waren die 't zelve verhaelden van de wateren van den Nijlstroom: dat eenige Moniken het beproefd hadden van een fontein van dien acrd, in de kerke van de stadt *Gerase* in Arabien: en dat hy zelf gedronken had van een andere, die te *Kibure* in Frygien of in Karien was. *Kaufaubon* zeit dat men aen de zekerheit van deze ondervindinge niet en kan twijffelen, en dat zy t'eenemael verwonderens waerdig is. *Plinius* heeft aengetekend dat in het eiland *Andros* een fontein was, waer van het water alle jaren den smaek van wijn had op den v. January: en het schijnt dat dit seven dagen lang bleef dueren.

IX. AENTEKENING. De *H. Augustinus* was van gedagten, dat de Wijzen voor de Zuivering van Maria te Bethlehem gekoomen waren: maer

maer hy geeft'er geen bewijs van, zig genoegende met t'antwoorden op de tegenwerpingen, die men tegen dit gevoelen zoude mogen inbrengen. Zoo dat hy geen andere reden schijnt gehad te hebben om zulks te gelooven, dan het gebruik der Westersche Kerke, die d'aenbiddinge der Wijzen op den vi. January vyert, dertien dagen na de geboorte van JESUS, en byna een maend voor de Zuiveringge. Immers alle, die naer *Baronius* van dit gevoelen zijn, geven'er geen ander blijk van.*

Wat aengaet de Latijnsche Kerke, 't is zeker dat zy ten minste van het begin der v. eeuw d'aenbiddinge van JESUS door de Wijzen op dien dag gevyerd heeft: maer by dit Geheim heeft zy altijd den Doop, en de Bruiloft van Kana gevoegd. *En 't is aen Godt alleen bekend*, zegt de *H. Maximus* van Turin, *welk van deze drie wonderdaden eigenlijk op dien dag geschiedt is.* De *H. Paulinus* belijdt ook, dat nog hy, nog anderen dit wisten. *Baronius* verhaelt deze plaetsen, nevens nog andere van verscheiden oude Schrijvers, die de zelve twijfelinge te kennen geven, met voornemen om te toonen dat'er op dit stuk in de Kerke geen zeker besluit is: en dat als zy ons in hare Kerkelijke gezangen of lessen doet lezen dat een zekere zaak op zoo een dag geschiedt is, zulks volgens haer gebruik niet anders betékent, dan dat het de dag is op den wel-

ken de geheugenis van die zake gehouden word. De Vader Thomaffin verhaelt dit gevoelen van *Baronius*, keurt het goed, en breidt het nog verder uit. Maer de Kerk zelf doet ons in hare Leſſen de woorden van den *H. Maximus* lezen: op dat niemand mag twijfelen, dat als zy het vyeren der Geheimeniſſen op zekere dagen ſtelt, zy ons geensins een beſluit wilt maken, dat zy op die dagen geſchiedt zijn. En zy doet ze lezen op den agtſten dag van het hoogtijdt der Openbaringe, om ons dit bezonderlijk te leeren van de genen, die zy op den vi. January vyert.*

Wy zouden ons zoo lang niet hebben opgehouden met een zake die by *Baronius* en veele andere Schrijvers bekend ſtaet, en die men zeggen mag dat geen twijfel lijdt by de genen die hun werk maken van de Kerkelijke geſchiedeniſſen: indien wy niet en wiſten dat mannen, die in andere handelſtoffen bedreeven en ervaren zijn, zig byna als een grondregel van den godsdienſt ſtellen, dat zy zig hegten en binden aen al wat op de Kerkelijke leſſen ſchijnt gegrond te zijn. Edog de Kerk zelf laet ons toe, dat wy ſomtjids van hare letter mogen afwijken, om haren geeſt te volgen; en dat wy ons niet en hegten, in het gene de geſchiedeniſſen aengaet, dan aen het gene volgens de regels der historie zeker is. *Florentinus* ſtelt dit tot een grondregel, dien hy op de
zake

zake voor handen bijzonderlijk toepast: en hy belt zeer om te gelooven, dat de Wijzen niet den VI. January, maer eenigen tijdt naer de Zuivering aengekoomen zijn.

X. AFDEELING. *D' Apostelen preeken. Verscheiden daden en wonderwerken van JESUS.**
 Het was niet verre van Paeschen, als JESUS zijne Apostelen twee en twee afzond, om de boetvaardigheid en 't rijke Gods te verkundigen. Hy deed van zijnen kant het zelve, en ging in alle steeden en vlekken van Galileën, wordende gevolgd, niet alleen van zijne Discipelen, maer ook van verscheiden vrouwen, die hem dienden, en onderstand deden met hare goederen, hem bezorgende het gene hy van noode had tot voedsel en kleedinge. Dit was gemein onder de Jooden, en niemand stiet zig aen deze zake. *

JESUS ging dit jaer niet na Judeën op het Paeschfeest: maer hy bleef in Galileën, om dat de Jooden hem zогten te dooden: willende door deze omzigtigheid, die hem niet noodig was, troost geven aen zijne lidmaten, die dezelve mogten van noode hebben. Eenige Fariseën, die van Jerusaleem gekoomen waren, stieten zig daer aen, dat d'Apostelen de zuiveringen, die zy door hunne overléveringen hadden ingevoerd, niet waernamen: dog de Heer JESUS gaf hen antwoord, ons leerende dat de ware zuiverheit is die van het herte.

Daerna quam hy in 't landschap van Tyrus en Sidon, daer hy ons in 't voorbeeld van een Heidensche vrouwe, van Kanaänsche afkoomst, een volmaekte afbeelding en voorschrift van een opregt gebedt vertoonde. Van daer keerde hy weder na de zeeuften van 't Galileesche meir, alwaer hy veele zieken genas, en vierduizend menschen, behalven de vrouwen en kinderen, met seven brooden en eenige viskens spijsde. Naderhand quam hy omtrent Flipkeizerstadt, alwaer *Petrus* door een godlijke verligtinge herkende dat hy de *Christus*, en de Zoon van den levenden Godt was. Daer zoude veel te bemerken vallen over deze plaetse van 't Evangelie: maer dit is meer het werk van een Uitlegger, dan van een Historieschrijver.

Agt dagen daarna vertoonde *JESUS* eenige straelen zijner heerlijkheit op een hoogen berg. De H. Jeronimus zeit dat het op den berg Thabor was: en 't word gehouden voor een zaak die genoeg bevestigd is, door d'overleveringe van de Kerke en van dat land, om ze niet in twijfel te trekken. Deze berg is in 't midden van Galileën, tusschen de Stammen van Zabulon, Isfachar en Nephthalim, een ure of anderhalf hoog. Hy is vermaerd by *Josephus* en anderen, die hem Itabure of Atabure noemen. Naertijds zijn'er drie kerken op den top van dien berg gebouwd. *JESUS* des anderen-

rendaegs van daer afkoomende , genas een kind dat maenziek , en van een dooven en stommen geest bezéten was.

XXVI. AENTEKENING. *Over den tijdt , wanneer JESUS CHRISTUS gestorven is , en over zijn laetste Paeschmael.* Wy volgen het gevoelen der geleerdste Tijdrekenaers van deze laetste tijden , die het daer voor houden dat JESUS CHRISTUS geleeden heeft in het xxxiiii. jaer der gemeine tijdrékeninge , op vrydag den III. van April : zonder te durven onderneemen de redenen , op dewelke zy steunen , t'onderzoeken , nog t'antwoorden op de swarigheden die'er kunnen tegengeworpen worden.

Wy wilden ook wel niet intreeden in de groote geschillen betreffende zijn laetste Paeschfeest , om te weten of hy het Paeschlam op den zelven dag met de Jooden gegéten heeft , jae of hy't ook wel in der daedt gegéten heeft? De Vader * * * van 't Oratorie heeft die geschillen onlangs wijdloopig verhandeld : en my dunkt dat hy wel genoeg bewijst , dat het beswaerlijk wezen kan dat CHRISTUS het Paeschlam afzonderlijk van de Jooden zoude gegéten hebben. Wy stellen dan dit stuk met hem vast ; of immers wy willen het niet betwisten , dewijl wy geen geleerdheit en vernuft genoeg hebben om het wel te doorzoeken.

Maer wy vinden meer swarigheid om toe te stemmen het gene hy staende houdt , dat de
Joo-

Jooden het Paefchlam niet eer dan 's vrydags des avonds zouden geflagt hebben, en dat aldus JESUS CHRISTUS het zelve geenſins zoude gegeten hebben. Wy vinden wel een ſchoone toepaſſinge en zinſpeeling daer in, dat JESUS het ware Lam aen het Kruis zoude geſtorven zijn, op den zelve tijd als de wet gebood het lam, 't welk een afbeelding van hem was, te ſlagten. Dog de toepaſſingen en zinſpeelingen zijn goed, als de zaken bewezen zijn, maer zy zijn te ſwak om dezelve te bewijzen: om dat Godt geheel andere redenen heeft, dan de genen die ons meeft treffen en bevallen. En moogelijk zoude men ook in het tegenſtrijdende gevoelen wel eenige ſchoone toepaſſinge en zinſpeeling kunnen vinden. *

XX. AFDEELING. *Jefus beveelt zijne Moeder aen Johannes, en hy ſterft.* Het was nog geen middag als de Zaligmaker gekruischt is: en op den middag wierd de zon geheel verduiſterd, 't zy door een betrekkinge van duiftere wolken, of door een dikken nevel, 'tzy door een geheel wonderdadige werkinge van d'almoegendheit Gods, nadien'er verhaeld word dat de ſterren op den vollen middag gezien wierden. Het gansche aerdrijk wierd met donkerheit overdekt en met een groote duifterniſſe, die tot drie uren toe duerde, om te betekenen de geestelijke duifterniſſen die 't gemoedt van de Jooden bedekten, en die dezelve

ve nog meer en meer stonden te bedekken, tot dat zy tegen het einde der wereld hunnen toevlugt neemen tot die zonne der regtvaardigheid, die zy getragt hebben uit te blusfchen. Hierom was Origenes van gevoelen, dat die duifternis alleenlijk over Jerufalem en d'omleggende plaetsen, of ten hoogfte over 't geheele Joodsche land geweest is. Edog verfcheiden Oudvaders hebben gehouden, dat zy zig uitbreidde over al het gene op dien tijdt van de zonne bescheenen wierd: en d'Uitleggers volgen hen op dit stuk, zijnde gevestigd op den zonneklips, die sommige Heidenfche fchrijvers in dat jaer hebben aengetekend; en die zy zeggen dat grooter geweest is, als men nog oit gezien had. Men verhaelt dat'er dien zelve avond een maeneklips volgde naer den gemeinen loop der nature.

XXXV. AENTEKENING. Wy houden ons niet op met den Schrijver van de boeken, die aen den H. *Dionysius* den Arcopagiter toegeschréven worden: welke voorgeeft dat hy de duifternisse, die in de doot van JESUS CHRISTUS voorgevallen is, te Heliopelen in Egypten opgemerkt heeft: en zeit dat zy zoude ontfaen zijn door een ware zonneklips, veroorzaekt even gelijk d'andere door tusschenstellinge van de maen tusschen 't aerdriek en de zonne, hoewel t'eenmael bovennatuerlijk en tegen de natuere der andere zonneklipsen.

Men

Men vind huidendaegs weinig geleerde luiden, die zig door dat slag van gezag laten overtuigen.

XXI. AFDEELING. *Wondertékenen naer de doodt van JESUS CHRISTUS.* * Wy mogen ook de geschiedenisse wel verhalen, die *Plutarchus* in een van zijne boeken doet vertellen door Kleombroot, die ze gehoord had van Emiliaen leeraer der welspreekendheit, en Emiliaen van zijnen vader *Epithersus* Lakemoniër, die ze zelf gezien en gehoord had. Meer anderen hadden 't ook van den zelven Emiliaen hooren verhalen. *Epithersus* verklaerde dan, dat hy zig begéven hebbende op een schip om na Italiën te varen, als hy digt by het eiland Paxos, een der eilanden genaemd Echinaden, aen den mond van den golf of inham van Korinthen, gekoomen was, aldaer een stem gehoord wierd, die den stuerman van het schip riep met name *Thamus*. Waer op als *Thamus* geantwoord had, zoo zeide die stem tot hem, dat als hy zoude koomen omtrent Pelode, 't welk de haven van Buthrote in *Epirus* is, hy zoude bekend maken dat de groote Pan dood was. Pan was een der voornaeme goden van het Heidentom. Weshalven alle die op het schip waren, als zy hoorden spreken van zijne doodt, ten hoogste verbaefd en verwonderd stonden. *Thamus* nam egter voor hem dat hy 't zoude

aenkundigen, indien 't gebeurde dat het stil was, als men voor Pelode zoude aenkoomen. 'T gebeurde aldus. En zoo haest als *Thamus* van zijn schip geroepen had, dat de groote Pan dood was, wierd'er als een groote meeninge gehoord, die een geroep maekten van verwonderinge en droefheit onder elkanderen gemengeld. Als het schip nu te Romem aengekoomen was, zoo wierd die zaek terstond rugtbaer. *Tiberius* die alsdan keizer was, onderzocht het van *Thamus* zelf, en toonde dat hy het voor waeragtig hield.

Veele Schrijvers zijn van gevoelen dat die Pan, by de Heidenen geëerd als d'instelder of stigter der nature, JESUS CHRISTUS zelf was. Dog alhoewel *Baronius* tot dit gevoelen schijnt te neigen, en dat het ook onlangs door een aenzienlijk *a.* Schrijver gevolgd is: zoo heeft het dog weinig schijn dat de ware Godt den naem van een zijner vyanden zoude willen ontleend hebben. En 't is heerlijker voor JESUS CHRISTUS, te gelooven met *Eusebius*, die dit verhael van *Plutarchus* ophaelt, dat hy den Duivel gedrongen heeft zelf zijne eigen schande te belijden, en den doodelijken slag, dien hy door het Kruis gekeegen had, openlijk te verkundigen. *b.* *

XXXVII.

a. Daniel Huët, Bisschop van Ayranché.

b. Het opgamelde gevoelen van *Baronius* en *Huët*, rakende den grooten Pan, komt ons niet onbevallig voor

XXXVII. AENTEKENING. *Over de doode van Pan.* Antony van Dale, een Onkatholijk Schrijver, die eenige verhandelingen over de Godspraken der Heidenen gefchréven heeft, gedrukt in 't jaer M. DC. LXXXIII. vaert in dat werk tegen de gefchiedeniffe, die *Plutarchus* rakende de doode van Pan verhaelt, geweldig uit, als tegen een loutere verdigte fabel. Maer behalven zijn eigen gezag, zie ik niet dat hy ict gewigtigs bybrengt om ze te niet te doen: en hy bekent zelf dat mannen van verftand, zoo wel onder d'Onkatholijken als onder de Katholijken, dezelve voor waeragtig hebben aengenomen. Zy mag dan zijn zoodanig als zy is, het is geen grondwerk daer onze Godsdiensft op steunt: maer my dogt dat ik zoo een vermaerde gefchiedeniffe niet en moest nalaten te vermelden, die het *Eusebius* de moeite waerdig agtte in een zijner voornaemfte werken in 't lang en breed uit te fchrijven.

XXII. AFDEELING. *JESUS* word in 't graf geleidt. * Het is bekend wat eerbiedigheit de Kerk altijd gehadt heeft, en nog heeft voor het heilig graf, in 't welk de Zaligmaker ge-
wild

voor: en indien 't verhael van Epitherfus waeragtig is, zoo fchijnt het wel 't eenvoudigfte. Ik kan niet zien dat daer uit volgen moet, dat de ware Godt den naem van een zijner vyanden zoude ontleend hebben: maer wel dat hy zig een naem, die niet zijnen vyanden, maer hem zelf toequam, zoude toegevoegd en behouden hebben.

wild heeft dat zijn lighaem drie dagen zoude rusten. Men droeg van d'aerde van die plaetse tot in de afgelégénste gewesten des werlds, en stelde die tegen het geweld des Duivels. Godt gebruikte dezelve tot het uitwerken van wonderdaden: en de Christenen, die ze noemden de heilige aerde, bewaerden ze met groote eerbiedigheid, en bouwden kerken ter plaetse daer zy bewaerd wierd. De H. Augustinus heeft waerschijnlijk het oog hier op, als hy zegt dat de Donatisten zelf aen d'aerde, die uit het Oosten gebragt wierd, eerbiedigheid beweezen. *

XXIV. AFDEELING. *JESUS klimt ten hemel.* De Schrijver van de Verhandeling over de plaetsen die in de Werken der Apostelen gemeld worden, dien Skaliger en *Erasmus* ten hoogste prijzen, alhoewel het eenige swarigheid inheeft te gelooven dat het zelve geschrift, immers geheel en al, van den H. Jeronimus zoude koomen: die Schrijver, zeg ik, betuigt dat **JESUS CHRISTUS** ten hemel klimmende, de voetstappen zijner voeten in d'aerde ingedrukt gelaten had, en dat zy naderhand altijd daer in gebleeven waren, hoewel de geloovigen d'aerde van die plaetse dagelijks wegdroegen, om ze uit godvrugtigen yver te bewaren. De H. *Sulpitius Severus* verhaelt de zelve zake: en de H. *Paulinus* betuigt ze ook duidelyk genoeg. De H. *Optatus* tekent aen als twee verscheiden zaken, dat de gheheiligde voetstappen des Zaligmakers

makers in het Ooftland ingedrukt zijn, en dat zijne aanbiddelijke voeten aldaer gewandeld hebben. S. Augustijn verklaert ook dat men na het Joodsche land ging om de voetstappen van JESUS CHRISTUS, ter plaetse van waer hy ten hemel geklommen was, eerbiedelijk te eeren.

Het gene deze heilige mannen zeggen van de IV. en de V. eeuwe, 't zelve zegt Beda van d'agttste, in dewelke hy leefde. Kasaubon oordeelt dat dit mirakel zoo wel betuigd is, dat hy 't noemt een zeer geloofwaardig wonderstuk. En dit wonder is zoo veel te grooter, om dat 'er ten tijde der belegering van Jerusaleem een gedeelte van het Roomsche leger langen tijd op den Olijfberg geleegeen heeft. Aldus heeft Godt naer de letter volbragt het gene hy door een Profeet voorzeidt had. *Zijne voeten zullen dan staen op den Olijfberg.* Zach. XIV. 4.

By dit mirakel word nog een ander bygevoegd, namelijk dat als de keizerin Helena de Kerke der Hemelvaert had doen bouwen, wanneer men nu die gemelde plaetse, welke in het midden van dat heerlijk gebouw is, gelijk de rest van de vloer wilde dekken en met marmersteen beleggen, men dit noit konde te wege brengen, dewijl al wat'er opgeleidt wierd om ze te versieren, terstond losging: in voege dat zy het moesten laten in den staet gelijk het te voore was. En men zegt dat het nog heden ten dage

dage op de zelve wijze te zien is. Men houdt ook dat het dak, 't welk daer regt boven quam, niet en konde toegemackt worden: zoo dat de plaets, door dewelke de Zaligmaker ten hemel gevaren was, vry en open gelaten wierd. Volgens Beda is zelfs het geheele dak boven het middelpand van de kerke open gebleeven.

DE H. JOANNES DE DOOPER.

II. AFDEELING.

Joannes kent JESUS al eer hy nog gebooren was.

a. **E**Lizabeth was in hare sesde maend, als Godt nog een grootere genade wilde bewijzen aen de H. Maegd, doende haer de moeder worden van het goddelijk Woord; en als hy om haer te toonen dat'er voor zijne almoo- gendheit geen ding onmoogelijk is, haer bekend mackte dat hy hare nigte een zoone ge- géven had. b. De Maegd trok daer op met der haest na Hebron, doorreizende een groot ge- deelte van Judeën, om dit wonder werk van Godt zelf te gaen beschouwen, om zig daer over met Elizabeth te verheugen, en om haer in die geleegendheit den dienst te bewijzen die haer mogt van noode zijn: c. en Jesus, dien zy reeds in haer lighaem droeg, deed haer der- waerds trekken om Joannes te heiligen. Over- zulks als de Maegd ten huize van Zacharias

quam, en Elizabeth groette, zoo hoorde deze wel d'eerste hare stemme; maer haer kind was d'eerste die'er d'uitwerkinge van gevoelde, en die erkende niet de stemme van Maria, maer d'aenkoomste en de genade van den Zaligmaker, d. van dat Woord 't welk Godt was, opgeflooten binnen het lighaem van een maegd.

e. Dit deed hy blijken door een opspringinge van blijdschap die geheel bovennatuerlijk was, en die niet en konde voordkoomen dan van den heiligen Geest, met welken d'Engel aen Zacharias voorzeidt had dat hy zoude vervuld zijn van in het lighaem zijns moeders, en van de kennisse welke hy had dat zijn Heer hem quam heiligmaken. Aldus kende zijne heilige ziel van dien tijdt af verhooldheden, die voor geheel Israël onbekend waren. f. Hy begon al eer hy nog gebooren was, zijne bedieninge van Voorlooper waer te neemen, om te toonen dat ook de kleinste kinderzens van den H. Geest, en van den genen die uit Maria zoude gebooren worden, een geheel nieuwe geboorte stonden t'ontvangen. g. Deze dingen zijn in 't verstand van de Wijzen dezer wereld voor dwaesheden aengezien. Maer gelukkig, zeit een oud Schrijver, die dwaes genoeg is om de waarheit te gelooven. *

III. AENTEKENING. h. De H. Augustinus schijnt te twijffelen, of Joannes waerlijk het
ge.

gebruik van de reden en van den wille gehadt heeft, als hy opsprong van vreugde in 't lichaem zijns moeders. Hy toont dat het beswaerlijk uit het Evangelie klaer kan bewezen worden, en dat dit opspringen op een andere manier heeft kunnen geschieden. Egter stelt hy niets vast: i. en op een andere plaetse houdt hy als een gewisse zake, dat Joannes JESUS alsdan gekend had. k. Men bemerkt dat sommige Schrijvers de twijfeling van S. Augustijn gevolgd hebben.

l. Verscheiden andere Oudvaders hebben recht uit verklaerd, dat hy toen het gebruik van zijn verstand had. En S. Augustijn beduidt ons niet, hoe hy zonder gebruik van reden een ware blijdschap konde gehadt hebben. Eenige willen zelfs dat hy 't daerna altijd behouden heeft: hoewel het waerschijnlijker is dat het maer als een voorbygaende bestraling geweest is, even gelijk de buitengemeine verligtingen die Godt somtijds aen de Profeten gaf. m. Origenes en de H. Ambrosius zeggen evenwel dat zijn vader hem aenspreekt in zijnen Lofzang, om dat het kind wel verstond wat hy zeide. n. In den zelve Brief daer de H. Augustinus van deze swarigheid handelt, houdt hy staende dat nog Joannes, nog Jeremias, nog iemand anders wie het ook mogt wezen behalven JESUS CHRISTUS, oit heilig geweest, of een tempel Gods geworden is, voor dat hy ge-

booren was, dat is te zeggen, voor en aleeer hy uit zijns moeders lighaem gekoomen was: om dat men, zeit hy, moet gebooren zijn, eer men kan herbooren worden. Overzulks als Godt tot Jeremias zeit, dat hy hem geheiligt heeft eer hy uit zijns moeders lighaem gebooren was, verſtaet hy dat zulks op JESUS CHRISTUS moet geduidt worden, of wel dat het van de voorverkiczinge tot heiligheit te verſtaen is.

Edog in dit geheel onderzoek, 't welk vry lang valt, werpt hy zig niet eens op het gene d'Engel tot Zacharias van Joannes zeit: *Dat hy zoude vervuld worden met den H. Geest van in het lighaem zijns moeders af.* Die zijne regtzinnigheit en zijne liefde voor de waerheit kennen, zullen noit gelooven dat hy deze tegenweringe willens en weetens verſweegen heeft. Zoo dat wy het daer voor houden moeten, dat Godt toegelaten heeft dat hy aen die getuigeniſſe, welke zoo duidelijc is, en die hem waerſchijnlijk zoude hebben van gevoelen doen veranderen, alſdan niet indagtig geworden is. Want ik zie niet wat bondig antwoord hy daer op had kunnen geven: daer hy zelf bekent op die woorden van den Engelaen den H. Joſeph: *Het gene in haer gebooren is, is van den H. Geest:* dat men bywijlen wel zeggen kan dat een kind gebooren is, eer het nog uit des moeders lighaem koomt. Ook ſtelt hy overal de beſmettinge der erfzonde, die ons kinde-

kinderen van den Duivel makende, verpligt tot de herboortenisse om kinderen Gods te worden, niet in de geboorte, maer in d'ontvange-
genisse.

o. Zijn gezag heeft ook den H. Gregorius niet belet te zeggen, dat Joannes in het lichaem zijns moeders met den geest der profectie vervuld geweest is, en dat hy, om zoo te zeggen, herbooren is aler hy gebooren was. p. De H. Bernardus zegt ook, dat hy niet en kan twijffelen of Joannes is vervuld geweest met den H. Geest, en geheiligt in zijns moeders lichaem, en met die heiligmakinge daer uit voordgekoomen. *Maer aengaende d'uitwerkinge die deze heiligmaking gehad heeft tegen d'erfzonde, welke hy door zijne ontvangnisse na zig getrokken had, hier over, zegt die heilige man, durf ik niets vaststellen. 'T is een harde zaek, te zeggen dat een kind vervuld met den H. Geest, nog een kind van gramschap zoude zijn, en dat indien het in dien staet gestorven was, het aen de straffen der verdoemenisse zoude onderworpen geweest zijn. 'Tae dog, dit is een harde zaek; maer ik zoude uit my zelven niets op dit stuk durven besluiten.* Deze omzigtigheid van den H. Bernardus moet ons leeren, onze voorbarigheid, in dingen die vry mindere klaerheit hebben dan deze zaek heeft, zeer in te binden, en niet voor den dag te brengen het gene in de Schrifture of in d'O-

verlèveringe niet duidelijk uitgesproken is.

a. Luk. 1. 36. 37. b. Ambrosius over Lukas. c. Origenes over Lukas, v 11. Preekreden. Ambrosius als boven. d. Hippolitus van den Antichrijsf. e. Luk. 1. 44. Augustinus Ben. CLXVII. Brief, §. 23. Luk. 1. 15. Origenes als boven. f. Hippolitus als boven. g. Origenes als boven. h. Augustinus als boven, §. 23. 24. i. Augustinus van d'Overeenstemminge der Evangelisten. 11. B. xv. H. k. à Lapide over Lukas. l. Jansenius over Lukas. Hippolitus als boven. m. Origenes over Lukas, x. Preekreden. n. Augustinus als boven, §. 30 -- 37. o. Gregorius over Job, 111. B. v. H. p. Bernardus CLXXIV. Brief.

III. AFDEELING.

*Joannes leeft in de wildernisse. Doodt van
zijnen vader Zacharias.*

a. **D**e hand des Heere, zeit d'Evangelieschrijver, was met Joannes als hy nog een kind was: en ter zelve tijde als zijn lighaem opwies, zoo wierd hy versterkt in den geest en in welbehagelijckheit voor Godt: b. doordien de Geest Gods die in hem was, zig door zichtbare en wondere uitwerkingen meer en meer vertoonde.

De H. Lukas betuigt ons dat by in de woestijne was tot den dag zijner vertooninge aen Israël. c. Hy is daer van jongs af opgevoedt volgens den H. Johan Guldemonde, en den H. Jeronimus: en hy volbragt naer de letter het gene de Profeet zeit: d. Dat de kleine kinderen zouden speelen met de slangen. Hy vertrok

trok zig om het gerugt van de steeden en 't gewoel van 't volk te vlugten. Zijne oogen, geschikt om den Zaligmaker des werlds te beschouwen, agtten alle andere dingen onwaerdig om van haer aengezien te worden. e. Hy ging in de woestijne een lugt zoeken die zuiverder, en van de bederfnisse dezer wereld vry was: een verblijf daer hy den hemel met meerdere vryheit mogt beschouwen, zig met Godt gemeinzaem maken, zig oeffenen in 't gebedt wagtende dat de tijdt zijner bedieninge aequam, samsprake met d'Engelen houden, spreekken tot den Heere, en hem aenhooren, als hy tot hem, gelijk tot Moyses, zeide: *Hier ben ik*: f. en zijne stemme waerdig maken om een werktuig van het Woord te zijn, dezelve gedurig heiligmakende door zijne goddelijke woorden. Zoodanige opvoeding betaemde den Voorlooper van JESUS. g. Vermits hy de zonden van de menschen bestraffen moest, zoo mogt hy geen verbintenisse hebben met cenig mensch, wiens vriendschap of ontzag hem konde wederhouden, en om zoo te zeggen de vryheit en de kragt zijner bestraffingen ontreinigen.

h. Men meint volgens een openbaringe, door een aloude Schrijver verhaeld, dat hy woonde in een plaetse genaemd Sapsas, in een hol of spelunk, omtrent een mijl over de Jordane. Daer wierd in de VI. eeuwe een kerk

ge-

gebouwd, en een klooster gestigt. Sommigen geven voor dat JESUS hem aldaer meermaels quam bezoeken. *i.* De H. Johan Guldmond meint nogtans dat hy JESUS niet gekend heeft, dan wannער hy hem nu zoude doopen. En dit schijnt wel meer met het Evangelie overeen te koomen.

Godt hield verborgen het gene hy met het vertrek van den H. Joannes voorhad, doende dezelve als onvrywillig en gedwongen schijnen. Want de H. Petrus Bisschop van Alexandrien, een van d'oudste onder de Vaders, en een van de doorlugtigste onder de Martelaren, *k.* verhaelt als een zake die alle de wereld bekend was, dat als Herodes JESUS zocht om te dooden, hy dan ook Joannes wilde om 't leven brengen: 't welk zijne moeder bewoog om met hem weg te vlugten.

De zelve Oudvader voegt'er by, dat Herodes ziende dat Joannes zijne wreedheit ontkoomen was, des zelfs vader Zacharias liet omhalsbrengen tusschen den tempel en 't outaer: *l.* dat is, tusschen het deel des tempels daer alleen de Priesters ingingen, en 't outaer der slagtofferhanden, 't welk in het voorhof was. *m.* De Grieken die in hunne Kerklessen dit gevoelen volgen, zeggen dat hy in den Tempel gevlugt was, meinende de woede van Herodes t'ontgaen. *n.* Daer is niets in deze zake of het is ligt te gelooven, van een wreed en mistrouwend

wend Vorst, gelijk Herodes was, gemerkt het gerugt 't welk de geboorte van Joannes gemaakt had. o. En 't is zeker dat'er een Zacharias tusschen den tempel en 't outaer gedoodt is, den welken CHRISTUS stelt als den laetsten der regtvaerdigen, die de Jooden om 't leven gebragt hebben. p. In de V. eeuw warden in dit gedeelte van den Tempel nog eenige roode steenen getoond, die men geloofde dat de tekenen van dien moord mirakeleuslijk bleeven behouden. q. De Grieken eeren den H. Zacharias den v. September, als een Priester, Profeet en Martelaer. Usuard, Ado, en andere Latijnschen, eeren hem ook als Profeet den v. November: en het Roomsch Martelaersboek voegt'er by zijne huisvrouw Elizabeth. *

r. V. AENTEKENING. De H. Jeronimus lacht met d'envoudigheid der genen die geloofden dat de roodigheid van de steenen, die men zag ter plaetse daer men meinde dat Zacharias gedoodt was, van het bloedt van dien Profeet quam. s. Egter zien wy uit Tertulliaen dat het een zeer oud gevoelen was, en ook by de gezaglijkste mannen aengenoomen.

Jeronimus wilt ook niet toestemmen dat de vader van Joannes die zelve Zacharias is, welke CHRISTUS betuigt dat tusschen den tempel en 't outaer gedoodt was: om dat, zegt hy, de genen die zeggen dat hy omgebragt is om dat hy de koomste des Zaligmakers verkundigd had: gelijk

lijk hy in zijnen Lofzang gedaen heeft: zulks niet en bevestigen dan op droomen en boeken zonder gezag, en niet op het gezag der H. Schrifture. En ondertuffchen is't gevoelen't welk hy zelf op dit stuk volgt, niet gevestigd dan op een boek zonder gezag, namelijk op't Evangelie der Nazareërs, en't kooft ook niet overeen met de H. Schrifture. Zoo dat zijne reden ons niet en moet beletten een gevoelen, 'twelk door den H. Petrus van Alexandrien goedgekeurd is, met eenig ontzag aen te nemen. t. 'T word ook nog opgehaeld uit een Verhandeling van het leven der Profeeten op den naem van den H. Epiphanius. Maer de Vader Petauw merkt aen in zijne Voorreden, dat die Verhandeling al te vol mislagen is, om het dien heiligen man toe te schrijven, of om eenig gezag daer aen te geven.*

a. Luk. i. 66. 80. b. Theophylakt over Lukas. c. Chrysoftomus over Mattheus, x. xxxi. Preekreden. Jeronimus tegen de Luciferianen i i i. H. d. Esaias xi. i. e. Chrysoftomus als boven. Origenes over Lukas, xi. Preekreden. f. Jeronimus als boven. g. Theophylakt als boven. h. Geestelijke warande van J. Moschus i. H. i. Chrysoftomus over Joannes, xvi. Preekreden. Joan. i. 33. k. Petrus van Alexandrien x i i i. Regel. l. Janfenius over Mattheus xxi i i. 35. m. Menæader Grieken v. Menologion van Basilius. n. Baronius op het jaer i. §. 52. o. Matt. xxi i i 35. p. Jeronimus B. van de Hebreusche namen. Tertulliaen Skorpiakon vi i i. H. q. Bolland i. Deel van May, blad 41. r. Jeronimus over Mattheus xxi i i. 35. s. Tertulliaen als boven. t. Baronius als boven §. 53.

BRIEF

B R I E F
AEN EEN PRIESTER.

MYnheer en waerde Vriend. Hier nevens gaet op uw bevel een Lijst van onze Schriften, zoo veel de geheugenis my althans berigt doet: want dat ik niets door vergeetinge zal overflaen, durf ik U. E. niet verzékeren. Van 't grootste deel is'er nog tot mijn eigen, en uwer E. dienst en gebruik. De vertaelde Boeken zullen wy, als de liefste, vooraen stellen: en wel eerst het beste aller Boeken.

HET Nieuw Testament onzes Heere JESUS CHRISTUS, Met korte Aentékeningen, tot verklaringe van den Text. * DAVIDS Psalmen. Met korte Aentékeningen, tot verklaringe van den Text. I. Vijftigtal.

DE Kleine Getijden, of Bedestonden van de H. Maegd Maria. Met de Gebéden voor d'Overlédenen, genaemd *Vigilien*: enz. * GEBEEBOEKJE. Waer in bevat zijn de Bedieningen der heilige Sakramenten, en andere Gebéden: alle vertaeld uit d'algemeine Gebédeboeken der Roomsche Kerke * KATECHISMUS, of Christelijke Leere, der drie Bisschoppen, van *Angers*, *Rochelle* en *Luçon*. Eerste, en Tweede: met de Gebéden daer toe behoorende. * EENIGE Brieven der heilige Oudvaders, Jeronimus en Augustinus. * HET Boek van den H. *Augustinus* van de Berispinge en de Genade: geschreven

ven aen den Abt *Valentinus*, en aen de Religioufen van 't Klooster van Adrumeten. * **GEDIGT** van den H. Prosper over d'Ondankbaren: op Rijm, en Onrijm. Met des zelfs Brief aen *Ruffinus* over de Genade, en den Vryewille. * **DE** Boeken van de Roepinge aller Volkeren. Door den H. Prosper: of naer 't gevoelen van een hooggeleerden Man, door den H. Paus Leo I. befchréven.

BRIEF van den Paus *Cælestinus* aen eenige Biffchoppen van Vrankrijk, handelende van de Genade Gods, gefchréven ten gevalle van Prosper en Hilarius. * **GELOOFSREGELS** van het Tweede Koncilie van Oranje, gehouden omtrent de tijden van Paus Leo den Eerften. * **ZENDBRIEF** van den heiligen *Prudentius*, Biffchop van Troyen in Vrankrijk, aen de Vergaderinge der Biffchoppen, ter Inwijdinge van Aeneas tot Biffchop van Parijs.

ONDERWIJZINGEN voor de Biegtvaders, gegéven door den H. Karel Borromeo, Kardinael, Aertsbiffchop van Milaen. * **VERTALINGEN** uit den E. Vader Adriaen Mangods: en uit den Kardinael Bellarmijn. * **OPMERKINGEN** van Mijnheer A. *Arnauld*, Leeraer der Godgeleerdheit, tegen het *Preservatief* van P. *Jurieu*, Predikant der zoogenaemde Gereformeerde Kerke. * **VERTALINGEN** uit de Gedenkschriften van Mijnheer D. *Tillemont*. * **BRIEF** van Mijnheer *Despreaux*, over de Liefde

Liefde Gods, aen Mijnheer den Abt *Renaudot*.
In Heldendigt.

* * *

VERHANDELING van de noodige Voorbereidinge tot het wettig gebruik van 't Sakrament van Penitentie. * Biegtregel der Godminnende Zielen. * Regel van 't Geestelijk Leven, voor de Godgewijde Maegden, en alle die in den Geest van Godvrugtigheit willen wandelen. * HET Heiligdom ontslooten aen d'Eenvoudigen. Waer in geleerd word, hoe men Godt aenspreekt in 't Gebedt: en hem hoort spreken in de Heilige Schrifture. * MEDITATIEN op het Lijden onzes Zaligmakers JESUS CHRISTUS. Met een Gezang naer elke Meditatie. Drie Deelen. * Meditatien in den Advent.

BEWEIRDE Vryheit der eenvoudige Katholijken in het lezen der H. Schrifture, betrokken in XII. Brieven. Twee Deelen. * EERSTE en Tweede Zendsbrief aen den E. P. Alexander à Sancta Teresia: wegens het Boekjen genaemd, *Het Heiligdom ontslooten aen d'Eenvoudigen*. * BERIGT voor d'Eenvoudigen, wegens het lezen der Kerkelijke Gebéden, en der H. Schrifture in de moederlijke tale. * NADER Berigt voor d'Eenvoudigen, wegens het lezen der H. Schrifture in de moederlijke tale.

EENIGE Schriften over de Genade Gods door JESUS CHRISTUS onzen Heere. * ANTWOORD aen den nieuwen wegwijzer. Tot onder-
rigtinge

rigtinge der genen die den Weg der Waerheit, rakende de leere van de Genade Gods opregtelijk zoeken. Drie Deelen. Met een Afweeringe der Betigtinge, die een onbekend Schrijver in zeker Boekjen onder de naemletteren van D.K. A. V. R. ligtvaerdelijk verbreidt had.

ONDERRIGTING over de Twijfelpunten van ***. VERHANDELING van het openbaeren toon stellen van 't H. Sakrament des Oultaers. * CHRISTELIJKE Samenspraken, over verscheiden Stoffen. * CHRISTELIJKE Brieven, geschréven aen Godvrugtige personen. Drie Deelen. * RIJMDIGTEN, enz.

Niets behaegt my zoo weinig in alle deze dingen, als de Verdédigfschriften: hoewel my niet gedenkt, anders dan tot voorstand der waerheit en geregtigheit, in dat slag bezig geweest te zijn. Edog de driften der eigen liefde weeten zig ook in een goede zake zoo behendig en verborgen in te dringen, dat men zig niet wel zonder gevaer in dien strijdt kan oeffenen. Dit doet my van herte wenschen dat deze opgestelde Lijst in dat gedeelte niet meer mag aenwassen: en dat wy liever alle met eendragt en onderlinge vrede, in de lieffelijke beemden der heilige Schriften mogen gaen weiden als schapen van eenen Herder JESUS CHRISTUS. In wiens liefde ik blijf,

Zeeerwaerdig Heer en zonderlinge Vriend,

U. E. toegeneegen A. V. S.